

JEAN JACQUES ROUSSEAU

O PŮVODU
NEROVNOSTI
MEZI LIDMI

PRAHA
Nakladatelství Svoboda
1949

5 Jean Jacques Rousseau (1712—1778), autor „Pojednání o původu a příčinách nerovnosti mezi lidmi“, je jeden z velkých duchů, kteří v osmáctém století pomáhali myšlenkově připravit Velkou revoluci francouzskou. V tomto ohledu ho můžeme přiřadit k francouzským encyklopedistům — Diderotovi, d'Alibertovi, Holbachovi, Voltairovi a ostatním, kteří byli — alespoň dočasně — jeho přáteli. Přestože má s nimi mnoho společného, mnoha svými názory se od nich značně odlišuje. Oproti francouzským racionalistům osmáctého století, pro které rozum a vzdělanost byly nejvyššími autoritami, hájil Rousseau právo na zdravý, přirozený cit, vřelá láska k přírodě a odhodlaná snaha o reformu mravních a politických poměrů byly dvě věci, které se v něm probudily již v mládí a které se silně uplatňují v celém jeho pozdějším díle.

„Pojednání o původu a příčinách nerovnosti mezi lidmi“, které napsal koncem roku 1753 a začátkem roku 1754, je zdrcující kritika sociálních poměrů vládnoucích v předrevoluční feudální Francii. Rousseau hledá a nachází příčiny sociální bída v kultuře a civilizaci, které podle něho činí člověka nešťastným. Představíme-li si tehdejší stupeň hospodářského a sociálního vývoje a historické podmínky, v nichž Rousseau psal své pojednání, musíme se obdivovat geniálnímu postřehu, který mu umožňuje dít se na některé dílčí otázky se správného historicko-materialistického hlediska. V souhlase se zásadami historického materialismu oceňuje, na příklad, rozhodující úlohu objevu zpracování kovů a zemědělství v raném období lidstva. Dochází také k naprosto správnému přesvědčení, že pravá příčina nerovnosti mezi lidmi, vzniku státu, zločinů, válek, vražd, bíd a hrůz je soukromé vlastnictví. Dále však nemůže; nemůže

E4.1-Rou-10

Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy v Praze

Knihovna filosofie FF UK
v Praze

objevit, že původ soukromého vlastnictví je ve zvýšené výrob-
nosti, ve výrobních poměrech, které umožňují vyrábět nad
vlastní potřebu a zhodnocovat cizí pracovní sílu. Hlavní zásady
historického materialismu, který chápe způsob výroby hmotných
statků jako základnu bytí a vývoje společnosti, který je přesvěd-
čen o vzájemné spojitosti a podmíněnosti společenských jevů,
o zákonitosti společenského vývoje, o poznatelnosti vývojových
zákonů a o možnosti urychlení společenského vývoje, jsou
Rousseauovi cizí. O mnoho bližší nejsou však ani tehdejší
francouzským materialistům, kteří jsou ještě pod silným vlivem
idealistické filosofie a u kterých vidíme materialismus, podle slov
Engelsoých, ve vysvětlování přírody a idealismus ve vysvětlo-
vání společenského života.

Rousseau vidí jen nepřirozenost feudálního systému a jeho
neudržitelnost, cítí, že soukromé vlastnictví je příčinou společ-
enské nerovnosti a všech moderních sociálních zel. Jediným
uspokojujícím východiskem by podle něho byl návrat k přírod-
nímu stavu lidstva, naprosté zničení všech dosavadních
kulturních a civilizačních vymožeností, které je ovšem nepro-
veditelné. Zbývá tedy jen druhá možnost, pesimistické výcho-
disko, které se v Rousseauově úvaze otvírá jako příšerné apoka-
lyptické vidění: zákony i národ pohlcené obludou despotismu,
konec mravů a ctnosti, slepá poslušnost otroků, pro které platí
jediný zákon — vůle despotova.

Bez poznání zákonitosti společenského vývoje nemůže Rous-
seau odhalit tajemství původu soukromého vlastnictví. Připisuje
jej, tak jako vznik a vývoj společnosti vůbec, „nějaké nešťastné
náhodě, která neměla nikdy přijít“, „různým náhodám“, které
podle jeho mínění zdokonalily lidský rozum, učinily z člověka
tvora společenského a „přivedly konečně člověka i svět tam, kde
je vidíme dnes“. Přírodní vlastnosti člověka mohly se podél
Rousseauova názoru vyvíjet jen „za náhodilé součinnosti ne-
známých příčin, které nemusely vůbec vzniknout. Každé
i sebevětší úsilí o poznání lidského vývoje je podle Rousseaua

marné, neboť „tím, že studujeme člověka, stáváme se neschop-
ni poznat ho“. Na rozdíl od historického materialismu nevidí
tedy vývoj lidské společnosti jako nutný výsledek pevných
a poznatelných přírodních zákonů. Společenský vývoj se
mu jeví jako nahodilost, k níž může, ale nemusí dojít,
jako výsledek slepých, nevypočitatelných, nepoznatelných
náhod.

Přesvědčení o tom, že nelze poznat objektivní skutečnost
ani její zákony, a pochybnosti o tom, zda takové zákony vůbec
existují, tedy názory v zásadě pesimistické, nemohou otevřít
radostný, optimistický výhled na šťastnou budoucnost lidstva.
Dostupné a uspokojivé řešení hluboké sociální krise nenacházejí
ani utopističtí socialisté, často ještě spoutaní idealistickým
myšlením. K tomuto úkolu byl povolán vědecký socialismus,
a to teprve tehdy, když moderní kapitalismus v obrovském,
převratném růstu výrobních sil zplodil své hrobaře a zároveň
bojovníky za lepší, spravedlivější, šťastnější lidskou budoucnost
a její organizátory — dělnickou třídu. Teprve geniální dílo
Marxe, Engelse a jejich pokračovatelů dává nejen jasnou od-
pověď na otázku o původu nerovnosti mezi lidmi, o původu tříd
a soukromého vlastnictví, nýbrž i spolehlivý návod na jejich od-
stranění v soulase se zákony historického vývoje a na obnovení
společenské rovnosti na vyšším stupni.

S hlediska vědeckého socialismu nelze souhlasit s leckterým
názorem Rousseauovým, tím spíš, že Jean Jacques Rousseau
byl, jak dokazuje celý jeho neklidný život, člověk jednající
prudce, impulsivně, citově. A jak žil, tak také psal. Při bez-
prostřednosti a živelné síle jeho projevu najdeme v jeho díle
i takové nadsázky a ukvapené závěry, které mu někdy ubírají
na vážnosti. Avšak i přes tyto nedostatky bylo „Pojednání
o původu a příčinách nerovnosti mezi lidmi“ uvítáno stoupenci
revolučního „třetího stavu“ stejně jako druhý Rousseauův poli-
tický spis „Společenská smlouva“, v němž byly formulovány
zásady radikálního demokratismu a jenž byl často vykládán

v duchu formální demokracie. Rousseau však vždycky hlásal, že opravdová demokracie je možná jen tam, kde neexistuje soukromé vlastnictví.

Snahy drobné buržoasie, jejímiž mluvčími byli francouzští osvícenští filosofové včetně Rousseaua, snaha po rovnosti a po „rozumné demokratické vládě“ projevily se po Velké revoluci francouzské v buržoasním demokratickém státě. Přirozená rovnost se tu objevila jako formální rovnost před zákonem, rozumnost jako konservatismus bránící se sociálnímu pokroku a demokracie jako formálně rovné, všeobecné hlasovací právo. Zůstala v něm však zachována nerovnost hospodářská, která dává skutečnou moc do rukou hrstky hospodářsky silných jedinců, jimž stát zákonem zaručuje právo na vykořisťování pracující třídy, je v něm posvěceno a zákonem chráněno soukromé vlastnictví, jež Rousseau odhaluje jako příčinu lidské nerovnosti a sociální bída. Mluvě o Rousseauových politických názorech, říká ideolog buržoasní demokracie Lamartine: „Zdravá demokracie, která je pořádkem par excellence, neboť znamená spravedlnost a milosrdenství uvnitř věci, má na štěstí jiné základy než tuto zaujatou mstu malých vůči velkým.“

Veliký význam Rousseauovo je v tom, že nejen nahlas vyslovil odvážnou kritiku neschopného feudálního řádu, nýbrž vyřkl i to, co hýbalo srdcem pracujícího lidu, bezprávného a zotročeného „čtvrtého stavu“. Tím se Jean Jacques Rousseau čestně řadí mezi vynikající pokrokové duchy, kteří již v lůně rodící se buržoasní společnosti povstali proti bezpráví a nerovnosti, aby bojovali za spravedlivý společenský řád.

J. P.

*Non in depravatis, sed in his quae bene secundum naturam se habent, considerandum est quid sit naturale.**

Arist. Polit. 1254a.

* Přirozenost je nutno zkoumat spíše na zjevech přirozených, ne však na porušených.

VZNEŠENÍ, VELEVAŽENÍ A SVRCHOVANÍ PÁNOVÉ,

přesvědčen, že jen ctnostnému občanu přísluší prokazovat své vlastní poctu, za kterou se ona nemusí stydět, pracuji již 30 let, abych si zasloužil projevit vám veřejnou úctu; protože tato šťastná příležitost doplňuje částečně, co mé úsilí nemohlo učinit, věřím, že mi bude dovoleno dbáti zde píle, která mě povzbuzuje víc než práva, která by mě nutila. Když jsem měl to štěstí narodit se mezi vámi, jak bych mohl uvažovat o rovnosti, kterou příroda položila mezi lidi, a o nerovnosti, kterou oni vytvořili, aniž myslím na hlubokou moudrost, s níž to i ono, šťastně spojeno v tomto státě, působí na udržení veřejného pořádku a blaha občanů způsobem nejbližším zákonu přírody a nejpříznivějším společnosti? Když jsem hledal nejlepší životní pravidla, která by zdravý rozum mohl uložit složení vlády, byl jsem tak překvapen, nalézaje je všechna uskutečněna ve vládě vaší, že jsem pokládal za nutné — i kdybych se nebyl narodil ve vašem městě — podávat tento obraz lidské společnosti tomu národu, který má největší výhody ze všech a nejlépe předešel zneužití moci.

Kdybych si byl mohl vybrat místo svého narození, byl bych volil společnost, jejíž velikost je omezena rozsahem lidských schopností, to znamená možností snadného spravování, a kde každý stačí na své zaměstnání, takže nikdo nemusí předávat druhým úkol, který mu byl svěřen; volil bych stát, kde se všichni jednotlivci znají mezi sebou, kde podvratná činnost nectnosti ani skromnost ctnosti se nemohou skrýt před zraky a soudem veřejnosti a kde ten krásný zvyk

vídat se a znát se vzbuzuje lásku k vlasti a spoluobčanům dříve než lásku k zemi.

Byl bych se chtěl narodit v zemi, kde panovník a lid mají jen jeden a týž zájem, takže veškeren postup vládního aparátu směřuje jen ke společnému štěstí; to se může stát jen tam, kde by lid a panovník tvořili takřka jednu osobu. Z toho plyne, že bych se chtěl narodit za vlády demokratické, rozumné a umírněné.

Chtěl bych žít a umřít svobodný, to jest tolik podroben zákonům, že ani já aniž kdo jiný nemohl by setřást počestné jho, jho spásonosné a sladké, které nejpyšnější hlavy nesou tím poslušněji, že nejsou schopny nést jakékoliv jiné.

Chtěl bych, aby nikdo ve státě nemohl tvrdit, že je nad zákonem, aby se z vnějšku nemohl vnučovovat žádný zákon, který by stát musel uznávat; protože ať by bylo vládní zřízení jakékoliv, najde-li se jediný muž, který by nebyl podroben zákonům, všichni ostatní jsou mu nezbytně vydáni na milost¹; a je-li jeden vladař národní a druhý cizinec, ať by si jakkoliv rozdělili moc, je nemožné, aby jeden nebo druhý byl náležitě uznáván a aby stát byl dobře spravován.

Nechtěl bych bydlet v republice s novým zřízením, třeba měla sebelepší zákony, z obavy, že vláda — jinak snad založená jak by bylo potřeba pro okamžik — není vhodná pro nové občany nebo občané pro novou vládu, takže stát by byl zmitán a ničen téměř od svého vzniku; se svobodou je tomu totiž právě tak jako s vydatnými a chutnými pokrmy nebo se silným vínem, jež jsou vhodné živit a posilovat těla statná a zvyklá na to, ale zatěžují, ničí a opájejí slabé a jemné lidi, kteří tomu nepřivykli. Národy, zvyklé jednou na pány, nemohou se bez nich obejít. Pokusí-li se setřást jho, vzdálí se od svobody tím, že za ni považují bezuzdnou zvlášť, která je jejím protikladem, a jejich revoluce je téměř vždy vydají svůdcům, kteří jen ztíží jejich pouta. Dokonce i národ římský, tento vzor všech svobodných národů, nebyl schopen

sám sobě vládnout, když se zbavil útisku Tarquiniovců. Ponížen otroctvím a potupnou prací, již mu ukládali, byl to nejdříve tupý lid, který bylo třeba šetřit a spravovat s největší moudrostí, aby si pozvolna zvykl dýchat spasný duch svobody, aby tyto duše znervosnělé, či spíše otupělé tyranii, dosáhly postupně té přísnosti mravů a pyšné odvahy, které z nich učinily nejváženější národ ze všech. Byl bych zvolil za svou vlast šťastnou a klidnou republiku, jejíž starobylost by sahala až do temných dob, která by pěstovala jen zásady vhodné k tomu, aby u občanů vzbudila i upevnila odvahu a lásku k vlasti, a kde by občané, zvyklí odedávna na rozumnou nezávislost, byli nejen svobodní, ale i hodní své svobody.

Zvolil bych si vlast, která by pro svou šťastnou nemohoucnost neměla zálibu v dobývání a byla by chráněna ještě šťastnější polohou před strachem stát se kořistí jiného státu. Město svobodné, umístěné mezi několika národy, z nichž žádný netouží zmocnit se ho, v jejichž zájmu je bránit druhým, aby se ho zmocnili; krátce, republiku, která by nevzbuzovala žádostivost svých sousedů a která by mohla rozumně počítat s jejich pomocí v případě potřeby. Z toho plyne, že ve své šťastné poloze mohla by se obávat jen sebe samé, a kdyby se její občané cvičili ve zbrani, bylo by to spíše pro udržení jejich bojovného zápalu a hrdé odvahy, která je tak užitečná pro svobodu a vzbuzuje pro ni zálibu, než že by potřebovali být schopni obrany.

Vybral bych si zemi, kde právo určovat zákony by bylo společně všem občanům; protože kdo může lépe vědět, jaké podmínky se jim hodí, aby žili pohromadě v jedné společnosti? Neschvaloval bych však plebiscity podobné římským, kde hlavy státu a ti, kteří měli největší zájem na jeho zachování, byli vyloučeni z rozhodování, na nich často závisela jejich záchrana, a kde, z podivné nedůslednosti, úředníci byli zbaveni práv, která měli prostí občané.

Naopak, přál bych si, aby přestaly plány zjištěné a špatně sestavené i nebezpečné novoty, které nakonec zahubily Athéňany, aby neměl každý moc navrhnout nové zákony podle svých rozmarů; aby toto právo náleželo jedině úřadům; aby ho i tyto užívaly s takovou opatrností, že by lidu bylo vyhrazeno toliko projevovat svůj souhlas s těmi zákony, a aby vyhlášení bylo prováděno jen tak slavnostně, že by dříve, než by ústava byla otřesena, byl čas přesvědčit se, že především velká starobylost činí zákony posvátnými a úctyhodnými; lid brzo pohrdá těmi zákony, které vidí stále se měnit, zvykne si přehlížet staré zvyky pod záminkou, že tvoří lepší, takže často se přivodí velké zlo, aby se napravilo malé. Hlavně bych se vyhnul republice, samozřejmě špatně spravované, kde by lid věřil, že se může obejít bez úředníků, nebo že jim může nechat jen nepatrnou moc, ponechal by si nemoudře správu občanských záležitostí a provádění vlastních zákonů; taková byla asi primitivní ústava prvních vlád, které nastoupily bezprostředně po stavu přírodním; a byla to též jedna z chyb, které zahubily republiku athénskou.

Vybral bych si však takovou republiku, kde by se jednotlivci spokojili potvrzováním zákonů, rozhodováním ve skupinách a ve styku s náčelníky o nejdůležitějších veřejných záležitostech, kde by vytvářeli úřady vážené tak, že by pečlivě oddělili různé sekce, volili by každoročně neschopnější a nejneustraněnější z občanů, aby spravovali soudnictví a vládli státu, kde by ctnost úřadů svědčila o moudrosti lidu a všichni by se vzájemně uctívali. Kdyby někdy neblahé nedorozumění zkalilo všeobecnou shodu, i tyto doby slepoty a omylu by se vyznačovaly důkazy umírněnosti i vzájemné vážnosti a společnou úctou k zákonům: to je předzvěst a záruka úplného a věčného smíření.

Takové jsou výhody, vznešení, velevážení a svrchovaní pánové, které bych si vybral pro svou ideální vlast. Kdyby

Prozřetelnost k tomu přidala ještě půvabnou polohu, mírné podnebí, úrodnou zemi a vzhled nejrozkosnější pod sluncem, přál bych si k svému úplnému štěstí jen těšit se ze všeho toho dobra v lůně této šťastné vlasti a žít klidně v milém společenství se svými spoluobčany, projevovat jim, tak jako oni mně, úctu, přátelství a všechny ctnosti a zanechat po sobě čestnou památku na poctivého člověka, počestného a ctnostného občana.

Kdybych, méně šťasten nebo příliš pozdě rozumný, byl nucen skončit životní běh, slabý a mdlý, v jiném podnebí, lituje marně klidu a míru, jehož mne zbavilo nerozumné mládí, byl bych při nejmenším choval ve své duši tytéž city, kterých bych byl mohl užívat ve své zemi; a proniknut něžnou a nestrannou náklonností ke svým vzdáleným spoluobčanům, věnoval bych jim z hloubi svého srdce asi takovou úvahu:

Moji drazí spoluobčané, či spíše moji bratři, protože svazky krve, stejně jako zákon, nás skoro všechny spojují, je mi milé, že nemohu myslet na vás, aniž myslím současně na blaho, z kterého se těšíte a jehož cenu snad žádný z vás necítí lépe než já, který jsem je ztratil. Čím více přemýšlím o vašem stavu politickém a civilním, tím těžší je mi představit si, že by lidská přirozenost mohla vytvořit lepší. Všechny ostatní vlády, když jednají o zajištění největšího blaha státu, omezí se vždy na smyšlené návrhy a nejvyšší na jednoduché možnosti; vaše štěstí je však hotové, stačí vám jenom radovat se z něj; abyste byli dokonale šťastni, nepotřebujete víc, než umět se spokojit s tím, že šťastni jste. Vaše svrchovanost, získaná nebo mečem znovu dobytá a zachovávaná po dvě staletí chrabrostí a moudrostí, je konečně zcela a po všem světě uznávána. Smlouvy, kterých si všichni váží, určují vaše hranice, zajišťují vaše práva a zabezpečují váš klid. Vaše skvělé vládní zřízení je diktováno nejvyšší moudrostí a chráněno mocnostmi přátelskými a váženými;

váš stát je klidný; nemusíte se bát válek ani dobytých; nemáte jiné pány než své moudré zákony, které jste si sami dali a jež spravují vaši neúplatní úředníci, které si volíte; nejste ani dost bohatí, abyste stonali leností a ztráceli v prázdných rozkoších smysl pro pravé dobro a skutečné ctnosti, ani nejste dost chudí, abyste potřebovali pomoci jiné, než kterou vám poskytuje vaše práce; zachování této drahocenné svobody, které u velkých národů vyžaduje přílišných daní, nestojí vás téměř nic.

Ať věčně trvá tak moudře a šťastně řízená republika pro blaho svých občanů a pro příklad národům! To jediné si máte přát, ta jediná starost vám zbývá. Nenáleží vám nyní budovat své štěstí — té práce vás ušetřili vaši předkové — ale musíte si je rozumným užíváním trvale zajistit. Vaše zachování závisí na vaší stále jednotě, na poslušnosti k zákonům a úctě k jejich vykonavatelům. Zůstane-li mezi vámi nejmenší zárodek trpkosti nebo nedůvěry, zničte je rychle jako neblahý kvas, z něhož vznikne dřív nebo později vaše neštěstí a zkáza státu. Zapřísahám vás, abyste se ponořili až na dno svých srdcí a zkoumali tajný hlas svého svědomí. Zná někdo z vás sbor méně úplatný, osvěcenější a účtyhodnější, než je vaše úřednictvo? Nedávají vám všichni jeho členové příklad mírnosti, prostých mravů, úcty k zákonům a neupřímnějšího smíření? Prokazujete tedy svým vedoucím bez výhrady onu spásanosnou důvěru, již rozum dluží ctnosti; myslíte na to, že jste je sami zvolili, že oni to schvalují a že úcta k těm, jimž jste dali hodnost, odráží se samozřejmě i na vás. Žádný z vás není tak málo osvěcen, aby nevěděl, že tam, kde přestává moc zákonů a autorita jejich obhájců, nemůže být pro nikoho jistoty ani svobody. Oč jiného vám jde, než abyste dělali upřímně a s pravou důvěrou to, co byste museli konat vždy ze skutečného zájmu, jako povinnost a z rozumu? Ať vám trestuhodná a neblahá lhostejnost k udržení státního zřízení nedá nikdy přehlížet

potřebu moudrých názorů nejosvěcenějších a nejpilnějších z vás; nechť spravedlnost, mírnost, hrdá pevnost řídí stále vaše jednání a ukazují ve vás celému světu příklad národa hrdého a skromného, stejně žárlivého na svou slávu jako na svou svobodu. Chraňte se především, to je má poslední rada, poslouchat někdy potměšilé výklady a jedovaté řeči, jejichž skryté pohnutky jsou často nebezpečnější než činy, jo kterých mluví. Celý dům se vzbudí a je ve střehu při prvním varování dobrého a věrného hlídačského psa, který štěká, jen když se blíží zloděj; ale nenávidíme obtěžování těch hlučných zvířat, která ustavičně ruší obecný klid a jejichž stálá a nemístná varování nikdo neposlouchá, ani tehdy, když jsou potřebná.

A vy, vznešení, velevážení pánové, ctihodní a uctívání úředníci svobodného lidu, dovoluji vám, abych vám zvláště nabídl svou úctu a oddanost. Je-li na světě postavení vhodné proslavit ty, kteří je zastávají, je to bezpochyby to, které je dáno nadáním a ctností; vy jste se ho stali hodni a vaši spoluobčané vás k němu povýšili. Jejich vlastní zásluha přidává vaší novému lesku; lidé, schopní vládnout jiným, zvolili vás, abyste vládli jim samým, a já shledávám, že jste tak vyvýšeni nad ostatní úředníky, jako národ svobodný — zvláště pak ten, který máte čest spravovat — je vysoko svou osvětou a rozumem nad lidem ostatních států.

Budiž mi dovoleno uvést příklad, po kterém by měly zůstat nejhlubší stopy a který bude vždy přítomný v mém srdci. Vzpomínám jen se sladkým pohnutím na ctnostného občana, který byl mým otcem a který často přidržoval mé dětství k povinné k němu úctě. Ještě vidím, jak žil z práce svých rukou a posiloval svou duši nejvznešenějšími pravdami. Vidím Tacita, Plutarcha, Grotia smíchaný s náradím jeho řemesla. Vidím po jeho boku drahého syna, jak s nepatrným užitekem (výnosem) dostává něžná poučení od nejlepšího z otců. Jestliže však pohloupení bláznivého mládí dalo mi na

čas zapomenout na ta moudrá učení, měl jsem konečně to štěstí přesvědčit se sám, jak málokdy bývá výchova vedena láskou úplně zmařena, ať je náklonnost k hříchu sebemocnější.

Takoví jsou, vznešení a velevážení pánové, občané, ba i prostí obyvatelé narození ve státě, který vy spravujete; takoví jsou vzdělaní a rozumní lidé, o nichž u jiných národů pod jménem dělníci a lid panují představy nízké a mylné. Můj otec, přiznávám to s radostí, nebyl nijak význačný mezi svými spoluobčany, byl tím, čím jsou oni všichni. Takový byl a není země, kde by jeho společnost nebyla bývala plodná a vyhledávaná nejpočetnějšími lidmi. Nepřísluší mi, a díky bohu, není třeba vykládat vám o ohledu, který od vás mohou očekávat lidé tohoto druhu, rovní vám výchovou stejně jako právem přirozeností a původu; jsou vašimi poddanými ze své vůle, pro přednost, již dluží vaší zásluze a již vám projevíli, za niž vy jste jim povinni být do jisté míry vděční. Dovídám se se živým zadostučiněním, s jakou jemností a shovívavostí mírníte vůči nim vážnost vlnou pro strážce zákonů; kolik úcty a pozornosti jim projevujete za poslušnost a vážnost, již oni vám dluží; vaše vláda je plná spravedlnosti a moudrosti, schopná vyhladit z paměti pohnutí nešťastné události, na něž je třeba zapomenout, aby se víc nevrátily; postoj tím moudřejší, protože tento poctivý a velkorysý národ miluje své povinnosti, přirozeně rád vás ctí a protože ti, kteří nejhorlivěji chrání svá práva, nejvíce se snaží vážit si vašich.

Nesmí vás překvapovat, že hlavy civilisované společnosti milují její slávu a štěstí; ale zneklidňuje je, že ti, kteří se považují za úředníky, či spíše za pány vlasti posvátnější a vznešenější, by projevovali nějakou lásku k vlasti pozemské, jež je živí. Je mi milé, že mohu, k naší chvále, učinit tak vzácnou výjimku a počítat mezi naše nejlepší občany ty pilné opatrovníky posvátných dogmat, schválených zákonem, ty

ctihodné pastýře duší, jejichž živá a jemná výřečnost vnaší do srdcí životní pravidla evangelíí tím lépe, že jich oni sami užívají. Celý svět ví, s jakým úspěchem se pěstuje to velké umění řečnické v Ženevě; málokterí však vědí — příliš zvyklí na to, že se jinak mluví a jinak jedná —, v jaké míře vládne ve sboru našich ministrů duch křesťanství, svatost mravů, přísnost k sobě samému a laskavost k druhým. Snad jediná Ženeva dává poučný příklad tak dokonalé jednoty mezi společností theologů a spisovatelů; na jejich moudrosti a známé střídmosti, na jejich péči o rozkvět státu zakládám z větší části svou víru v její věčný klid. Pozoruji s radostí smíšenou s podivem a úctou, jaký mají odpor k hrozným životním zásadám těch svatých a barbar-ských mužů, o kterých nám historie dává ne jeden příklad a kteří, aby udrželi tak zvané právo boží — to jest své vlastní zájmy —, šetřili tím méně lidskou krví, čím více si líbovali, že jejich krev zůstane vždy ušetřena.

Mohu opominout tu vzácnou polovinu republiky, která tvoří štěstí druhé části a jejíž jemnost a moudrost tam udržuje mír a dobré mravy? Půvabné a ctnostné občanky, osud vašeho pohlaví bude vždy vládnout nám. Štěstí, kde vaše cudná moc, projevovaná pouze v manželském spojení, povede jen ke slávě státu a veřejnému blahu. Tak vládly ženy ve Spartě, tak si vy zasluhujete panovat v Ženevě. Který muž by byl tak barbarický, aby odporoval hlasu cti a rozumu v ústech něžné manželky? Kdo by nepohrdal prázdnu nádherou, když vidí váš prostý a jednoduchý oděv, který tím, že se mu od vás dostalo lesku, zdá se nevhodnější pro krásu? Záleží na vás, udržovat vždy svou milou a nevinnou vládu i lichotivým duchem lásku k zákonům ve státě a soulad mezi občany; musíte šťastnými sňatky spojovat rozhárané rodiny a hlavně přesvědčivou jemností svých poučení a skromným půvabem svého hovorů napravovat chyby, jež naši mladí mužové získají v cizích zemích, odkud,

místo tolika potřebných věcí, jichž by mohli využít, přinášejí jen dětinský tón, směšný vzhled, získaný mezi zkaženými ženami, obdiv k bůhvíjakým tak zvaným velikostem, lehkomyšlné to odškodnění za služebnost, které nikdy nevyváží vznešenou svobodu. Buďte vždy tím, čím jste, cudnými strážkyněmi mravů a sladkými pouty míru; uplatňujte i nadále a při každé příležitosti práva srdce a přírody k prospěchu povinnosti a ctnosti.

Myslím, že mne žádná událost neusvědčila ze lži, když zakládám na takových zárukách nadějí ve společné štěstí občanů a slávu republiky. Doznávám, že při všech svých výhodách nebude se naše republika lesknout onou září, jež oslňuje většinu očí a jejíž dětinský a neblahý vkus je nejvážnější nepřítel štěstí a svobody. Ať rozpustilá mládež hledá jinde lehké potěšení a dlouhé pokání; ať tak zvaní lidé vkusu obdivují v jiných krajích velké paláce, krásu povozů, nádheru bytového zařízení, okázalost divadel a všechnu tu rafinovanost změkčilosti a přepychu; v Ženevě najdeme jen lidi, ale přesto taková podívaná má svou cenu a ti, kteří ji vyhledají, jsou mnohem cennější než obdivovatelé jiných krás.

Vznešení, velevážení a svrchování pánové, rače přijmout laskavě uctivé důkazy zájmu, který mám o váš společný prospěch. Když jsem se na neštěstí snad provinil nediskretním nadšením v tomto živém výlevu svého srdce, prosím vás snažně, abyste odpustili vřelé náklonnosti opravdového vlastence a horlivé i oprávněné snaze muže, jenž nezná větší blaho pro sebe, než vidět vás všechny šťastné.

S největší úctou, vznešení, velevážení a svrchování pánové, jsem váš nejponíženejší a nejposlušnější služebník a spoluobčan

J. J. Rousseau.

V Chambéry 12. června 1754.

PŘEDMLUVA

Ze všech lidských znalostí nejužitečnější a nejméně pokročilá zdá se mi znalost člověka²; odvažují se říci, že pouhý nápis na chrámu delfském obsahuje příkázání důležitější a těžší než všechny tlusté spisy moralistů. Pohlížím tedy na předmět tohoto pojednání jako na jednu z nejzajímavějších otázek, již nám filosofie může poskytnout, a na neštěstí pro nás, jako na otázku nejožehavější, již by filosofové mohli řešit: protože jak poznáme pramen nerovnosti mezi lidmi, neznáme-li je samé? Kterak člověk uvidí, jak ho příroda vytvořila, po všech změnách, které se postupem času i věci projeví na jeho vlastním tělesném složení, jak odliší to, co má ze svého vlastního základu, od toho, co okolnosti a pokrok přidaly nebo změnily na jeho primitivním stavu? Podobně jako sochu Glaukovu znetvořil čas, moře a bouřky tak, že se podobala méně bohu než dravému zvířeti, i lidská duše byla poškozena v lůně společnosti tisícerými příčinami, stále se opakujícími, tím, že přijala množství znalostí a omylů, změnami těla i stálými otrěsy vášní a změnila, abychom tak řekli, svůj vzhled tolik, že jí téměř nemůžeme poznat. Místo bytosti, jednající vždy podle určitých a neměnných zásad, místo té božské a neměnné prostoty, na níž její původce zanechal stopy, nalézáme jen znetvořený rozpor mezi vášní, která věří, že myslí rozumem ve vytržení.

Ještě krutější je to, že všechen pokrok lidského pokolení je vzdaluje stále od primitivního stavu. Čím více se přizpůsobujeme novým znalostem, tím více si odnímáme možnost získat znalost nejdůležitější ze všech, a tím, že studujeme člověka, stáváme se neschopnými poznat ho.

Je snadné vidět, že prapůvod rozdílů, jimiž se lidé liší, musíme patrně hledat v postupném pozměňování lidské konstituce; všeobecně se soudí, že lidé byli mezi sebou stejní, tak jako zvířata téhož druhu, nežli různé fyzické příčiny vnesly mezi ně rozličnosti, jež na nich pozorujeme. Vskutku je nenáležitě, aby tyto první změny, ať vznikly jakýmkoliv způsobem, změnilы najednou a stejně všechny jednotlivce druhu; jedni se zdokonalili nebo zhoršili, získali různé vlastnosti, dobré nebo špatné, které nebyly v jejich přirozenosti, ostatní zůstali déle ve svém původním stavu; a to byl první pramen nerovnosti mezi lidmi, takže je snadnější dokázat ji takto vcelku, než určovat přesně její skutečné příčiny.

Necht si moji čtenáři nemyslí, že tvrdím, že jsem viděl to, co se mi zdá tak nesnadné vidět. Začal jsem několika úvahami, pokusil jsem se o několik dohadů, ne že bych doufal, že rozluštím tuto otázku, spíše jsem se snažil ji osvětlit a omezit na její skutečný stav. Jiní mohou snadno postoupit dále stejnou cestou, avšak je nesnadné, aby někdo došel k cíli. Není to totiž snadný podnik, rozlišit, co je původní a co umělé v současné lidské přirozenosti, a dobře poznat stav, který již neexistuje, který snad ani nebyl, který pravděpodobně nikdy nenastane, o němž však musíme mít nezbytně přesný pojem, abychom správně posoudili svůj nynější stav. Kdo by se pustil do přesného určování, musel by mít v sobě více filosofického ducha, než si myslíme; myslím, že je hodno Aristotelů a Pliniů našeho století řešení tohoto problému: *Jaké pokusy bychom potřebovali, abychom poznali přírodního člověka, a jakými prostředky bychom mohli provádět tyto pokusy v líně společnosti?* Nehodlám se pokusit o řešení problému, věřím však, že jsem uvažoval o tom předmětu dost, abych se odvážil předem odpovědět, že největší filosofové ani nejmocnější vladaři nejsou dost schopni řídit takové pokusy a provádět je; není rozumné doufat v takovou spo-

lupráci, hlavně že je na té i oné straně potřeba vytrvalosti, či spíše postupu osvěty a dobré vůle, aby se dosáhlo úspěchu.

Toto nesnadné bádání, na které se až dosud tak málo myslelo, je přes to jediným prostředkem, který nám zbývá k odstranění množství nesnází, které zahalují znalost skutečných základů lidské společnosti. Tato neznalost přirozenosti člověka vrhá tolik nejistoty a nejasnosti na pravou definici přirozeného práva; protože idea práva, říká Burlamaqui, a ještě více idea práva přirozeného se zřejmě vztahuje na přirozenost lidskou. Tedy z této přirozenosti člověka, pokračuje, z jeho konstituce a jeho stavu je třeba odvodit zásady této nauky.

Je překvapující a vzrušující, když pozorujeme, jak málo shody vládne u různých autorů, kteří pojednávají o tomto důležitém předmětu. Mezi nejvážnějšími spisovateli sotva najdeme dva, kteří by o tom měli stejné mínění. Nebudeme ani mluvit o starých filosofech, kteří si zřejmě vzali za úkol mluvit druh proti druhu v nejzákladnějších zásadách; římstí právníci podrobovali bez rozdílu člověka i všechny ostatní živočichy téměř přirozenému zákonu, buď proto, že si pod tímto jménem představovali spíše zákon, který si příroda sama vnutila, než ten, který předepsala, nebo spíše pro zvláštní pojetí, podle kterého tito právníci chápali slovo zákon, který zřejmě považovali v tomto případě jen za vyjádření obecných vztahů, vložených přírodou mezi všechny živé bytosti k jejich společnému zachování. Protože moderní právníci rozumějí jménem zákon jen pravidlo předepsané bytosti morální, t. j. rozumné, volné a pozorované ve svých vztazích k ostatním bytostem, omezují platnost přirozeného zákona na jediného živočicha nadaného rozumem, totiž na člověka; protože však každý definuje tento zákon svým způsobem, zakládají jej všichni na zásadách tak metafysických, že i mezi námi je málo lidí schopných pochopit tyto zásady nebo je dokonce sami objevit. Tak

všechny definice těchto učených mužů, ostatně ve stálém rozporu mezi sebou, shodují se jen v tom, že jen velcí učenci a metafysikové mohou rozumět přírodnímu zákonu a tím ho i poslouchat: to znamená doslova, že pro založení společnosti lidé museli použít osvěty, která se vyvíjela jen velmi těžce a u velmi malého počtu lidí, v lůně společnosti samé.

Známe přírodu tak málo a tak špatně se shodujeme na významu slova zákon, že by bylo velmi nesnadné dohodnout se na správné definici práva přirozeného. Také všechny definice, které najdeme v knihách, nejenže nejsou vůbec shodné, ale jsou odvozeny z mnoha znalostí, které lidé nemají od přírody, a z výhod, o nichž mohli nabýt představy, až když opustili přírodní stav. Nejdříve se vyhledávají pravidla, která k všeobecné užitečnosti by lidé měli pěstovat ve vzájemném styku; pak se dá název přirozený zákon souboru těchto pravidel, při čemž jediným důkazem je předpokládané blaho, které by vzniklo z jejich všeobecného užívání. Toto je zajisté velmi pohodlný způsob sestavovat definice a vykládat povahu věcí téměř libovolnou přiměřeností.

Pokud však nepoznáme přirozeného člověka, budeme se marně snažit určovat, jaký zákon dostal s sebou, nebo jaký je nejvýhodnější pro jeho povahu. Jasně vidíme jen to, že k tomu, aby zákon byl zákonem, je třeba, aby nejen vůle toho, kterého zákon zavazuje, se mu uvědoměle podrobovala, ale aby zákon byl též přirozený, aby mluvil bezprostředně hlasem přírody.

Necháme tedy stranou všechny vědecké spisy, které nás jen učí znát člověka takového, jak se vytvořil; když uvažují o první a nejprostší činnosti lidské duše, myslím, že tu pozorují dvě zásady, starší než rozum: jedna nás nutí zajímat se o svůj blahobyť a své zachování, druhá nám vnuká přirozený odpor, když vidíme hynout nebo trpět kteroukoliv citlivou bytost, především své bližní. Domnívám se, že

spolupráce a spojení, které náš duch je schopen vytvořit z těchto dvou zásad, aniž potřebují přidávat zásadu družnosti, vznikají všechna pravidla přirozeného práva: rozum pak je nucen uvést tato pravidla na jiný základ, když svým postupným vývojem potlačil nakonec přírodu.

A tak nemusíme dělat z člověka filosofa, dříve než z něho uděláme člověka; jeho povinnosti vůči druhým nejsou mu ukládány pozdějším poučením moudrosti; protože neodporuje vnitřním popudům svého soucitu, nezpůsobí nikdy zlo druhému člověku, ba ani žádné citlivé bytosti, jen v případech sebeobrany, kdy má obavu o své zachování a musí dát přednost sám sobě. Tím ukončíme též někdejší spory o účasti zvířat na přirozeném zákonu: je zřejmé, že nemohou poznat tento zákon, nemajíce osvětu a svobodu; protože však mají něco z naší povahy a je jim dána citlivost, soudíme, že mají jistě též účast na přirozeném právu a že člověk k nim má určité povinnosti. Vskutku, zdá se, že jsem vázán neubližovat žádnému ze svých bližních spíše proto, že je bytost citlivá, než proto, že je myslící; jelikož je citlivost společná vlastnost zvířete i člověka, má zvíře právo, aby s ním tento zbytečně špatně nenakládal.

Stejná studie o prvobytném člověku, o jeho skutečných potřebách, o základních zásadách jeho povinnosti je stále ještě jediný způsob, jak odstranit množství nesnází, jež nacházíme, když pátráme po vzniku mravní nerovnosti, po pravém základě politického útvaru, po vzájemných právech jeho členů a při řešení tisíce podobných otázek, stejně důležitých jako nejasných.

Pozorujeme-li lidskou společnost klidným a nezaujatým pohledem, zdá se z počátku, že jeví jen krutost lidí mocných a utlačování slabých: duch se bouří proti tvrdosti jedněch, nebo je nakloněn litovat zaslepenosti druhých; protože není nic vrtkavějšího mezi lidmi než jejich vnější vztahy, jež vznikly častěji náhodou než moudrostí a jež nazýváme sla-

bost nebo moc, bohatství nebo chudoba. Zřízení lidská zdají se na první pohled založena na hromadách pohyblivého písku: teprve, když je zkoumáme zblízka, když odstraníme prach a písek, který obklopuje stavbu, spatříme její neochvějný podklad a naučíme se vážit si jejích základů. Avšak bez vážného studia člověka, jeho přirozených schopností a jeho postupného vývoje nikdy se nenaučíme rozlišovat a oddělovat v dnešním stavu to, co vzniklo z božské vůle, od toho, co způsobilo domněle lidské umění. Politická a morální bádání, jež patří k důležité otázce, kterou zkoumám, jsou v každém směru pro člověka poučnou lekcí. Pomyslíme-li, čím bychom se stali odkázáni sami na sebe, naučíme se žehnat tomu, jehož dobrotivá ruka tím, že opravila naše instituce a dala jim neproměnný tvar, předešla všem nepořádkům, které by z toho mohly vzniknout, a vytvořila naše blaho z okolnosti, které by jinak mohly dovršit naši bídu.

Quem te deus esse fuisse, et humana qua parte locatus es in re,
*Disce.** Pers., sat. III 71 sqq.

* Snaž se pochopit, kým máš být podle rozkazu božího a jaké místo mezi lidmi zaujímáš.

POJEDNÁNÍ O PŮVODU A PŘÍČINÁCH NEROVNOSTI MEZI LIDMI

Chci mluvit o člověku; otázka*, kterou řeším, znamená, že budu mluvit k lidem; protože neuvádíme podobné otázky, když se bojíme vážit si pravdy. Budu tedy s důvěrou hájit věc lidskosti před moudrými, kteří mě k tomu vyzývají, a budu sám se sebou spokojen, stanu-li se hodným svého předmětu i svých soudců.

Rozeznávám u lidstva dva druhy nerovnosti: jednu nazývám přirozenou nebo tělesnou, protože je vytvořena přírodou a spočívá v rozdílnosti věku, zdraví, tělesných sil a vlastností ducha i duše. Druhoh můžeme nazvat nerovností mravní nebo politickou, protože závisí na jakési úmluvě a je podložena nebo alespoň schválena souhlasem lidí. Tato se skládá z různých výsad, z nichž někteří těží na újmu druhých tím, že jsou bohatší, uctívanější, mocnější než oni, nebo dokonce nutí je k poslušnosti.

Nemůžeme se ptát, jaký je původ přirozené nerovnosti, protože odpověď by byla pouhou definicí tohoto slova. Tím méně můžeme hledat nějaké podstatné pojitko mezi těmi dvěma nerovnostmi, neboť by to znamenalo ptát se jinými slovy, zda ti, kteří poroučeji, mají nezbytně větší cenu než ti, kteří poslouchají, a zda síla těla i ducha, moudrost a ctnost jsou rovnoměrné s mocí a bohatstvím týchž jednotlivců; otázka, vhodná snad, aby byla projednávána otroky poslušnými svých pánů, jež se však nehodí pro lidi rozumné a svobodné, kteří hledají pravdu.

* Otázka, kterou dala Akademie v Dijonu, zněla: Jaký je původ nerovnosti mezi lidmi a je tato oprávněna přírodními zákony? Pojednání Rousseauovo nedostalo cenu; ta byla udělena pojednání abbého Talberta, které vyšlo r. 1754.

Oč tedy přesně jde v tomto pojednání? Označit ve vývoji věci okamžik, kdy násilí ustoupilo právu a příroda se podrobila zákonu; vysvětlit, jaká byla souvislost závazků, kdy se silný mohl rozhodnout sloužit slabému a národ se rozhodl získat pomyslný mír za skutečné štěstí. Všichni filosofové, kteří zkoumali základy společnosti, cítili, že je nutno sestoupit až k přírodnímu stavu, ale žádný z nich k němu nedošel. Někteří neváhalí předpokládat u člověka na tomto stupni znalost spravedlnosti a bezpráví, ale nesnaží se dokázat, že ji měl, ani že mu byla užitečná. Jiní mluvili o přirozeném právu každého ponechat si, co mu patří, aniž vysvětlují, co myslí slovem „patřit“. Jiní tím, že přičkli od počátku silnějším nadvládu nad slabšími, předpokládali hned vznik vlády a neuvažují, kolik času muselo uplynout, nežli se mohl mezi lidmi vyskytnout smysl slov autorita a vláda. Konečně všichni, kteří mluví stále o nutnosti, chtivosti, útisku, přání a pýše, přenesli do přírodního stavu myšlenky, které vzali ze společnosti: mluvili o divochu a líčili člověka civilisovaného. Většinu z nás ani nenapadlo pochybovat, že stav přírodní existoval, třebaže z náboženských knih je patrné, že první člověk, když byl dostal přímo od Boha světlo poznání a přikázání, nebyl vůbec v tomto stavu, a připisujeme-li knihám Mojžíšovým věrohodnost, již má každý křesťanský filosof uznávat, musíme popírat, že by lidé i před potopou byli někdy v čistém přírodním stavu, leda by do něho byli upadli nějakou zvláštní událostí: tento paradox je těžko hájit a zcela nemožné dokázat. Především vynechme všechna fakta, protože se netýkají této otázky. Výzkumy tohoto předmětu, k nimž dojdeme, nemůžeme považovat za historické skutečnosti, ale jen za úvahy nejisté a podmíněčné, vhodné pro ujasnění podstaty věci spíš než k ukázaní skutečného původu a podobné úsudkům, jež si tvoří stále naši fysikové o vzniku světa. Náboženství nás nutí věřit, že lidé jsou nerovni proto, že tomu tak chtěl sám Bůh, když

vymanil lidi z přírodního stavu hned po jejich stvoření. Ale nebrání nám vytvářet si ze samotné přirozenosti člověka a bytosti, jež ho obklopují, domněnky o tom, čím by se lidstvo mohlo stát, kdyby bylo ponecháno samo sobě. Právě na to jsem tázán a to hodlám zkoumat v tomto pojednání. Protože můj předmět zajímá všechny lidi, pokusím se užívat mluvy, která vyhovuje všem národům. Nebo spíše zapomenu na čas i místo, abych mohl myslet jen na lidi, k nimž mluvím, budu si představovat, že v athénském lyceu opakuji učení svých mistrů, že mám za soudce Platona a Xenokrata a celé lidstvo jako posluchače.

Človče, odkudkoliv jsi, jakékoliv je tvé smýšlení, slyš: toto jsou tvé dějiny, tak se domnívám je číst, ne v knihách lidí tobě podobných, kteří lžou, ale v přírodě, jež nelze nikdy. Všechno, co z ní vzejde, bude pravda; nebude tu omylu kromě těch, které nechťe přidám ze svého. Časy, o nichž budu mluvit, jsou velmi vzdáleny; jak jsi se změnil od té doby! Je to, řekl bych, život tvého pokolení, který vylíčím podle vlastností, jež jsi získal, které tvá výchova a tvé zvyky mohly zkazit, ale ne zničit. Cítím, že byl věk, v němž jednotlivec chtěl setrvat; zvolíš si dobu, u níž, podle tvého přání, se mělo tvé pokolení zastavit. Nespokojen se svou přítomností, protože zvěstuje tvým nešťastným potomkům ještě větší nepříjemnosti, chtěl bys snad mít možnost vrátit se; a tento pocit bude chválou tvých prvních předků, kritikou současníků, hrůzou těch, kteří k svému neštěstí budou žít po tobě.

Třebaže pro správné posouzení přírodního stavu člověka by bylo důležité posuzovat ho od jeho vzniku, zkoumat ho jako první zárodek druhu, nebudu sledovat jeho utváření během jeho postupného vývoje: nebudu se zdržovat pátráním v živočišné soustavě, čím mohl být na počátku, aby se konečně stal tím, čím je. Nebudu zkoumat, zda jeho dlouhé nehty nebyly dříve zahnutými drápy, jak se domnívá Aristoteles; byl-li chlupatý jako medvěd; zdali jeho zrak, obrácený k zemi, když chodil po čtyřech³, s obzorem omezeným na několik kroků, nenaznačoval zároveň jeho povahu a omezenost myšlení. O tom mohu vytvořit jen neurčité a téměř neskutečné domněnky. Srovnávací anatomie učinila ještě příliš malé pokroky, pozorování přírodovědců jsou dosud příliš nejistá, abychom mohli na podobných důvodech zakládat pevný názor: tedy nebudu se utíkat k znalostem přírody, které máme o této otázce, nebudu se ohlížet na změny, které podstoupil ve svém vývoji vzhled člověka stejně jako jeho nitro tím, že začal užívat svých údů k novým účelům, že se živil novou potravou, ale budu ho pokládat za stvořeného tak, jak ho vidím dnes chodit po dvou, užívat rukou, jako to činíme my, vnímat celou přírodu a pozorovat širou klenbu nebes.

Zbavím-li bytost takto vytvořenou všech nepřírozených darů, jež jistě získala, a všech umělých schopností, kterých dosáhla jen dlouhým vývojem, slovem, považují-li ji za takovou, jaká asi vyšla z rukou přírody, spatřím živočicha slabšího než jedni, méně obratného než druzí, ale celkem stvořeného nejvýhodněji ze všech: vidím, jak ukájí hlad pod dubem a žízeň v prvním potoce, své lože nalézají u paty

téhož stromu, který mu poskytl potravu; tím jsou jeho potřeby ukojeny.

Země, ponechaná ve své přirozené plodnosti⁴, pokrytá nesmírnými lesy, které sekera nikdy nezmrzala, poskytuje na každém kroku své zásobárny a skrýše živočichům všeho druhu. Lidé, roztroušení mezi nimi, pozorují a napodobují jejich činnost a dostupují tak až k pudu zvířat; protože každý druh má jen svůj vlastní pud a člověk asi žádný, který by mu zcela náležel, má tu výhodu, že si je přivlastní všechny: žije se současně většinou rozličných potravin⁵, o které se jiná zvířata rozdělují, a proto nachází svou potravu snáze než ostatní. Lidé zvyklí od dětství na nepohodu a drsnost ročních období, zvyklí námaze, nucení bránit nazí a neozbrojení svůj život i svou kořist proti jiným šelmám, nebo před nimi utěci, vytvářejí si povahu silnou a téměř nezničitelnou; děti se rodí se skvělou tělesnou soustavou svých otců, zesilují ji stejným cvičením a dosahují takto nejvyšší síly, již je člověk schopen*.

Příroda s nimi jedná stejně jako zákon ve Spartě nakládal s dětmi občanů: učiní ty, kteří jsou dobré tělesné soustavy, silnými a mohutnými a nechá zahynout všechny ostatní: tím se liší od naší společnosti, kde stát, přenechávaje rodičům děti, které si nepřejí, je tímto postupem vlastně již zabíjí před narozením. Protože vlastní tělo bylo pro divocha jediným známým nástrojem, užíval ho k nejrůznějším výkonům, jichž je naše tělo neschopné, protože mu chybí cvik; jenom nutnost mu dává sílu a obratnost, které nás náš průmysl zbavil. Kdyby byl měl divoch sekeru, lámal by rukou tak silné větve? Kdyby byl měl prak, házela by jeho ruka kámen tak prudce? Kdyby byl měl žebřík, lezl by tak

* Srovnávací pokusy pomocí dynamometru ukázaly, že síla divochů ze země Van-Diemen je značně menší než Angličanů a Francouzů ze dvou posádek, které byly zkoumány. Viz Cesta z Peronu do Austrálie, sv. 1. Pozn. vyd.

snadno po stromech? Kdyby byl měl koně, uměl by tak rychle běhat? Popřejeme-li civilisovanému člověku času, aby shromáždil kolem sebe všechny své nástroje, bezpochyby přemůže snadno divocha; nebo chcete-li vidět zápas ještě nerovnější, postavte je nahé a bezbranné proti sobě a uvidíte hned, jaká je to výhoda, mít své síly stále po ruce, být připraven na každou událost a takřka mít sám sebe stále s sebou.⁶

Hobbes tvrdí, že člověk je přirozeně neohrožený a vyhledává boj. Naproti tomu jeden slavný filosof myslí, též Cumberland a Puffendorf to tvrdí, že není tvora bázlivějšího, než je člověk v přírodním stavu, který se stále třese a je připraven prchnout, jakmile zaslechne sebemenší hluk nebo zpozoruje nepatrné hnutí. To může platit o věcech, které nezná; nepochybuji, že je zděšen každou novou podívanou, když neumí rozeznat tělesné dobro nebo zlo, jež může při tom očekávat, ani nemůže srovnávat své síly s nebezpečím, které ho potká; takové události jsou vzácné v tom stavu přírody, kdy vše se odehrává tak jednotným způsobem a povrch země nepodléhá oněm prudkým a ustavičným změnám, které způsobují vášně a nestálost kmenů. Ale divoch žijící jednotlivě uprostřed zvířat má příležitost střetnout se s nimi a poznat poměr sil; když vycítí, že sám je překonává spíše svou obratností než zvířata jeho svou silou, zvykne si nebát se jich. Donuťte zápasit medvěda nebo vlka se silným divochem, obratným a odvážným, jako jsou oni všichni, ozbrojeným kameny a holí, a uvidíte, že nebezpečí bude aspoň vzájemné a že po několika podobných pokusech šelmy, které nerady druh druhu napadají, neochotně napadnou člověka, který se jim zdá stejně divoký jako ony. Vůči zvířatům, jejichž síla předčí jeho obratnost, je ve stejné situaci jako ostatní slabší druhy, které nepřestanou existovat; člověk, neméně rychlý v běhu než ony, který dovede najít pro sebe na stromech téměř bezpečné útočiště,

má ještě tu výhodu, že při setkání s dravci může volit mezi bojem a útekem. Dodejme, že zvíře patrně nepřepadá svévolně člověka, leda v obraně nebo z hladu, ani mu neprojevuje silné nepřátelství, které by znamenalo, že příroda určila jeden druh za potravu druhému.

Proto se bezpochyby černoši a divoši tak málo obávají šelem, které potkávají v lese. Karaibové z Venezuely žijí po této stránce v největším bezpečí a bez jakékoliv nepřijemnosti. Ač jsou téměř nazí, říká František Corréal, vydávají se stále odvážně do lesů ozbrojeni jen lukem a šípy; nikdy nebylo slyšet, že by některého z nich zadávala zvíř.

Jiní, nebezpečnější nepřátelé, proti nimž člověk nemá ochrany, jsou tělesné vady, dětství, stáří a nemoci všeho druhu, smutná to znamení naší slabosti; první dvě jsou společná všem živočichům, poslední patří hlavně člověku, žijícímu ve společnosti. Co se týče dětství, podotýkám, že matka, když nosí své dítě s sebou, snáze se živí než samičky většiny zvířat, které musí odcházet a vracet se stále s velkou námahou, jednak aby si sehnaly potravu, jednak aby kojily a krmily mladé. Je pravda, že zahyne-li žena, je nebezpečí, že dítě zemře s ní; ale toto nebezpečí je společné stovkám jiných živočichů, jejichž mláďata jsou dlouho neschopna hledat si sama potravu; je-li u nás dětství delší, téměř se to vyrovná tím, že je náš život také delší⁷; odlišná pravidla pro trvání dětství a počet mláďat nepatří k mému předmětu⁸. U starců, kteří se méně pohybují i méně potí, spotřeba potravy se zmenšuje úměrně se schopností opatřit si ji; protože život divocha je chráněn před dnou a reumatismem a pomoc lidská může ze všeho zla nejméně ulehčit stáří, umírají, aniž někdo upozoruje, že přestali žít, ba oni sami to sotva vnímají.

Co se týče nemocí, nebudu opakovat planá a mylná prohlášení, která činí proti medicíně většina zdravých; ale zeptám se, je-li nějaké spolehlivé pozorování, z kterého

bychom mohli usoudit, že průměrný věk člověka je kratší v zemích, kde je lékařství zanedbáváno, než v těch, kde je mu věnována nejvyšší péče. Jak by to dopadlo, kdybychom si přivodili nemoci víc, než nám medicína může dát léků? Krajní nerovnost ve způsobu života, přílišná zahálka jedněch, mnoho práce druhých, snadnost vydráždit a ukojit svůj chťic a smysly, příliš vybraná jídla bohatců, kterými se tvoří dráždící šťávy a zhoršuje trávení, špatná strava chudých, které se jim často ani nedostává, takže když mají příležitost, přeplní si hltavě žaludek, bdění, přehánění všeho druhu, bezuzdné holdování všem vášním, únava a vyčerpávání ducha, zármutek a nespočetné starosti, které na nás doléhají na každém kroku a hlodají naši duši: to vše jsou neblahé důkazy, že většina našich útrap je naším vlastním dílem a že bychom se mohli skoro všem vyhnout, kdybychom si zachovali prostý, jednoduchý a osamělý způsob života, jaký nám určila příroda. Jestliže nás předurčila ke zdraví, odvažují se tvrdit, že přemýšlení je proti přírodě a člověk, který uvažuje, je zvrhlé zvíře. Když uvážíme, jak dobrou konstituci mají divoši, alespoň ti, které jsme nezničili svou kořalkou, víme-li, že téměř neznají jiných nemocí než zranění a stáří, musíme uvěřit, že studující dějiny lidské společnosti, zaznamenáváme dějiny lidských nemocí. Takové je aspoň mínění Platona*, který soudí, podle různých léků užívaných nebo schválených Podaleiriem Machaonem za obležení Troje, že různé choroby, které těmito léky nutně vznikly, nebyly tehdy ještě známé mezi lidmi; Celsius píše, že dietu, dnes tak potřebnou, vynalezl teprve Hippokrates.

Při tak malém počtu zdrojů nemocí člověk v přírodním stavu nepotřeboval vůbec léků, tím méně lékařů; lidské pokolení nemělo v tomto ohledu horší postavení než ostatní druhy živočichů a snadno se dovíme od myslivce, najde-li

* Rep. lib. 111.

na svých pochůzkách mnoho nemocných zvířat. Víc najde takových, která měla těžkou ránu, velmi dobře zajizvenou, kterým zlomené kosti a údy srostly bez chirurga, pouze časem, bez jakékoliv jiné diety než jejich obvyklý život a která jsou nicméně zcela uzdravena, třeba nebyla trápena operacemi, otravována drogami a vyčerpávána posty. Konečně jakkoliv nám může být užitečný vhodně podaný lék, je vždy jisté, že nemocný divoch, ponechán sám sobě, může doufat jen v přírodu a nemusí se naopak obávat ničeho kromě své nemoci; tím je jeho postavení často výhodnější než naše.

Chraňme se tedy zaměňovat divocha s lidmi, jež máme před očima. Příroda nakládá se všemi živočichy, odkázanými na její péči, s takovou láskou, jako by ukazovala, jak je žárlivá na toto právo. Kůň, kočka, býk, ba i osel mají v lese mnohem větší vzrůst, celé složení těla mohutnější, víc životnosti, síly a odvahy než v domě; jakmile se stanou domácími, ztrácejí polovinu svých výhod, řekli bychom, že všechna naše starost, jak zacházet s těmi zvířaty a jak je žít, jenom je degeneruje. Stejně je tomu s člověkem: když se stane společenským a otrokem, stane se též slabým, bázlivým, plavivým; jeho měkký a zženštilý způsob života ničí současně jeho sílu a odvalu. Dodejme, že rozdíl mezi postavením zvířat divokých a domácích je menší než u lidí: příroda nakládala stejně s člověkem jako se zvířetem, takže všechno pohodlí, které si člověk vytvořil a jemuž zvykl, je právě zvláštní příčinou, proč citelněji degeneroval.

Pro prvního člověka není tedy velkým neštěstím nahota, nedostatek obydlí i všech těch zbytečností, které my považujeme za potřebné, ani to není velkou překážkou pro jeho zachování. Nemají-li srst, v teplých krajích ji nepotřebují a ve studených si dovedou brzo přisvojit kůže přemožených zvířat; mají-li k běhu jen dvě nohy, mají dvě paže pro svou ochranu i k své potřebě. Jejich děti snad chodí pozdě a s ná-

mahou, ale matky je snadno nosí; tuto výhodu nemají jiné druhy, kde matka, pronásledována, musí opustit svá mláďata, nebo se přizpůsobit jejich pohybu*. Konečně, když aspoň předpokládáme ten podivný a nahodilý shluk okolností, o nichž promluvíme později a které stejně dobře nemusely nastat vůbec, je zřejmé, že ten, kdo si první zhotovil šaty nebo postavil obydlí, získal věci nepříliš potřebné, protože až do té doby se bez nich obešel a protože nevíme, proč by jako dospělý nemohl vést dále takový způsob života, jaký vedl od dětství.

Osamělý, zahálčivý a stále blízko nebezpečí, divoch jistě rád spal a měl spánek lehký jako zvířata, která málo myslí a prospí takřka celý čas, kdy nemyslí. Protože jeho vlastní zachování je téměř jedinou jeho starostí, nejvycvičenější jeho schopnosti musí být hlavně ty, které potřebuje k útoku i obraně, buď aby přemohl svou kořist, nebo aby se sám nestal kořistí jiných zvířat; naopak orgány, které se zdokonalují jen změkčilostí a smyslností, zůstaly jistě hrubé, takže vylučují jakoukoliv jemnost; ze smyslu takto rozdělených hmat a chuť má divoch velmi hrubé; zrak, sluch a čich velice citlivé. Takový je stav všech zvířat a podle zpráv cestovatelů též stav většiny divokých národů. Nemůžeme se tedy divit, že Hotentoti z mysu Dobré naděje zpozorují pouhým zrakem loď na širém moři stejně daleko, jako ji vidí Holanďané dalekohledem; nebo že američtí divoši cítí Španěly podle stop jako nejlepší psi; nebo že všechny barbarské národy snázejí bez neshody svou nahotu, dráždí svou chuť paprikou a pijí evropské lihoviny jako vodu. Až dosud jsem

* Mohou tu být výjimky: na příklad ono zvíře z provincie Nicaragua, které se podobá lišce, nohy má jako lidské ruce a které, podle Corréala, má na břiše vak, kam matka ukládá mláďata, když musí utíkat. Je to bezpochyby stejné zvíře, které se v Mexiku nazývá tlaquatzin — klokan — a jehož samička, jak říká Laët, má podobný vak k stejnému účelu.

zkoumal jen tělo člověka; pokusme se podívat se na něho po stránce metafysické a morální.

Vidím v každém živočichu jen geniální stroj, kterému příroda dala smysly, aby se sám uváděl v chod a aby se do jisté míry chránil před vším, co ho může zničit nebo poškodit. Totéž pozoruji u lidského stroje, s tím rozdílem, že u zvířete všechnu činnost koná sama příroda, zatím co člověk se účastní svého konání jako svobodný činitel. Jeden vybírá nebo odmítá instinktivně, druhý dobrovolně; tak se zvíře nemůže vyhnouti pravidlu, které je mu určeno, i kdyby to pro ně bylo výhodné, a člověk se mu často vyhýbá ke své škodě. Proto by holub umíral hladem u nádržky naplněné nejlepším masem a kočka před hromadou ovoce nebo zrní, přestože oba by se mohli zcela dobře žít potravou, kterou pohrdají, kdyby se o to pokusili; prostopášní lidé se oddávají výstřednostem, které jim způsobují horečku a smrt, protože duch porušuje smysly a vůle mluví ještě, když příroda mlčí.

Každé zvíře má myšlenky, protože má smysly; užívá svého myšlení až do jisté míry: v tom se člověk více či méně liší od zvířat; někteří filosofové dokonce tvrdili, že je větší rozdíl mezi některými lidmi než mezi lidmi a zvířaty. Podstatný rozdíl mezi zvířaty a člověkem není ani tak rozum jako vlastnost, že člověk může svobodně jednat. Příroda poroučí všem živočichům a zvíře poslouchá. Člověk zakouší stejný dojem, ale cítí, že má volnost souhlasu nebo nesouhlasu; právě vědomí této svobody ukazuje jeho oduševnělost. Fysika jaksí vykládá mechanismus smyslu a tvoření myšlenek; ale schopnost chtít nebo spíše vybrat si a vědomí této moci jsou činy zcela duchovní, které se nevysvětlí žádným zákonem mechaniky.

Ale pokud nesnáze, které obklopují všechny tyto otázky, dovolí debatovat o rozdílu mezi člověkem a zvířetem, všimněme si jiné, velmi podstatné vlastnosti, která se liší a která je nesporná; je to schopnost zdokonalovat se, která za vhod-

ných okolností rozvíjí postupně všechny schopnosti další a sdílí stejně v celém druhu jako v jednotlivci; ale zvíře je po několika měsících tím, čím bude po celý život, a jeho druh je po tisíci letech stejný, jako byl v prvním roce tohoto tisíciletí. Proč jen člověk se má stát hloupým? Neznamená to, že se takto vrátí do svého primitivního stavu, a zatím co zvíře, které nic nezískalo a nemá co ztratit, zůstává stále při svém pudu, člověk, když stárí a jinými nehodami ztratí to, co mu jeho dokonalost získala, upadne takto níž nežli zvíře? Bylo by pro nás smutné, kdybychom museli doznat, že tato odlišná vlastnost, téměř neomezená, je pramenem všeho lidského neštěstí; že nás vyvedla během času z toho původního postavení, v němž bychom trávili dny klidně a nevinně; že časem rozvinula naši osvětu i naše chyby, naše ctnosti i nectnosti a učinila nás nakonec tyrany sebe samých i přírody⁹. Bylo by hrozné, kdybychom museli chválit jako dobrodince toho, kdo naučil obyvatele břehů Orinoka užívat desek, které tisknou na skráně dětí a zajišťují jim aspoň část jejich hlouposti a původního štěstí.

Divoch, odkázaný přírodou jen na pud, nebo spíše odškodněn za ten, který mu schází, schopnostmi nahradit ho a pak povznést vysoko nad pud původní, začíná tedy činností zcela živočišnou¹⁰. Jeho první stav bude pozorovat a cítit, což je společné všem zvířatům; chtít a nechtít, přát si a bát se bude první a téměř jediná činnost jeho duše až do chvíle, kdy nové poměry způsobí nový vývoj.

Cokoliv říkají moralisté, lidský rozum vděčí mnoho vášním, které jemu opět také mnoho vděčí: jejich činností se náš rozum zdokonaluje; snažíme se poznat jen proto, že se chceme radovat; nelze pochopit, že by se namáhal rozumovat ten, kdo by neměl ani přání ani obav. Vášně samy pocházejí z našich potřeb, jejich vývoj z našich znalostí; můžeme si něco přát nebo obávat se něčeho jen podle představ, které máme, nebo prostým vnuknutím přírody; divoch, který

nemá žádnou osvětlu, zná jen vášně toho posledního druhu; jeho přání nepřesahuje jeho tělesné potřeby¹¹; jediné dobro, které zná na světě, je potrava, samička a odpočinek; jediné zlo, jehož se obává, je bolest a hlad. Říkám bolest a ne smrt; protože zvíře nikdy neví, co je to umřít; znalost smrti a její hrůzy je jeden z prvních zisků, kterého člověk dosáhl tím, že se vzdálil od svého zvířecího stavu.

Kdyby bylo třeba, snadno bych podepřel toto mínění fakty a ukázal, že u všech národů světa se pokrok ducha rozvíjí zcela stejnoměrně s potřebami, které národy mají od přírody, nebo které získaly vlivem okolností, a tím je tento pokrok úměrný i vášním, které nutí lidi ukájet tyto potřeby. Ukázal bych, jak v Egyptě se zrodilo umění a rozmáhalo se s rozvodněním Nilu; sledoval bych jeho pokrok v Řecku, kde je pozorujeme klíčit, růst a zdvíhat se až k nebi uprostřed písku a skal Attiky, aniž se mohlo zakořenit na úrodných březích Eufratu; poznamenal bych všeobecně, že národy na severu jsou pilnější než na jihu, protože mohou méně snadno žít bez píle; jako by je příroda chtěla takto odškodnit, když dává duchu plodnost, již odepřela zemi.

ale aniž bych se dovolával nejistého svědectví dějin: kdo by neviděl, že vše se zdá oddalovat od divocha pokušení a prostředky, aby jím přestal být? Jeho obraznost mu nic nelíčí; jeho srdce nic nežadá. Svě skromné potřeby má na dosah ruky a je tak daleko od toho stupně znalosti, kterého je třeba, aby si přál víc, že nemůže mít ani předvídatost, ani zvědavost. Divadlo přírody se mu stane lhotejným, protože je mu obvyklé: je to stále stejný řád, stále stejné převrasy; nemá dost ducha, aby obdivoval největší zázraky; nemůžeme u něho hledat filosofii, již člověk potřebuje, aby jednou pozoroval, co vidí každý den. Jeho duše, již nic nepohne, poddává se jen pocitům svého přítomného bytí bez myšlenky na budoucnost, jakkoliv blízkou; jeho plány, omezené stejně jako jeho rozhled, dosahují sotva konce dne. Na tomto stupni je dosud

předvídatost Karaiba: ráno prodá svou bavlněnou postel a večer pláče, aby ji koupil zpět, protože nepředvídal, že ji bude potřebovat pro příští noc.

Čím více o té věci přemýšlíme, tím víc vzrůstá před našimi zraky rozdíl mezi čistými počítky a nejjednoduššími znalostmi; nelze pochopit, že by člověk mohl překonat tak velkou vzdálenost jen svými silami, bez spojení a bez podnětu nutnosti. Kolik staletí patrně uplynulo, než lidé si zvykli vidat jiný oheň než na nebi! Kolika různých náhod bylo třeba, než se naučili nejobyčejnějšímu užívání tohoto živlu! Kolikrát ho nechali zhasnout, než objevili umění znovu ho roznlít! A kolikrát asi každé z těchto tajemství zašlo s tím, který je objevil! Co řekneme o rolnictví, umění, které vyžaduje tolik práce a předvídatosti, které obsahuje tolik jiných umění, které je možné pěstovat jen ve společnosti, třeba začínající, a které nám neslouží ani tak k získání potavy ze země, kterou by ona stejně dodávala sama, ale spíše k tomu, abychom z ní vynutili to, čemu dáváme přednost, co je nám víc po chuti? Předpokládejme však, že by se lidstvo tak rozmnožilo, že by je přirozená produkce nestačila uživit — mimochodem, tento předpoklad by ukazoval velké výhody lidského rodu při původním způsobu života —, předpokládejme, že by bez kováren a dílen padaly rolnické nástroje přímo do rukou divocha, že by lidé přemohli smrtelnou nenávisť, již mají všichni k ustavičné práci, že by se naučili zdaleka předvídat své potřeby; že by vytušili, jak je třeba obdělávat půdu, sít zrno, sázet stromy; že by objevili umění mlít obilí a způsobovat kvašení vína; tomu všemu by je museli naučit bohové, protože nemůžeme pochopit, jak by se tomu byli sami naučili; který člověk by byl tak bláhový, aby se trápil obděláváním pole, když ho může okrádat první mimojdoucí, člověk nebo zvíře, jemuž se tato úroda hodí? Jak by se všichni mohli rozhodnout trávit život namáhavou prací, jejíž plody, jemu tak nutné,

by nesměl sklízet? Slovem, jak by takové okolnosti mohly nutit člověka obdělávat půdu, pokud tato nebyla rozdělena, totiž pokud stav přírodní nebyl zcela zrušen?

Kdybychom chtěli předpokládat, že divoch byl tak obratný v myšlení jako naši filosofové, kdybychom z něho udělali filosofa podle jejich vzoru, který by sám objevil nejvznešenější pravdy, který by si vytvořil velmi abstraktním rozumováním pravidla spravedlnosti a rozumu, odvozená z lásky k všeobecnému pořádku, anebo ze známé mu vůle jeho stvořitele: slovem, kdybychom předpokládali v jeho duchu tolik inteligence a osvěty, kolik by jí měl mít a kolik má ve skutečnosti těžkopádnosti a hlouposti, jaký užitek by mělo lidstvo z celé této metafysiky, kdyby se nemohla sdělovat a zanikla by s jednotlivcem, který ji vynalezl? Jaký pokrok by mohlo udělat lidské pokolení roztroušené v lese mezi zvířaty? Do jaké míry by se mohli zdokonalovat a vzájemně vzdělávat lidé, kteří se potkají sotva dvakrát v životě, aniž se blíže poznají nebo spolu mluví, protože nemají pevného obydlí a nepotřebují druh druhá?

Uvažme, kolik myšlenek vděčí za svůj vznik zvyku řeči; jak mluvnice cvičí a ulehčuje myšlení; a pomysleme na nepředstavitelnou námahu a nekonečnou dobu, kterou vyžadoval první vynález řeči: připojme tyto úvahy k předěšlým a posuďme, kolik tisíc staletí bylo zapotřebí, aby se postupně rozvinula všechna činnost lidského ducha, již byl schopen. Dovolte, abych trochu uvažoval o nesnadném vzniku jazyků. Mohl bych se spokojit uvedením a opakováním výzkumů, které o tom učinil abbé de Condillac,* které všechny potvrzují plně mé domněnky a kterými mi možná dal první podnět. Ale způsob, jakým tento filosof řeší problémy, jež si sám utvořil o počátku zavedených znamení, ukazuje, že předpokládal to, o čem já pochybuji,

* Viz jeho Gramatiku, díl 1, kap. 2.

totiž jistotu, že vynálezci jazyků už žili ve společnosti; přehlížeje tyto úvahy, myslím, že k nim musím připojit své, abych vyložil tytéž nesnáze způsobem hodným svého předmětu. První nesnáz, která se naskytne, je představa o tom, jak se asi jazyky staly potřebnými; protože, když lidé neměli mezi sebou žádné styky a ani jich nepotřebovali, nechápeme nutnost ani možnost tohoto vynálezu, když nebyl nezbytný. Řekl bych, jako mnoho jiných, že jazyky vznikly z domácího styku rodičů a dětí; ale kromě toho, že to vůbec neřeší problém, znamenalo by to připustit chyby těch, kteří, uvažující o stavu přírodním, převádějí do něho myšlenky, které našli ve společnosti, představují si, že rodiny vždy byly shromážděné ve společném obydlí, že jejich členové zachovávali mezi sebou spojení tak důvěrné a stálé jako my, kde je tolik společného zájmu spojuje; zatím však v onom přírodním stavu neměli domy ani chýše, ani jakékoliv vlastnictví, každý se uložil nazdařbůh, často jen pro jednu noc; samci a samičky se spojovali náhodně na setkání, podle příležitosti a přání, aniž by nezbytně řeči potřebovali vyjádřit to, co si chtěli sdělit; opouštěli se stejně lehce¹². Matka kojila děti nejprve pro svou vlastní potřebu; pak si zvykla je milovat a živila je pro ně samotné; když měly sílu hledat svou potravu, brzy opouštěly matku; a protože neměly téměř možnost se najít, jakmile se ztratily z dohledu, brzy se mezi sebou nepoznaly. Poznamenejme, že dítě, které musí vysvětlit všechno, co potřebuje, a má více co říci matce než matka dítěti, vykoná tak více pro vynález řeči a mluva, již užívá, je jistě z větší části jeho dílo; tím se množí jazyky podle toho, kolik jednotlivců jimi mluví; k tomu se druží ještě potulný a bludný život, který nedá žádnému nářečí čas, aby se zdokonalilo. Tvrzení, že matka učí dítě slovům, kterých má používat, když ji žádá o to neb ono, platí jen pro případ, kdy se člověk učí jazykům už vytvořeným, ale nepoučuje nás o tom, jak vznikají.

Předpokládejme, že je tato první nesnáž překonána; překročíme na okamžik velikou vzdálenost, která jistě byla mezi čistým stavem přírodním a potřebou řeči; pokládáme-li jazyky za nezbytné¹³, zkoumejme, jak se asi začaly vyvířet.

Nová nesnáž, horší než předešlá: potřeboval-li člověk řeč, aby se naučil myslet, potřeboval ještě dříve umět myslet, aby objevil umění řeči; i když pochopíme, jak se zvuk hlasu stal obvyklým tlumočnickem našich myšlenek, nevíme, jak se obvykle vyjadřovaly ty představy, které neoznačují patrný předmět a které nelze označit pohybem ani hlasem; těžko můžeme uvádět přijatelné předpoklady o vzniku umění sdělovat své myšlenky a tvořit duchovní styky; je to umění vznešené, které je již daleko od svého počátku, jež ale filosof vidí ještě tolik vzdálené od dokonalosti, že není člověka dost odvážného, aby tvrdil, že by k ní mohlo někdy dojít, kdyby k prospěchu dokonalosti toho umění byly zrušeny převraty, které čas nutně přináší, kdyby jen akademie pronášely posudky a mohly by se obírat tímto choulstivým předmětem bez přestání po celá staletí.

První řeč člověka, řeč nejsvětovější, nejenergičtější, jediná, která mu stačila, dokud nepotřeboval přesvědčovat shromážděné lidi, byl přirozený křik. Protože člověk vyražel tento křik jen jaksí instinktivně v naléhavých případech, aby žádal o pomoc ve velkých nebezpečích nebo o ulehčení kruté bolesti, neuzíval ho příliš v obyčejném běhu života, kde panují jen pocity mírnější. Když se myšlenky lidí začaly rozšiřovat a množit, když mezi lidmi počínaly rozsáhlejší styky, hledali početnější znamení a řeč bohatší; zvyšovali ohebnost hlasu, přidávali pohyby, které jsou přirozené výraznější a jejichž význam méně souvisí s dřívějším určením. Předměty viditelné a pohyblivé označovali tedy pohyby, to, co slyšeli, napodobivými zvuky: protože však pohyb označuje jen předměty přítomné nebo takové, které se dají

snadno popsat, a činnost viditelnou, nelze ho použít, když temnota nebo překážející hmota jej činí zbytečným, protože vyžaduje pozornosti víc, než jí vzbuzuje, přišli lidé na to, nahradit je artikulací hlasu, která, ač nemá ten vztah k určitým myšlenkám, vhodněji je vyjadřuje jako ustálené znamení; tato náhrada mohla být provedena jen za společného souhlasu a způsobem velmi obtížným pro lidi, jejichž hrubé orgány neměly ještě žádný cvik, ale ještě nesnadnější je pochopit ji, protože tento jednotný souhlas musel být odůvodněn, takže slovo bylo jistě nezbytné, aby se zavedl zvyk řeči.

Musíme soudit, že první slova, kterých lidé užívali, měla v jejich duchu význam daleko rozsáhlejší než ta, jichž užíváme v jazycích už vytvořených, a protože neznali dělení řeči na základní části, dávali z počátku každému slovu smysl celé věty. Když začali rozlišovat podmět a předmět, sloveso a jméno, což byl značný duševní výkon, podstatná jména byla nejdřív jen jména vlastní, neurčitý způsob byl jediným slovesným tvarem; znalost přídavných jmen se rozšířila jistě velmi těžko, protože jsou většinou slova abstraktní a abstraktní myšlení je výkon obtížný a nepřirozený.

Každý předmět dostal nejprve své zvláštní jméno bez ohledu na rod a druh, které ti první učitelé nedovedli rozeznávat; všechny jednotlivosti jevíly se jejich duchu zvlášť, tak jak jsou v obraze přírody. Když se jeden dub jmenoval A, druhý se nazýval B, protože první myšlenka, která vzniká z pozorování dvou věcí, je ta, že nejsou stejné; často je potřeba mnoho času, aby se poznalo, co mají společného: takže čím více se znalosti vyhranily, tím bohatším se stával slovník. Nesnáze tohoto názvosloví nemohly být snadno odstraněny; aby se bytosti zařadily do pojmů obecných a rodových, bylo třeba znát jejich vlastnosti a rozdíly; bylo zapotřebí mnohem více pozorování a závěrů,

totiž přírodopisu a metafysiky, než toho lidé byli tehdy schopni.*

Nicméně, obecné myšlenky mohou proniknout do ducha jen pomocí slov a rozum je chápe jen ve větách. To je jeden z důvodů, proč zvířata nemohou vytvořit myšlenky a proč nedosáhnou nikdy dokonalosti, která na myšlenkách závisí. Když opice jde bez váhání od jednoho ořechu k druhému, myslíme si, že má obecnou představu tohoto druhu ovoce a že srovnává jeho pravzor s těmi dvěma jedinci? Jistěže ne; ale pohled na jeden ořech připomene jí pocity, které v ní vzbudil jiný; její zraky, jaksi přizpůsobené, oznamují její chuti změnu, které se jí dostane. Každá obecná myšlenka je čistě intelektuální; když se k ní přidá jen trochu obrazotvornosti, stane se myšlenkou zvláštní. Pokusme se načrtnout obecný obraz stromu, nikdy se nám to nepodaří; proti své vůli uvidíte jej velký nebo malý, řídký nebo hustý, světlý nebo tmavý; kdyby záleželo na nás, vidět na něm jen to, co je na každém stromě, ten obraz by se stromu vůbec nepodobal. Věci čistě abstraktní si představujeme stejně, nebo je chápeme ien podle řeči. Jedině definice trojúhelníku nám dá skutečnou představu; jakmile si ho ve svém duchu snažíte vykreslit, bude to určitý trojúhelník a žádný jiný, a nevyhnete se tomu, udělat mu čáry znatelnější nebo plochu barevnou. Je třeba pronášet věty, je třeba mluvit, abychom měli obecné představy; protože jakmile se obrazotvornost zastaví, duch postupuje jen rozhovorem. Když tedy první vynálezci mohli dát jména jen představám, které již měli, plyne z toho, že prvními podstatnými jmény mohla být jen jména vlastní.

Když však způsobem, který nechápu, naši noví gramatikoové začali šířit své myšlenky a zobecňovat svá slova,

* Viz druhou kapitolu Gramatiky Condillacovy, kde je tento názor zamítán.

nevědomost vynálezců musela podřídít tento způsob značně úzkým rozměrům; protože nerozeznávali rod a druh, napřed příliš množili názvy jedinců, zato vytvořili příliš málo druhů a rodů, když posuzovali bytosti ve všech jejich rozdílech. Aby rozdělení pokročilo, bylo třeba víc zkušenosti a osvěty, než jí mohli mít, a víc zkoumání i práce, než tomu chtěli věnovat. Tedy i dnes, kdy denně objevujeme nový druh, který až dosud unikl veškeré naší pozornosti, představujeme si, kolik jich jistě ušlo lidem, kteří posuzovali věci jen na první pohled. Nejnižší řády a nejobecnější myšlenky jim ovšem unikaly úplně. Jak by si na příklad představili nebo pochopili slova: hmota, duch, podstata, způsob, tvar, pohyb, když je nesnadno chápou i naši filosofové, kteří jich už dlouho užívají, protože představy, které souvisí s těmito slovy, jsou čistě metafysické a nemají žádný vzor v přírodě?

Zastavuji se u těchto prvních kroků a snažně prosím své soudce, aby tu přerušili svou četbu a uvažovali o vynalezení pouhých podstatných jmen hmotných, totiž o té části řeči, kterou je nejsnáze vymyslet, o cestě, která zbývá k tomu, abychom vyjádřili všechny lidské myšlenky, dali jim pevnou formu, mohli je pronášet veřejně a ovlivňovat obecnost; prosím, aby přemýšleli, kolik času a znalostí bylo třeba k vynalezení číslovek¹⁴, abstraktních slov, aoristů a všech časů slovesných, částic, syntaxe, spojení větných, k promyšlení a vytvoření celé logiky řeči. Co se mne týče, zděšen množícími se nesnáze, přesvědčen, že je téměř nemožné, aby jazyky mohly vzniknout a rozšířit se jen lidskými prostředky, ponechávám každému na vůli, rozvést debatu o tomto nesnadném problému, jestliže bylo potřebnější spojení společnosti k vytvoření jazyků, nebo objevení jazyků k založení společnosti.

Jakékoliv byly tyto počátky, zjišťujeme, jak málo se příroda snažila sblížit lidi vzájemnou potřebou a ulehčit uží-

vání řeči, jak málo připravovala jejich sociálnost a jak málo se namáhala při všem, co lidé dělali, aby položili základy společnosti. Je vskutku nemožné si představit, proč by v tom primitivním stavu potřeboval člověk pomoci druhého víc, než opice nebo vlk potřebují sobě rovných; ani si nepředstavíme, i kdybychom takovou potřebu předpokládali, jaký důvod by je měl k tomu, pomáhat druhému, ani, v tomto případě, jak by spolu mohli domluvit podmínky. Víím, že se nám stále opakuje, že nebylo nic bídnějšího než člověk v tomto stavu; je-li tomu tak, jak jsem dokázal, že teprve po staletích měl přání a příležitost dostat se z toho stavu, bylo by třeba vinit z toho přírodu a ne toho, kterého takto vytvořila. Jestliže však dobře rozumím výrazu bídný, je to slovo beze smyslu, nebo znamená jen bolestný nedostatek a utrpení těla i duše: byl bych rád, kdyby mi někdo vysvětlil, jaká může být bída svobodného tvora, jehož srdce je mírné a tělo zdravé. Ptám se, který život, civilisovaný nebo přírodní, stane se snáze nesnesitelný těm, kteří jej žijí. Kolem sebe vidíme téměř jen lidi, kteří si stěžují na svůj způsob života, mnozí z nich se ho zbavují; spojení zákonů božských a lidských sotva stačí zastavit ten nepořádek. Ptám se, slyšel-li někdo, že by volného divocha jen napadlo stěžovat si na svůj život a spáchat sebevraždu. Sudme tedy s menší pýchou, kde je skutečná bída. Naopak, nebylo by nic bídnějšího než divoch oslněný světlem, trápený vášněmi a rozumující o stavu odlišném od jeho vlastního. Stalo se to velmi moudrou prozřetelností, že schopnosti, jimž vládl, mohly se vyvíjet, jen když byla příležitost je cvičit, takže se nestaly ani přebytečnými a časem obtížnými, ani brzdícími a neužitečnými při potřebě. Jen ve svém pudu měl všechno, co potřeboval k životu v přírodě; co je třeba k životu ve společnosti, spočívá pouze ve vyvinutém rozumu.

Zdálo by se z počátku, že lidé v tomto stavu neměli mezi

sebou žádný druh morálních vztahů, ani žádné uznané povinnosti, proto nemohli být ani dobří, ani zlí a neměli nectnosti ani ctnosti; leda když ta slova chápeme ve smyslu fyzickém, nazýváme nectností u jedince vlastnosti, které mohou uškodit jeho zachování, a ctností ty, které mu prospívají: v tom případě nazvali bychom nejctnostnějším toho, kdo by nejméně odporoval prostým impulsům přírody. Ale nevzdálíme-li se od obvyklého významu, je dobře zanechat usuzování o této situaci a zřít se svých předsudků, dokud pečlivě neuvážíme, je-li mezi lidmi víc ctností než chyb, nebo jestliže výhody jejich ctností jsou větší než škodlivost jejich nectností, nebo jestliže pokrok jejich znalostí je dostatečnou náhradou za zlo, které si vzájemně činí stejnou měrou, jako se poučují o dobru, které mají prokazovat, nebo jestliže by vůbec nebyli v lepší situaci, kdyby se nemuseli obávat zla, ani očekávat od někoho dobro, než být podrobeni všeobecné závislosti a zavázat se přijímat všechno od těch, kteří se nezavazují jim něco dávat.

Nebudeme dovozovat jako Hobbes, že člověk je od přírody zlý, protože nemá žádnou představu dobra; že je hříšný, protože nemá ctnost; že odpírá služby svým bližním, protože je nepovažuje za povinnost; že na základě práva, podle kterého si přivlastní s rozvahou věci, jež potřebuje, představuje si, že je jediným vlastníkem světa. Hobbes velmi dobře viděl chyby všech moderních definicí přírodního práva; ale důsledky, které vyvodil ze své definice, ukazují, že ji chápal v neméně nesprávném smyslu. Uvažuje o zásadách, které vyslovil, tento autor by měl tvrdit, že přírodní stav, kdy péče o naše zachování je méně škodlivá zachování druhého, byl vhodnější pro mír a příznivější lidskému pokolení. Říká pravý opak, protože nevhodně přepisuje divochově péči o zachování potřebu ukojit množství vášní, jež jsou dílem společnosti a které učinily zákony nezbytnými. Zlý člověk, říká, je silné dítě. Zbývá dovědět se,

je-li divoch silné dítě. Když mu tuto vlastnost přiřkneme, co z toho odvodíme? Že je tento člověk, je-li silný, zároveň závislý na ostatních, jako když je slabý, není výstřelků, kterých by se nedopustil; bije svou matku, když ho včas nekrmí, zabije některého z mladších bratrů, je-li mu nepohodlný; kouše druhého do nohy, protože ho uhodil nebo vyrušil: jsou to ale předpoklady protichůdné v přírodním stavu, být silný a závislý. Člověk je slabý, dokud je závislý, a je svéprávným, nežli se stane silným. Hobbes neviděl, že stejná příčina, která divochům brání užívat svého rozumu — jak to tvrdí naši právníci —, brání jim současně zneužívat jejich schopností — jak to tvrdí on sám; takže nemůžeme říci, že divoši zaručeně nejsou zlí, protože nevědí, co je to být dobrý; poněvadž to, co jim brání konat zlo, není vývoj osvěty ani brzda zákona, ale klid vášní a neznalost hříchu: *Tanto plus in illis proficit vitiorum ignoratio, quam in his cognitio virtutis.* (Justin.) Celá pasáž, která se vztahuje na Skythy, zaslouží, aby byla uvedena: *Prorsus ut admirabile videatur hoc illis naturam dare quod Graeci longa sapientium doctrina praeceptisque philosophorum consequi nequeunt, cultosque mores incultae barbariae collatione superari: tanto ... atd.**

36 Je ostatně jiný prvek, který Hobbes nezpozoroval a který je dán člověku, aby za jistých okolností oslaboval prudkost jeho sebelásky nebo, před zrozením té lásky¹³, jeho touhu po zachování, který mírní jeho zanícení pro své osobní pohodlí tím, že v něm probouzí odpor vidět utrpení svých bližních. Věřím, že se nemusím bát námitek, které by prozradily přemrštěného pomlouvače lidských ctností, když

* Takže se zajisté zdá podivuhodné, že jim příroda dává to, čeho Řekové nemohou dosáhnout dlouhým poučováním učenců a výklady filosofů, že uhlazené vzdělání podléhá ve srovnání s nevzdělaným barbarstvím. O tolik prospěšnější je jim neznalost neřestí než téměř poznání ctnosti.

37
přisoudím člověku jedinou přirozenou ctnost. Myslím tím soucit, vlohu vhodnou pro bytosti tak slabé a podléhající tolika bolestem jako my, ctnost tím obecnější a užitečnější člověku, že jí užívá přede vším uvažováním, a která je tak přirozená, že i u zvířat někdy pozorujeme její sotva znatelné projevy. Aniž mluvíme o nežnosti matky k dětem a o nebezpečích, jimž čelí, aby je před nimi uchránila, stačí, že denně pozorujeme odpor koně, když má šlápnout na živé tělo. Zvíře nejde bez nepokoje kolem mrtvého zvířete svého druhu: jsou dokonce mezi nimi některá, která je pohřbí; smutné bučení dobytka vstupujícího na jatky vyjadřuje dojem, který má z hrozné podívané, jež se mu naskytá. Vidíme s potěšením, že autor „Bajky o včelách“ je donucen uznat člověka za bytost soucitnou a citlivou a opustit v uvedeném příkladu svůj chladný a povrchní sloh, aby nám podal obraz zavřeného člověka, který vidí, jak venku divoké zvíře uchvátí dítě od prsou matky, zláme svými vražednými zuby jeho slabé údy a rozdrásá chvějící se vnitřnosti dítěte.* Jaké strašné rozrušení zakouší onen svědek události, na níž nemá žádný osobní zájem! Jakou hrůzu trpí při tom pohledu, že nemůže pomoci omdávající matce ani umírajícímu dítěti!

Takové je čisté hnutí přírody, předcházející všechny úvahy; taková je síla vrozeného soucitu, kterou nejzkaženější mravy ještě zcela nezničily, jelikož při svých denních příhodách vidíme, jak je dojat a jak pláče nad nehodou některého nešťastníka ten, kdo by jako tyran zvětšoval ještě utrpení svého nepřítele: podobně jako krvelačný Sulla, tak citlivý k bolesti, kterou sám nezpůsobil, nebo onen Alexander z Phere, který se zdráhal účastnit se představení kterékoliv tragedie z obavy, že by ho lidé viděli naříkat

* Mandeville, holandský lékař, usídlený v Anglii, zemřel r. 1733. *Bajka o včelách* vyšla v Londýně r. 1723 anglicky; francouzský překlad byl otištěn r. 1740 tamtéž. Mandeville v tomto díle tvrdí, že přepych a nectnosti jednotlivců se obracejí k dobru a prospěchu společnosti.

s Andromachou a Priamem, zatím co bez pohnutí poslouchal křik tolika občanů, kteří byli denně podřezáváni na jeho rozkaz:

Mollissima corda

Humano generi dare se natura fatetur,

*Quae lacrimas dedit.**

38 Mandeville dobře cítil, že při veškeré své morálce lidé by byli jen obludy, kdyby jim příroda k podpoře rozumu nebyla dala soucit: ale neviděl, že z této vlastnosti vznikají všechny společenské ctnosti, které chce lidem upírat. Skutečně, co jiného je velkomyslnost, milostivost, lidskost, ne-li soucit poskytovaný slabým, vinníkům nebo celému lidstvu? Dobrosrdečnost a přátelství samy, přesně řečeno, jsou následky stálého soucitu, soustředěného na jeden zvláštní předmět; protože, co je to jiného, přáteli si, aby někdo netrpěl, než přát si, aby byl šťasten? Kdyby bylo pravda, že útrpnost je jen pocit, který nás staví na místo toho, kdo trpí, cit nejasný a prudký u divocha, rozvinutý, ale slabý u civilisovaného člověka, jaký vliv by měl tento názor na pravdu, již chci dokázat, ne-li ten, že by jí dal víc síly? Soucit je opravdu tím silnější, čím více se zvíře pozorující ztotožňuje se zvířetem trpícím. Je tedy zřejmé, že toto ztotožnění bylo jistě ve stavu přírodním úplnější než ve stavu rozumování. Z rozumu vzniká sebeláska, uvažování ji posiluje; rozum soustřeďuje člověka na sebe sama, oddaluje ho ode všeho, co ho tíží a trápí. Filosofie to je, co ho izoluje; podle ní si říká tajně při pohledu na trpícího člověka: zahyň, chceš-li, já jsem v bezpečí. Jen nebezpečí celé společnosti přeruší klidný spánek filosofa a vytáhne ho z jeho postele. Lze vraždit beztrpně jeho bližního pod jeho okny, dá si jen

* Že dala příroda lidskému pokolení citlivé srdce, dokazuje tím, že mu dala slzy. *Juven. Sat. XV. 131 sqq.*

ruce na uši a trochu to odůvodní, aby zabránil přírodě, která se v něm bouří, aby ho ztotožnila s tím, který je zabíjen. Divoch nemá vůbec toto podivuhodné nadání; protože mu chybí moudrost i rozum, pozorujeme, jak se ztřeštěně oddá prvnímu hnutí lidskosti. Při vzpourách, při pouličních hádkách luza se shromáždí, opatrní lidé se vzdalují; chátara a trhovkyně oddělují rváče a brání počestným lidem drousit se.*

Je tedy jisté, že soucit je cit přirozený, který tím, že oslabuje v každém jednotlivci lásku k sobě, přispívá navzájem k uchování celého druhu. Soucit nás nutí spěchat bez uvažování na pomoc těm, které vidíme trpět; v přírodním stavu nahrazuje zákony, mravy i ctnost, s tou výhodou, že se nikdo nepokouší neposlechnout jeho sladký hlas: soucit brání každému silnému divochu odejmout slabým dětem nebo chromým starcům jejich těžce získanou potravu, má-li sám naději, že nalezne svou jinde: místo vznešené zásady rozumového soudnictví „čiň druhému to, co chceš, aby on učinil tobě“ soucit vnuká všem lidem zásadu přirozeného dobra, méně dokonalou, ale snad užitečnější než předešlá: *konej své dobro tak, abys co možná nejméně uškodil druhému.* Krátce, právě v tomto přirozeném citu, spíše než v důvtipných závěrech, musíme hledat příčinu odporu, který mají všichni lidé ke konání zla i nezávisle na zásadách výchovy. Ačkoliv Sokrates a jeho druhové uměli dosáhnout ctnosti rozumem, lidstva by už dávno nebylo, kdyby jeho zachování záviselo na rozumování těch, z nichž se skládá.

* Rousseau nás učí ve své 8. knize *Zpovědi*, že tento portrét filosofa, který argumentuje se zacpanými ušima, je od Diderota. Obviňuje jej při té příležitosti, že zneužil jeho důvěry a dal jeho spisům drsný tón a pochmurný vzhled, které ztratily, jakmile je Diderot přestal redigovat. — Podle tohoto jasného prohlášení bude tedy nutno připsat Diderotovi obsah 9. poznámky, při nejmenším valnou část této dlouhé a proslulé ostré kritiky společnosti a zla, které s sebou přináší.

40 Při tak nepatrné činnosti vášní a při tak zdravé mírnosti lidí, spíše divocí než zlí, kteří se starali víc o to, aby se uchránili před zlem, jež se může potkat, než aby se pokoušeli činit zlo druhému, nepoddávali se příliš nebezpečným rvačkám: protože neměli mezi sebou žádné styky; proto neznali ješitnost, ani úctu, ani obdiv, ani opovržení; nerozeznávali ani v nejmenším tvoje a moje, ani neměli skutečnou představu spravedlnosti; posuzovali krutosti, které zakusili, jako zlo, jež se dá snadno napravit, a ne jako urážku, již je třeba ztrestat, a nepomysleli ani na pomstu, leda mimovolně a okamžitě, jako pes kouše kámen, který mu hodíme; jejich spory měly by zřídka krvavé následky, kdyby neměli ještě jiné, citelnější důvody ke sporům než otázku potravy. Vidím však nebezpečnější cit a promluvíím o něm.

41 Mezi vášněmi, které vzrušují lidské srdce, je jedna, prudká a bouřlivá, která způsobuje, že jedno pohlaví potřebuje druhé; vašeň strašná, která čelí všemu nebezpečí, bojí všechny překážky a která ve své zuřivosti je téměř schopna zničit lidské pokolení, k jehož zachování je předurčena. Co se stane s lidmi, jsou-li kořistí této zuřivosti, bezuzdné a hrubé, bez studu, bez zdrženlivosti, když si denně dobývají svou lásku za cenu své krve?

42 Především je třeba uznat, že čím jsou vášně prudší, tím nezbytnější jsou zákony, které by je mírnily: ale mimo to, že nepořádky a zločiny, které tyto vášně mezi námi denně způsobují, ukazují jasně nedostatečnost zákonů v tomto ohledu, bylo by ještě záhodno zkoumat, jestliže tyto nepořádky nevznikly se zákony samými; protože kdyby byly zákony schopny potlačit je, bylo by velmi snadné žádat, aby odstranily zlo, jež by neexistovalo bez nich.

43 Začneme tím, že odlišíme stránku morální a fysickou v pocitu lásky. Stránka tělesná je obecná touha, která vede jedno pohlaví k spojení s druhým. Stránka mravní je to, co omezuje tuto touhu a připoutává ji k jedinému předmětu,

nebo jí při nejmenším dodává větší stupeň energie k tomuto vyvolenému jedinci. Z toho je zřejmé, že morálka lásky je cit umělý, zrozený se společností a užívaný ženami velmi obratně a pečlivě tak, aby založil jejich nadvládu a dal převahu tomu pohlaví, které by mělo poslouchat. Protože tento cit je založen na určitých pojmech zásluhy nebo krásy, divochu neznámých, a na porovnávání, jehož on není schopen, neznamená pro něj téměř nic: protože jeho duch si nemohl vytvořit abstraktní představy pravidelnosti a souměrnosti, jeho srdce je neschopné pocítovat obdiv a lásku, které, aniž to pozorujeme, vznikají z užívání těchto představ: poslouchá jediné temperament, který dostal od přírody, a ne vkus, který nemohl získat, tedy každá žena je mu vhod.

44 Omezení jen na tělesnou lásku a dosti šťastni, protože neznali ty přednosti, které dráždí cit a zvětšují nesnáze, lidé cítili jistě méně často a méně živě prudkost temperamentu, a proto spory mezi nimi byly méně časté a méně kruté. Obrazotvornost, která působí takové zpuštění mezi námi, nemá vůbec vliv na srdce divocha; každý očekává klidné popud přírody, poddává se mu bez výběru s větší radostí než zuřivosti; když je potřeba ukojena, touha zcela zmizí.

45 Je tedy nesporné, že i láska, jako všechny ostatní vášně, dosáhla jen ve společnosti této bouřlivé prudkosti, která jí činí tak neblahou pro lidi; je tím směšnější představovat si, že divoši se stále mezi sebou podřezávají, aby ukojili svou krutost, že tato domněnka je pravým opakem zkušenosti a že Karaibové, kteří se ze všech žijících národů až dosud nejméně uchýlili od přírodního stavu, jsou právě nejmírnější ve své lásce a nejméně podléhají žádosti přes to, že žijí v horkém podnebí, které patrně vždy zvětšuje prudkost vášně.

Pokud jde o závěry, které můžeme u různých druhů zvířat vyvozovat z bojů samců, kteří krvácejí stále v našich kurnících, nebo kteří na jaře naplňují naše lesy svým křikem, hádajíce

se o samičku, musíme nejprve vyloučit všechny ty druhy, kde příroda zřejmě vložila do poměrné síly pohlaví jiné vztahy, než jsou mezi námi: tedy spor kohoutů nedává žádný závěr pro lidské pokolení. U těch druhů, kde poměr je lépe zachován, tyto boje jsou způsobeny jen malým počtem samiček vzhledem k počtu samců, nebo výlučnými intervaly, kdy samička stále odmítá přiblížení se samce, což se pojí k příčině první; protože když každá samička snese samce jen po dva měsíce v roce, je to, jako by počet samiček byl menší o pět šestin. Ale žádný z těchto dvou případů nemůžeme použít pro lidské pokolení, kde počet samiček převyšuje obvykle počet samců a kde nikdy, ani u dívochů, se nepozorovalo, že by samičky měly období vášnivosti a odmítání. Dále pozorujeme, že většina zvířat podléhá na okamžik do všeobecného vzrušení, neklidu a bojovné nálady; okamžik, který se vůbec nevyskytuje u lidského pokolení, jehož láska není periodická. Nemůžeme tedy usuzovat z bojů jistých zvířat o samičku, že by byl totéž činil člověk v přírodním stavu; i kdybychom mohli odvodit takový závěr, můžeme při nejmenším soudit, že by ty rozpory nebyly pro lidstvo příliš neblahé, protože nezničí ani jiné druhy; je zcela zřejmé, že by tu způsobily ještě méně zpusťování nežli ve společnosti, zvláště v těch zemích, kde mravy jsou ještě uctívány, kde žárlivost milenců a msta manželů způsobují denně souboje, vraždy a ještě horší věci; kde povinnost stálé věrnosti vede jen k cizoložství, kde samy zákony zdrženlivosti a cti šffí nutně prostopášnost a množí potraty.

Z toho usoudíme, že divoch, který bloudil v lesích bez práce, bez řeči, bez příbytku, bez vlády a beze svazků, který nepotřeboval své bližní, ani si nepřál jim škodit, který možná nikdy žádného z nich nepoznal osobně, který sotva podléhal vášni a stačil sám sobě, měl jen rozum a city odpovídající tomuto stavu; cítil jen své skutečné potřeby, pozoroval jen to, o čem myslel, že má pro něj význam, a jeho inteligence

nedělala větší pokroky než jeho ješitnost. Když náhodou učinil nějaký objev, nemohl to nikomu sdělit, když neznal ani své vlastní děti. Umění zaniklo s objevitelem. Nebylo výchovy ani pokroku; generace se množily zbytečně; protože každá vycházela vždy z téhož bodu, staletí plynula ve vši hrubosti prvního věku, druh byl už stár, ale člověk zůstával stále dítětem.

Jestliže jsem se tak dlouho šffil o předpokladech těch prvotních podmínek, je to proto, že jsem chtěl vyvrátit staré omyly a zakořeněné předsudky, myslel jsem, že je třeba sestoupit až ke kořenům a ukázat na obraze skutečného stavu přírody, jak nerovnost, i přirozená, má v tomto stavu méně opravdovosti a vlivu, než tvrdí naši spisovatelé.

Skutečně snadno poznáme, že většina rozdílů, kterými se lidé liší, je považována za přirozenou, ač je dílem zvyků a různých způsobů života, které lidé přijali ve společnosti. Tak povaha pevná nebo slabá, síla nebo slabost, které na ni závisí, pocházejí často spíše z tvrdého nebo zženštilého způsobu výchovy než z původního založení těla. Stejně je tomu se silou duševní: nejenže výchova způsobí rozdíl mezi duchem kultivovaným a nevzdělaným, ale největší ještě rozdíl mezi vzdělanými: když obr a trpaslík půjdou stejnou cestou, každý jejich krok přinese obrovi novou výhodu. Tedy, srovnáme-li úžasnou rozmanitost výchovy a způsobu života, která vládne v různých vrstvách společnosti, s jednoduchostí a jednotností života zvířat a divochů, kteří se všichni živí stejnou potravou, žijí stejným způsobem, jednají stejně, pochopíme, oč rozdíl mezi lidmi musel být menší ve stavu přírodním než ve společnosti a jak se přirozená nerovnost v lidském pokolení zvětšila nerovností společenského zřízení.

Kdyby ale příroda v rozdělení svých darů učinila tolik předností, jak se tvrdí, jakou výhodu by z toho získali ti nejoblíbenější na újmu druhých za poměrů, které nepřipouštěly téměř žádné vztahy mezi nimi? K čemu by byla krása tam,

Onen člověk, který si obsadil jistý kus pozemku a prohlásil: „Tohle je mé!“ a našel dosti prostoduchých lidí, kteří mu to uvěřili, byl skutečným zakladatelem občanské společnosti.

Kolika zločinů, válek, vražd, běd a hrůz bylo by lidstvo ušetřeno, kdyby byl někdo vytrhl kůly, zasypal příkopy a zavolal na své druhy: chraňte se poslouchat toho podvodníka; jste ztraceni, jestliže zapomenete, že ovoce patří všem a země žádnému. Ale zdá se, že poměry dosáhly již toho stupně, že nemohly zůstat v původním stavu: protože idea soukromého vlastnictví závisela příliš na myšlenkách dřívějších, které vznikaly jen ponenáhu, nemohla se vytvořit v lidské duši naráz: bylo třeba různého pokroku, najít nové způsoby práce i poznání, odkazovati je dalším generacím a během času je rozšiřovati, nežli se dospělo ke konečnému stavu přírody. Vraťme se tedy k počátku a snažme se soustředit pod jeden zorný úhel tento pomalý sled událostí a znalostí v jejich nejpřirozenějším postupu.

Prvním pocitem člověka bylo jeho bytí, jeho první starostí — péče o jeho zachování. Plody země mu dávaly všechny nezbytné potřeby; pud ho naučil jich užívat. Hlad, jiné chuti způsobily, že zkusil postupně různé způsoby života, a jeden z nich ho měl k tomu, aby zachoval svůj rod; a tato slepá náklonnost, postrádající jakýchkoli pocitů srdce, vedla k činu zcela živočišnému; když byla potřeba ukojena, obě pohlaví se více neznala, ba i dítě neznamenovalo pro matku nic, jakmile se mohlo bez ní obejít.

Takové byly životní podmínky prvních lidí: takový byl život tvora, omezeného z počátku jen na smysly, živočicha,

který sotva stačil využít všechny dary, jež mu nabízela příroda, a který byl dalek toho, aby se snažil něco jí vyrvat. Ale brzy se naskytly nesnáze a bylo třeba naučit se je přemáhat: výška stromů, která mu bránila dosáhnout jejich ovoce, soupeření zvířat, která se jím chtěla živit, krutost jiných zvířat, která usilovala o jeho vlastní život, to vše jej nutilo, aby se snažil vycvičit si tělo; člověk se musel stát obratným, rychlým v běhu, silným v zápase. Přirozené zbraně, jako větve stromu a kamení, měl hned po ruce. Naučil se překonávat přírodní překážky, když bylo třeba, bojovat s jinými tvory, vyrvat potravu jinému člověku, nebo odškodnit se za to, co musel odstoupit silnějšimu.

S počtem lidstva množily se jeho nesnáze. Rozličnost území, podnebí a období musela člověka donutit, aby změnil svůj způsob života. Neúrodné roky, dlouhé a kruté zimy, horká léta, která všechno spálila, to vše vyžadovalo novou práci. Lidé na březích moří a řek vynalezli udice a háčky a stali se rybáři a jedlíky ryb (ichtyophagy). V lesích si dělali luky a šipy a stali se lovci a válečníky. Ve studených krajích pokryli se kožemi zvířat, která zabili. Bouřka, vulkán nebo nějaká šťastná náhoda je naučila znát oheň, novou ochranu před krutostí zimy: naučili se uchovávat tento živel, pak rozžehnout jej a nakonec připravovat na něm maso, které dříve hltali syrové.

Pozoruje ustavičné vzájemné využívání jedněch tvorů jinými, odlišnými, začal člověk přirozeně vnímat určité vztahy. Tyto vztahy, které my, aniž o nich uvažujeme, vyjadřujeme slovy, jako: malý, velký, silný, slabý, rychlý, pomalý, bázlivý, statečný a podobnými výrazy, ustálenými podle potřeby, vzbudily v něm jistý druh přemýšlení nebo spíše jakousi instinktivní moudrost, která ho naučila nejnnutnější opatrnosti, potřebné pro jeho bezpečí.

Nové poznání, které vzniklo z tohoto vývoje, zvětšilo jeho svrchovanost nad ostatními živočichy tím, že si ji uvědomil.

Snažil se jim stavět pasti, přemáhal je tisícerým způsobem: a třebaže ho někteří z těch, kteří mu mohli sloužit nebo škodit, převyšovali silou v boji nebo rychlostí v běhu, stal se časem pánem jedněch a metlou druhých. A tak první pohled na sebe samého probudil jeho pýchu: takto, ač sotva dovedl rozlišit pořadí, pokládá se za prvního svým druhem, připravoval se zvolna uchvátit prvenství pro svou osobu.

Ačkoliv jeho bližní neznamenal pro něj tolik co pro nás a třeba neměl s nimi větší styky než s ostatními živočichy, nezapomínal na ně ve svém pozorování. Podobnost, kterou časem zpozoroval mezi nimi, mezi svou samičkou a sebou samým, způsobila, že vycítil i takovou, které si nepovšiml: a když si uvědomil, že se všichni chovají tak, jak by se za podobných okolností choval on sám, usoudil, že jejich způsob myšlení a cítění je zcela podobný jeho vlastnímu; a tato důležitá skutečnost, dobře uložená v jeho mysli, ho naučila, s předtuchou stejně jistou a vhodnou jako dialektika, jednat s jeho bližními způsobem, který se mu zdál nevhodnější vzhledem k jeho vlastní jistotě a bezpečnosti.

Poučen zkušeností, že touha po blahobytu je jedinou příčinou lidského jednání, octl se na tom stupni vývoje, kdy začal rozlišovat nečetné příležitosti, kdy společný zájem ho nutil počítat s pomocí jemu rovných, a ony ještě vzácnější, kdy soupeření ho nutilo, aby se svých bližních vystříhal. V prvním případě se sdružoval s nimi do stád nebo nanejvýš do jakýchsi volných skupin, které nezavazovaly žádného a které trvaly jen tak dlouho, pokud trvala dočasná nutnost, která je vytvořila. V druhém případě každý usiloval o svůj prospěch buď otevřeným násilím, když myslel, že je ho schopen, nebo obratností a prohaností, cítil-li se slabší.

Takto lidé neznatelně došli k jakési hrubé představě vzájemných závazků a prospěchu, který měli z toho, že tyto plnili, ale jen potud, pokud to vyžadoval okamžitý a citelný zájem: protože předvídavost pro ně nic neznamenal a vzdá-

leni toho, aby se starali o dalekou budoucnost, nemysleli ani na zítřek. Šlo-li o to chytit jelena, každý cítil dobře, že tu musí stát věrně na svém místě: ale když nějaký zajíc přeběhl na dosah ruky jednoho z nich, netřeba pochybovat, že ho pronásledoval bez výčitek, a když dopadl svou kořist, pramálo dbal toho, že o ni ošidil své druhy.

Je pochopitelné, že takovéto styky nevyžadovaly jazyka o mnoho jemnějšího, nežli je řeč vran a opic, které se sdružují skoro stejným způsobem. Dlouhou dobu se asi skládala světová řeč z neartikulovaných výkřiků, mnoha pohybů a několika napodobivých skřeků: tím, že se v každém kraji k tomu připojilo několik zvuků artikulovaných a ustálených, jejichž základ, jak jsem již řekl, není snadno vyložit, vznikly jednotlivé jazyky, ale hrubé, nedokonalé a asi takové, jakými ještě dnes mluví různí divoši.

Proběhnu rychle řadu století, donucen časem, který ubíhá, množstvím věcí, které chci říci, a téměř nezmatelným pokrokem na počátku; protože čím pomalejší je běh událostí, tím rychleji se dají vylíčit.

První úspěchy umožnily člověku získávat další rychleji. Čím víc se duch rozvíjel, tím více se zdokonalovala práce. Brzy přestal člověk spát pod prvním stromem nebo skrývat se v jeskyních, ale vynalezl několik druhů sekyr z tvrdého a ostrého kamene, kterými sekal dřevo, vykopával zem a stavěl si chýše z větví, které pak oplácal hlínou a blátem. To už byla doba první revoluce, která vytvářela a rozdělila rodiny a která přinesla s sebou jakýsi druh vlastnictví, z něhož již asi vzniklo mnoho hádek a bojů. Ale přece je pravděpodobné — protože ti silnější byli patrně první, kteří si zbudovali obydlí, jež byli schopni ubránit —, že slabším se zdálo jedno-dušší napodobit je, nežli snažit se je vypudit: a co se týče těch, kteří už chýše měli, žádný z nich se nepokoušel přivlastnit si sousedovu, ne snad proto, že mu nepatřila, ale že ji prostě nepotřeboval a že se nemohl odvážit zmocnit se

jí, aniž podstoupil krutý zápas s celou rodinou, která chýši obývala.

První vývoj citu se stal následkem nového stavu, který shromažďoval ve společném obydlí manžele, rodiče a děti. Ze zvyku žít společně vznikly nejušlechtlejší city, které člověk zná: láska manželská a otcovská. Každá rodina se stala malou společností tím pevněji spojenou, že vzájemná náklonnost a volnost byly jejími jedinými pouty: a tak způsob života obou pohlaví, do té doby stejný, se rozlišil. Ženy se staly usedlejšími, zvykly si hlídat chýši a děti, zatím co muž sháněl společnou potravu. Obě pohlaví začala též pohodlnějším životem ztrácet něco ze své divokosti a životní síly. Ale jestliže každý jednotlivec se stal méně schopným bojovat proti dravé zvěři, bylo zato snazší shromáždit se a čelit jí společně.

V tomto novém stavu, kdy život byl prostý a osamělý, velmi omezené potřeby i náčiní, které vynalezli, aby jich dosáhli, lidé, majíce nadbytek volného času, využívali jej, aby si opatřili pro své pohodlí různé věci neznámé jejich otcům; bylo to první břemeno, které si uložili, aniž na to mysleli, a první pramen zla, jež připravili svým potomkům: neboť nejenže toto pohodlí pokračovalo v změkčování těla i ducha, ale zvykem pozbylo téměř vši příjemnosti, kleslo současně na pouhou nutnost a radost z jeho nabytí nevyvažovala krutost jeho ztráty: lidé byli nešťastni, když o své pohodlí přišli, ale nebyli šťastnější, když je měli.

Lépe tu pozorujeme, jak užívání řeči pronikalo nebo se neznatelně zdokonalovalo uprostřed každé rodiny, a můžeme předpokládat, že ještě různé zvláštní příčiny rozšířily řeč a urychlily její vývoj tím, že ji učinily nutnější. Velké povodně nebo zemětřesení obklopily obydlené kraje vodou nebo propastmi: převrasy kůry zemské rozdělily a rozkouskovaly části pevniny na ostrovy. Je zřejmé, že mezi lidmi takto sblíženými a donucenými žít pohromadě vzniklo spo-

lečné nářečí spíše nežli mezi těmi, kteří bloudili volně v lesích pevniny. Je pravděpodobné, že po svém prvním pokuse o plavbu ostrované nám přinesli zvyk řeči: při nejmenším je možné, že společnost a jazyky vznikly na ostrovech a tady se též zdokonalily dříve, než byly známé na pevnině.

Vše se začíná měnit. Lidé bloudící dosud v lesích, usadivše se, zvolna se sblížili, sdružili se v různé skupiny a utvořili nakonec v každém kraji zvláštní národ, spojený mravy a povahou, ne předpisy a zákonem, ale stejným způsobem života i stravy a společným vlivem podnebí. Stálé sousedství přivodilo příbuzenské vztahy různých rodin. Mladí lidé různého pohlaví obývají sousední chaty: dočasný styk, který vyžaduje příroda, způsobil brzy jiný, neméně jemný, stálější vzájemným opakováním. Člověk si zvykne pozorovat různé věci a srovnávat je: tak dojde pozvolna k představě zásluhy a krásy, která ho nutí dávat přednost jednomu před druhým. Čím častěji někoho vidíme, tím těžší je postrádat ho. Nežný a sladký cit vnikl do duše a při nejmenším odporu stal se vzteklou zuřivostí: žárlivost se budí s láskou, neshoda vítězí a nejsladší z vášní se obětuje lidská krev.

Jak myšlenky a city postupují, jak duch a srdce se rozvíjejí, lidstvo se začíná mírnit, vztahy se šíří a svazky upevňují. Zvykají se shromažďovat se před chatami nebo okolo velkých stromů: zpěv a tanec, právě to děti lásky a nečinnosti, staly se zábavou nebo spíše zaměstnáním sdružených, zahálčivých mužů i žen. Každý se díval na druhé a chtěl být sám obdivován: cenili si veřejné úcty. Ten, který nejlépe zpíval nebo tančil, kdo byl nejkrásnější, nejsilnější, nejohravnější, nejvýmluvnější, stal se nejváženějším; byl to první krok k nerovnosti a zároveň k nectnosti; z této první přednosti vznikly jednak ješitnost a opovrhování, jednak hanba a závist; kvašení, způsobené touto novou látkou, vytvořilo složky neblahé pro štěstí a nevinnost.

Když se lidé začali vzájemně oceňovat a představa vážnosti

se vytvořila v jejich duši, každý si na ni činil nárok a nebylo možná, aby se jí někomu beztrestně nedostávalo. Z toho vznikly první povinnosti zdvořilosti i mezi divochy; takto se stala každá svévolná urážka křivdou, protože uražený nejen cítil zlo, které z ní vzniklo, ale viděl v ní pohrdání svou osobou, což mu bylo často nesnesitelnější nežli zlo samo. Když takto každý trestal urážku, jež mu byla učiněna způsobem přiměřeným jeho vlastní samolibosti, pomsty se staly strašnými, lidé krvelačnými a krutými. To je právě stupeň, jehož dosáhla většina divokých národů, které známe; chyba je v tom, že se nedostatečně rozlišovaly myšlenky a že se nepozorovalo, jak vzdáleny jsou tyto národy od prvního stavu přírody, takže mnozí učinili ukvapený závěr, že člověk je od přírody krutý a že je třeba pevné ruky, která by ho krotila: zatím není nic jemnějšího než člověk ve svém primitivním stavu, kdy je postaven přírodou stejně daleko od tuposti zvířat jako od neblahého osvícenství kulturních lidí, kdy je nucen zároveň instinktem i rozumem, aby se bránil zlu, které mu hrozí, a kdy je zdržován přirozeným soucitem ubližovat někomu bez příčiny, i když jemu bylo ublíženo. Protože podle zásady učence Locka „nemůže být urážky tam, kde není soukromého vlastnictví“.

Ale je třeba zaznamenat, že počáteční společnost a vztahy, ustálené už mezi lidmi, vyžadovaly vlastnosti jiné, než byly ty, které jim byly vrozeny: když mravnost začala vnikat do lidských činů, když každý byl před zákonem svým vlastním soudcem i mstitelem utrpěných urážek, dobrota, odpovídající čistému přírodnímu stavu, nevyhovovala již rodící se společnosti: bylo zapotřebí, aby tresty se staly tím přísnějšími, čím častější byly příležitosti k urážkám, a že hrozba pomsty byla tu brzdou místo zákona. Třebaže se lidé takto stali méně otužilými a přirozený soucit se porušil, toto období vývoje lidských schopností, ležící mezi nečinností primitivního stavu a mezi živou působností naší sebelásky, bylo jistě šťastnější a

nejtrvalejší. Čím více na to myslíme, tím spíše pozorujeme, že tento stav, nejlepší pro člověka¹⁶, byl nejméně vhodný pro revoluci a že lidstvo ho opustilo jen nějakou nešťastnou náhodou, která vzhledem k všeobecnému užítku neměla nikdy přijít. Příklad divochů, které téměř všechny nalézáme v tomto stavu, zřejmě potvrzuje, že lidstvo bylo stvořeno k tomu, aby v něm navždy zůstalo, že tento stav je skutečným mláďím světa a že všecken pozdější pokrok vedl právě tak ke zdánlivému zdokonalení jedince jako ve skutečnosti ke zkáze lidského pokolení.

Pokud lidem stačily k obývání jejich malebné chýše, pokud se spokojovali tím, že šili svůj oděv z kůže trnů a kostmi ryb, že se ozdobovali perím a mušlemi, že si malovali těla různými barvami, že zdokonalovali a krášlili své luky a šípy, že vyřezávali ostrými kameny své rybářské čluny nebo některé hrubé hudební nástroje; slovem, pokud se věnovali jen takové práci, kterou mohli udělat sami, a umění, k němuž nebylo zapotřebí součinnosti mnoha rukou, žili volní, zdraví, dobří a šťastní, jak jen mohli být podle své povahy, a zahrávali si mezi sebou něžností nezávislého styku: ale ve chvíli, kdy jeden člověk potřeboval pomoci druhého, kdy upozoroval, že je užitečné, aby jeden měl zásoby pro dva, rovnost zmizela, zavedlo se vlastnictví, práce se stala nezbytnou a hluboké lesy se měnily v líbezná pole, která bylo třeba zavlažovat lidským potem a na nichž brzo pozorujeme klíčit otroctví i bídu, vzrůstající s úrodou.

Hutnictví a rolnictví byly ona umění, jejichž objev vyvolal tuto velkou revoluci. Pro básníka je to zlato a stříbro; ale pro filosofa je to železo a obilí, které civilisovaly člověka a zahubily lidské pokolení. Protože to i ono bylo neznámé divochům americkým, zůstali stále, jakými byli původně; ba zdá se, že i jiné národy zůstaly barbary, když pěstovaly jen jedno z těchto umění. Snad to, že Evropa má současně nejhojněji železa a je nejurodnější na obilí, bylo hlavní pří-

činou, proč se stala, i když ne dříve, tedy aspoň lépe disciplinovaná než ostatní díly světa.

Je nesnadné uhadnout, jak se lidé naučili znát a užívat železa; protože je neuvěřitelné, že by sami přišli na to, jak dobývat rudu z dolů, jak ji zpracovat, aby se dala tavit, kdyby nevěděli, co z ní vznikne. S druhé strany můžeme tím méně přičísti tento objev náhodnému požáru, protože ložiska se tvoří jen na místech neplodných a holých, kde není stromů ani rostlin; člověk by řekl, že příroda se postarala, aby nám odňala toto osudné tajemství. Zbývá jen domněnka, že zvláštní náhodou sopka, která vychrlila tekutou kovovou rudu, vnukla pozorovatelům myšlenku, aby napodobili tuto činnost přírody: ještě je třeba u nich předpokládat hodně odvahy a předvídavosti, aby podnikli práci tak namáhavou a vycítili výhody, které z ní mohli získat v daleké budoucnosti: což odpovídá jen duchu vyvinutějšímu, než jaký tehdy měli.

Co se týče rolnictví, princip byl znám dávno předtím, než se rozšířila praxe; je sotva možné, aby lidé stále zaměstnáni tím, že si opatřovali potravu se stromů a rostlin, neměli dosti brzo představu o způsobu, jehož příroda užívá k množení rostlinstva; ale jejich činnost se obrátila tím směrem značně později, buď proto, že stromy, které jim, vedle honby a rybolovu, poskytovaly potravu, nepotřebovaly jejich péče, nebo že neznali užívání obilí, nebo neměli nástroje k jeho pěstování, nebo neměli předvídavosti pro potřeby budoucnosti, nebo konečně neměli dostatek prostředků zabránit druhým, aby si přivlastnili ovoce jejich práce. Když se stali pracovitějšími, začali asi pomocí špičatých kamenů a zahrocených holí pěstovat nějakou zeleninu a kořínky okolo svých chýší mnohem dříve, než dovedli pěstovat obilí a než měli nástroje, potřebné pro jeho pěstování ve velkém; nemluvě o tom, že k tomu, aby se věnovali tomuto zaměstnání a osívali půdu, bylo třeba odvahy ztratit nejprve něco, aby

později mnoho získali; taková předvídavost je vzdálena duchu divocha, kterého, jak jsem řekl, stálo mnoho námahy myslet ráno na to, co bude potřebovat večer.

Musela tedy dříve být vynalezena jiná umění, která nutila lidi věnovat se rolnictví. Jakmile bylo třeba lidí, kteří by tavili a kuli železo, museli být jiní, kteří je živili. Čím více rostl počet dělnictva, tím méně rukou se zaměstnávalo opatrováním společné potravy, aniž bylo méně spotřebitelů; protože jedni potřebovali potraviny výměnou za své železo, druzí našli tajemství, jak použít železa k množení těchto potravin. Z toho vzniklo jednak rolnictví a zemědělství, jednak umění zpracovávat kovy a rozšiřovat jejich použití. Z obdělávání půdy vzniklo její rozdělení a z poznaného vlastnictví první pravidla spravedlnosti: aby se každému dostalo svého, musel každý něco mít: když lidé počali hledět do budoucna a viděli, že všichni něco mají, co by mohli ztratit, nebylo nikoho, kdo by se nebál odplaty za krivdu, již by způsobil druhému. Tento původ je tím přirozenější, že není možné chápat ideu vlastnictví bez ideje práce; protože nelze vědět, co by člověk mohl dát cennějšího nežli svou práci, aby se zmocnil věcí, které neudělal. Byla to jen práce, která, dávajíc rolníkovi právo na plody země, již orál, dala mu následkem toho i právo na půdu při nejmenším až do žni tak po léta; tato stálá držba změnila se lehce ve vlastnictví. Když Řekové, jak říká Grotius, dali bohyni Ceres přídomek „zákonodárkyně“ a svátku, slavenému na její počest, jméno Thesmoforie*, dali tím najevo, že rozdělení země vytvořilo nový druh práva, to jest právo vlastnictví, rozdílné od toho, které bylo výsledkem přirozeného zákona.

V tomto stavu poměry by byly mohly zůstat vyrovnané, kdyby nadání bylo zůstalo stejné a kdyby na příklad užívání železa a spotřeba zboží byly zůstaly vyvážené: ale tento stav

* Θεσμοδος zákon, φερω nesu.

byl brzy zlomen, jelikož ho nic neudržovalo; nejsilnější udělal více práce; nejobratnější z ní více vytěžil; nejnadanější našel způsob, jak si práci zkrátit; rolník potřeboval více železa nebo kovář více obilí; tak při stejné práci jedni mnoho získali, zatím co druzí měli sotva z čeho žít. Takto se přirozená nerovnost nepozorovaně rozvíjela s nerovností kombinační schopnosti a rozdíly mezi lidmi, způsobené nestejností okolností, se staly citelnějšími, stálejšími ve svých následcích a začaly stejnou měrou působit na osud jednotlivce.

Když vývoj dospěl do tohoto stadia, snadno si představujeme vše ostatní. Nebudu se zdržovati líčením postupného vynalézání ostatních umění, pokroku řečí, zkoušek a užití nadání, nerovnosti majetku, užívání a zneužívání bohatství, ani všech podrobností, které je následují a jež si každý snadno může doplnit. Omezím se na letmý pohled na lidské pokolení v tomto novém řádu.

Všechny naše schopnosti jsou vyvinuty, paměť a obrazotvornost činné, rozum čilý a duch dosáhl téměř hranice dokonalosti, již je schopen. Tedy všechny přirozené vlastnosti jsou uvedeny v činnost, místo a osud každého jednotlivce určeny, nejen velikostí jeho majetku a mocí sloužit nebo škodit, ale jeho duchem, krásou, silou, obratností, jeho zásluhou nebo nadáním: a protože jen tyto vlastnosti mohly získat vážnost, bylo brzo třeba je mít nebo je předstírat. Pro vlastní prospěch musel se člověk tvářit někým jiným, než kým byl ve skutečnosti. Býti a jeviti se staly dvěma zcela rozličnými pojmy. Z této rozdílnosti vznikl okázalý přepych, klamná lest a všechny nectnosti, které ji doprovázejí. Na druhé straně se stal člověk, který byl dříve volný a nezávislý, množstvím nových potřeb podrobeným takřka celé přírodě a hlavně svým bližním, jimž se stal v jistém smyslu otrokem, i když se stal jejich pánem; bohatý potřeboval jejich služeb, chudý jejich pomocí a prostřednost mu neumožnila obejít se bez nich. Musí stále zkoumat, jak vzbudit

jejich zájem o svůj osud a jak způsobit, aby našli buď skutečný, nebo jen zdánlivý vlastní prospěch v tom, že pracují pro něj: to ho činí pohrdavým a nepřírozeným vůči jedněm, panovačným a tvrdým vůči druhým a nutí ho využít všech těch, které potřebuje a jež nemůže zastrašit, není-li v jeho zájmu, aby jim byl prospěšný. Konečně vnukla hltavá ctižádost, horlivost zvětšiti své relativní bohatství, ne tak ze skutečné potřeby, jako proto, aby se vyvýšil nad ostatními, všem lidem zlou náklonnost škodit si navzájem, skrytou žárlivost tím nebezpečnější, že si nasazuje masku dobrotivosti, aby její úder byl jistější; slovem, konkurence a soupeření na jedné, rozpor zájmů na druhé straně a vždy skryté přání získávat na újmu druhých: všechna tato zla jsou prvním následkem vlastnictví a nerozlučným doprovodem rodící se nerovnosti.

Nežli byly vynalezeny reprezentativní znaky bohatství, mohlo se zakládat jen na poznatečích a dobytku, které byly jedinými skutečnými statky, jež lidé mohli mít. Tehdy, když dědictví se zvětšila počtem a rozlohou, až pokrývala celou zemi a vzájemně se dotýkala, takže jedni mohli zvětšit své jen na úkor druhých, ti přebyteční, kterým slabost nebo nedbalost zabránila získat také nějaký majetek, se stali chudými, aniž co ztratili, protože v ustavičné změně kolem nich oni jediní zůstali stejní a byli nuceni přijímat nebo krást svou potravu z rukou bohatých; z toho začíná vznikat podle různých povah těch i oněch nadvláda a služebnost nebo násilí a krádeže. Co se týče bohatých, sotvaže poznali radost z panování, pohrdali brzy každou jinou radostí; používajíce svých starých otroků k tomu, aby si podrobili další, mysleli jen na to, jak ujařmit a podmanit si své sousedy; podobní vyhladovělým vlkům, kteří, když okusili jednou lidského masa, odmítají všechnu jinou potravu a chtějí požírat jen lidi.

Tím, že nejmocnější nebo nejubožejší dělali ze své moci nebo ze svého nedostatku jakési právo na majetek druhého,

rovnocenné, podle nich, s právem na majetek vůbec, následoval porušenou rovnost nehorší nepořádek: tak uchvatitelství bohatých, krádeže chudých, bezuzdné vášně všech, potlačující přirozený soucit i hlas spravedlnosti zatím slabý, udělaly lidi lakomými, ctižádostivými a zlými. Mezi právem silnějšího a právem prvního majitele rozpoutal se stálý spor, který končil jen bojem a vraždou.¹⁷ Rodící se společnost ustoupila nejhroznějšímu válečnému stavu: zneuctěné a zoufalé lidské pokolení, které se nemohlo více vrátit zpět, ani vzdát se nešťastných nabytých zisků, které pracovalo jen ke své hanbě zneužíváním čestných schopností, došlo samo na práh své zkázy.

*Attonitus novitate mali, divesque, miserque
effugere optat opes, et quae modo voverat odit.**

Není možné, že by lidé nakonec nepřemýšleli o situaci tak zlé a o pohromách, které je stihly. Zvláště bohatí jistě brzo pocítili, jak je pro ně nevýhodná stálá válka, na niž jen oni sami dopláceli, v níž risiko života bylo společné, ale risiko majetku individuální. Ať ostatně dávali jakýkoliv náter svému uchvatitelství, cítili sdostatek, že jejich jmění bylo získáno jen právem nejistým a nesprávným, a protože ho nabyli mocí, mohla jim ho moc odejmout, aniž měli právo si stěžovat. I ti, kteří zbohatli jen z práce, nemohli zakládat svůj majetek na ničem cennějším. Marně říkali: to já jsem postavil tuto zeď: získal jsem tuto půdu svou prací. Kdo vám ji přidělil, můžeme jim odpovědět: jakým právem si činíte nárok na to, abyste byli placeni na naše útraty za práci, již jsme vám neuložili? Nevíte, že množství vašich bratří hyne a trpí nedostatkem toho, čeho vy máte nadbytek, a že jste po-

* Ohromen neslýchaným neštěstím, ubohý boháč si přeje uniknout majetku a nenávidí to, po čem před chvílí toužil. *Ovid. Met. XI, 127 sq.*

třebovali zvláštního a jednomyslného souhlasu lidského pokolení, abyste si přivlastnili ze společné výživy všechno, co je nad váš příděl? Bohatec nemá závažných důvodů, aby se ospravedlnil, a dostatečných sil, aby se ubránil; snadno kořistí z jednotlivce, ale sám je vykořisťován tlupami lupičů; sám proti všem se nemůže pro vzájemnou žárlivost spojit se sobě rovnými proti nepřítelům, kteří byli spojeni společnou nadějí na loupež; donucen nezbytností, vymyslel nakonec plán, nejprohnanější, jaký mohl vzniknout v lidské duši: využít ve svůj prospěch sil těch, kteří ho ohrožovali, učinit si obránce ze svých protivníků, vnuknout jim jiné zásady, dát jim nové zřízení, jež by mu bylo právě tak příznivé, jak mu přírodní právo bylo neblahé.

Když byl s tohoto hlediska vyložil svým sousedům hrůzu stavu, který je ozbrojoval jedny proti druhým, který činil stejným břemenem jejich majetek jako jejich nedostatek a kde žádný nenacházel bezpečnost ani v chudobě, ani v bohatství, našel snadno zvláštní důvody, aby je přivedl k svému cíli. Spojme se, řekl jim, abychom zajistili proti nátlaku slabé, drželi na uzdě ctižádostivé a abychom zajistili každému to, co mu patří: ustanovme zákony práva a míru, kterým by se všichni museli podrobit, které by nedělaly výjimky pro žádného a které by do jisté míry opravily rozmary osudu tím, že by podrobily vzájemným úkolům stejně mocné i slabé. Slovem, místo abychom své síly obraceli proti sobě, spojme je ve svrchovanou moc, která by nám vládla podle moudrých zákonů, která by ochraňovala a bránila všechny členy společnosti, potlačovala společné nepřátele a udržovala nás ve věčné shodě.

Nebylo ani zapotřebí takové řeči, aby se získali lidé hrubí, kteří se dají snadno svést, kteří ostatně měli mezi sebou příliš mnoho rozmrštěk, aby se obešli bez rozhodčího, a byli příliš lakomí i ctižádostiví, aby mohli dlouho zůstat bez pána. Všichni běželi vstříc svým okovům, věříce, že si

zajistí svobodu; ač měli dost rozumu, aby cítili výhody politického zřízení, neměli dosti zkušenosti, aby vytušili nebezpečí: nejschopnější předvídat zneužití byli právě ti, kteří z něho hodlali těžit; i rozumní viděli, že je třeba obětovat jednu část své svobody, aby zachovali druhou, jako raněný si dá amputovat ruku, aby zachránil ostatní tělo.

Takový byl asi původ společnosti a zákonů, které přinesly nové překážky slabým a novou sílu bohatým¹⁸, zničily nenávratně přirozenou svobodu, zajistily navždy zákon vlastnictví a nerovnosti, z obratného uchvatitelství učinily neodvolatelné právo a pro zisk několika ctižádostivých podrobily od té doby celé lidstvo práci, služebnosti a bídě. Je jasně vidět, jak založení jedné společnosti učinilo nezbytným ustavení všech dalších a jak bylo nutno se spojovat, aby bylo možno vzdorovat spojeným silám. Společnosti se množily a rychle rozmáhaly, obsadily brzo celý povrch země; nebylo víc možné najít jediný koutek ve vesmíru, kde by se člověk mohl osvobodit od jha a vyhnout se meči, často špatně vedenému, který viděl každý ustavičně viset nad svou hlavou. Když se takto civilní právo stalo společným pravidlem občanů, zákon přírodní se uchoval jen mezi různými společnostmi, kde pod jménem práva lidského byl zmírněn několika zamlčenými úmluvami, aby umožnil obchod a aby nahradil přirozený soucit, který, ztrácejíc od společnosti ke společnosti skoro všechnu sílu, již měl od člověka k člověku, zůstává jen v několika velkých kosmopolitických duších, které překročily myšlené překážky, jež dělí národy, a které podle příkladu nejvyšší bytosti, jež je stvořila, objímají láskou celé lidstvo.

Politické skupiny, zůstávající takto mezi sebou ve stavu přírodním, cítily záhy nepřijemnosti, které nutily jednotlivce z nich vystoupit: tento stav se stal u velkých skupin ještě zhoubnější, než byl dříve u jednotlivců, kteří tyto skupiny tvořili. Z toho vznikly mezinárodní války, boje, vraždy,

odplaty, které rozechvívaly přírodu a urážely rozum, a všechny ty hrozné předsudky, které povyšují na úroveň ctnosti čest prolévat lidskou krev. Nejpoctivější lidé zvykli si počítat mezi své úkoly podřezávání svých bližních: vidíme konečně lidi vraždit se po tisících, aniž vědí proč; je spácháno více vražd za jediný den boje a víc hrůz při dobytí jediného města, nežli jich bylo v přírodním stavu za celá staletí na celém povrchu zemském. Takové jsou první výsledky, které pozorujeme od rozdělení lidstva na různé společnosti. Vraťme se k jejich ustavení.

Vím, že mnozí určují různým způsobem původ politických společností výbojem silnějších nebo sjednocením slabších; výběr mezi těmi příčinami je lhostejný vzhledem k tomu, co chci dokázat; přesto se mi zdá to, co jsem právě vyložil, přirozenější z těchto důvodů: 1. V prvním případě nemůže právo dobytí vytvořit žádné jiné, protože vůbec právem není. Dobyvatel a podrobený národ zůstávají stále spolu ve válečném stavu, ledaže tomuto národu je dopřáno plné svobody a zvolí si dobrovolně svého podmanitele za vladaře; protože několik kapitulací učiněných až do té doby se zakládalo jen na násilí a tudíž nejsou ničím ve své podstatě, nemůže vzniknout podle této domněnky ani skutečná společnost, ani politická skupina, ani zákon jiný, než je právo silnějšího. 2. Slovo *silný* a *slabý* jsou dvojsmyslná v druhém případě: v době mezi zavedením práva vlastnictví nebo prvního uchvatitele a mezi zřízením politické vlády smysl těchto výrazů se lépe vyjádří slovy *chudý* a *bohatý*, protože dokud nebyl zákon, člověk skutečně neměl jiný způsob podmanit si sobě rovné, než že uchvacoval jejich majetek nebo z nich dělal část svého majetku. 3. Poněvadž chudí mohli ztratit jedině svou svobodu, bylo by od nich velkým šlechetstvím zbavit se dobrovolně jediného majetku, který jim zbýval, a nic za to nezískat: naproti tomu bohatí byli, abychom tak řekli, citliví každou částkou svého majetku, a tak

bylo snadnější jim způsobit zlo; proto museli být opatrnější, aby se před ním uchránili; konečně je rozumné domnívat se, že věc byla vymyšlena těmi, kterým byla užitečná, spíš nežli oněmi, kterým škodila.

Rodící se vláda neměla formu ani stálou ani pravidelnou. Protože filosofie a zkušenost úplně scházely, bylo možno pozorovat jen současné nepříjemnosti a myslelo se na to, jak napravit ostatní jen do té míry, jak se vyskytovaly. Přese všechnu práci nejmoudřejších zákonodárců politický stav zůstával stále nedokonalý, protože byl dílem náhody a špatně započat, čas, třebaže odkryl chyby a vnukl reformy, nemohl nikdy napravit chyby konstituce: stále se opravovalo, zatím co se mělo začít tím, že by se řádně vyčistilo a že by se odstranilo všechno staré a zchátralé, jak to učinil Lykurgos ve Spartě, aby se pak mohla postavit lepší budova. Nejprve se společnost zakládala na několika obecných úmlouvách, které se všichni jednotlivci zavázali poslouchat a jejichž obecnost se stala zárukou proti každému z nich. Bylo třeba, aby zkušenost ukázala, jak je taková úmluva slabá a jak je snadné, aby se její rušitelé vyhnuli usvědčení nebo trestu za chyby, jejichž svědkem i soudcem měl být jedině národ: bylo třeba, aby zákon byl obcházen tisíci způsoby: aby nepříjemnosti a nepořádek se ustavičně množily, nežli se konečně pomýšlelo na to, svěřit jednotlivcům obtížnou odpovědnost za veřejnou moc a uložit úředníkům péči o to, aby dbali usnesení národa: říci, že vedoucí byli voleni dříve, než společenství bylo utvořeno, a že ministři byli před zákony, je předpoklad, který nesmíme potírat vážně.

Nebylo by rozumné věřit, že národy se nejdříve vrhly do náruče samovládce bezpodmínečně a nenávratně a že první prostředek k zajištění společné bezpečnosti byl, podle představy lidí hrdých a nezkrocených, vrhnout se zpět do otroctví. Vskutku, proč si volili náčelníky, ne-li proto, aby je bránili proti útlaku, aby chránili jejich majetky, jejich svo-

bodou a jejich životy, které jsou základní prvky jejich bytí? Jelikož nehorší, co může nastat ve vztazích člověka k člověku, je být vydán druhému na milost, nebylo by to bývalo proti zdravému rozumu, odkládat a svěřit do rukou nějakého náčelníka to jediné, k jehož zachování potřebovali jeho pomoci? Jakou protihodnotu by jim mohl nabídnout za to, že mu svěřili tak krásné právo? Kdyby se byl odvážil vyžádat si toto právo pod záminkou, že je brání, byl by ihned dostal tuto odpověď: „Co horšího by nám udělal nepřítel?“ Je nesporné a je základní zásadou všech politických práv, že národy si volily náčelníky, aby bránili jejich svobodu, a ne aby si je podrobili. „Máme-li císaře,“ řekl Plinius Trajanovi, „je to proto, aby nás chránil před pánem.“*

Politikové činí tytéž klamně závěry o lásce k svobodě jako filosofové o stavu přírodním: podle věcí, které vidí, soudí o nejrozličnějších věcech, jež neviděli; přisuzují člověku přirozenou náklonnost k otroctví a usuzují na ni z trpělivosti, s níž ti, které mají na očích, snášejí své otroctví; nemyslí na to, že se svobodou je tomu právě tak jako s nevinností a ctností, jejichž cenu cítí jen ten, kdo je sám má, a cit pro ně se ztrácí hned, jakmile se ony samy ztratily. „Znám krásu tvé vlasti,“ řekl Brasidas satrapovi, který srovnával život ve Spartě a v Persepolidě, „ale ty nemůžeš znát radosti mé vlasti.“ Jako nezkrocený klusák ježí svou srst, dupe do země a brání se prudce, když se k němu přiblíží udidlo, zatím co kuň zkrocený trpělivě snáší bič i ostruhy, člověk neciviliso-

* M. G. Petitain, kterému vděčíme za skvělé poznámky k dílu J. J. Rousseaua, upozorňuje, že v jediné pasáži, na niž se citát Rousseauův může vztahovat, není přesně vyjádřena tato myšlenka Pliniova:

Scis, ut sunt diversa natura dominatio et principatus, ita non aliis esse principem gratiorem quam qui maxime dominum graventur. Paneg. 45.

(Víš, že jako jsou různé povahy vláda a neomezená moc, tak není nikomu milejší vladař než těm, kteří nejvíce nenávidí pána.)

vaný neskloní hlavu pod jeho, které civilisovaný snáší bez reptání, a dává přednost bouřlivé svobodě před klidným poddanstvím. Ne podle zneuctění podrobených národů máme soudit o přirozených vlohách člověka k otroctví nebo proti němu, ale podle podivuhodných skutků, které učinily všechny svobodné národy, aby se uchránily před útlakem. Víím, že první stále chválí mír a klid, jimž se těší ve svých poutech, a že *miserrimam servitute pacem appellant**, ale když vidím druhé obětovat radost, odpočinek, bohatství, moc, ba i život, aby zachovali ten jediný majetek, tak opovrhovaný těmi, kteří jej ztratili; když vidím zvířata, narozená na svobodě, jak nenávidí zajetí a rozbíjejí si hlavy o mříže svých vězení; když vidím množství divochů, zcela nahých, kteří pohrdají rozkoší Evropanů a čelí hladu, ohni, železu i smrti, aby zachovali svou nezávislost, cítím, že nepřisluší otrokům uvažovat o svobodě.

Co se týče otcovské autority, z níž mnozí odvozují absolutistickou vládu a celou společnost, stačí ukázat, aniž se utíkáme k opačným důkazům Locka a Sidneye, že nic na světě není vzdálenější divokému duchu despotismu než jemnost této autority, která hledí spíš na výhody toho, který poslučuje, než na užitek onoho, jenž poroučí; že podle přirozeného zákona je otec pánem dítěte jen tak dlouho, pokud toto potřebuje jeho pomoci; po této době se stanou rovnými, a tudíž syn, úplně nezávislý na otci, je mu povinen jen úctou, a ne poslušností, protože vděčnost je jistě úkol, který je třeba prokazovat, ale ne právo, jež by se mohlo vymáhat. Místo tvrzení, že civilisovaná společnost se odvozuje od otcovské moci, je třeba říci, že naopak otcovská autorita čerpá svou hlavní sílu ze společnosti. Jednotlivec byl uznáván za otce několika dětí, jen když tyto zůstaly shromážděny kolem něho. Otcův majetek, kterému byl skutečným pánem,

* Bídne otroctví nazývají mírem. *Tac. Hist. IV. 17.*

je pouto, jež udržuje jeho děti v závislosti a otec jim může dát část dědictví jen v míře, jak si toho zaslouhují, ustavičnou úctou k jeho vůli. Podobnou přízeň nemohou očekávat poddaní od svého despoty, neboť mu sami zcela náleží se vším, co mají, při nejmenším, trvá-li na tom on. Jsou omezeni na to, přijímat jako milodar to, co jim nechá z jejich vlastního majetku: vykonává spravedlnost, když je okrádá, uděluje jim milost, když je nechá žít.

Když budeme takto zkoumat skutky podle práva, nenajdeme víc důkladnosti než pravdy v dobrovolném zřízení tyranie a bylo by těžko dokázat platnost smlouvy, která zavazuje jen jednu stranu, jež dává jedněm vše a druhým nic, a která tíhne jen ke škodě toho, který se zavazuje. Tento nenáviděný systém je i dnes hodně vzdálen moudrých a dobrých vládařů a zvláště králů francouzských, jak můžeme zjistit z různých míst jejich ediktů, zvláště z této pasáže slavného spisu, vydaného r. 1667 jménem a na rozkaz Ludvíka XIV.: „Je nesprávné tvrdit, že panovník není podroben zákonům svého státu, poněvadž opačná věta je jednou z pravd lidského práva, na něž lichocení několikrátě útočilo, ale které dobří vládaři vždy bránili jako strážné božstvo svého státu. Oč je správnější říci s moudrým Platonem, že pravé blaho království je v tom, když poddaní poslouchají svého krále, král poslouchá zákony a tyto jsou přímé a směřují vždy k dobru národa.“*

Nebudu se zdržovat zkoumáním, není-li to snížení přirozenosti člověka — když svoboda je nejušlechtlejší lidskou schopností — klesnout na úroveň zvířat, otroků svých pudů,

* Tato pasáž je výňatek z jakéhosi manifestu, uveřejněného jménem krále roku 1667 v Imprimerie royale pod názvem *Pojednání o právech křesťanské královny na různé státy království španělského*. Je třeba říci, že bezprostředně po pasáži uvedené Rousseauem čteme, že *králové jsou tvůrci zákonů ve svém státě*.

urážet samého stvořitele tím, že se zříkáme bezpodmínečně jeho nejcenějšiho daru, že se dopouštíme všech hříchů, které on zakazuje, abychom se líbili pánovi krutému nebo nerozumnému, a jestliže tento vznešený dělník má být víc rozhněván, dívá-li se na ničení nebo na zneuctívání svého nejkrásnějšího díla. Ponechám stranou autoritu Barbeyraca, který jasně prohlašuje podle Locka, že nikdo nemůže prodat svou svobodu do té míry, aby se podrobil libovolné mocnosti, která s ním jedná podle své libosti: „Protože,“ dodává, „znamenalo by to prodat svůj vlastní život, jehož nejsme pány.“ Zeptám se jen, jakým právem ti, kteří se sami beze studu tolik snížili, mohli podrobit své potomky stejné hanbě a zřící se za ně statků, které sami vůbec nemohou rozdávat a bez nichž je život jen břemenem pro všechny, kteří ho jsou hodni.

Puffendorf říká, že právě tak, jako přenášíme svůj majetek na druhého nějakou úmluvou nebo smlouvou, můžeme se zbavit své svobody ve prospěch jiného. Zdá se mi, že je to velmi špatný závěr: protože za prvé, majetek, který prodám, stane se mi docela cizím a jeho zneužití je mi lhostejné; ale záleží mi na tom, aby se nezneužilo mé svobody, a nemohu se vystavit tomu, abych se stal nástrojem zločinu, aniž se stanu spoluvinným zločinem, který jsem nucen učinit. Protože dále právo vlastnické je jen úmluva a ustanovení lidské, každý může libovolně nakládat s tím, co má: ale není tomu tak se základními dary přírody, jako jsou život a svoboda, z nichž je každému dovoleno se těšit, ale je při nejmenším pochybné, máme-li právo se jich zbavit; zřekneme-li se jednoho, snížíme svou bytost; zřekneme-li se druhého, zničíme se úplně; a protože žádný hmotný majetek nemůže nahradit jedno ani druhé, odřící se jich za každou cenu znamenalo by urazit současně přírodu i rozum. I kdybychom mohli prodat svobodu jako svůj majetek, pro děti by to byl velký rozdíl, neboť ony se těší z majetku svého

otce, jen když zdědí jeho právo; jenže svoboda je dar, který mají od přírody jako lidskou vlastnost, a jejich rodiče nemají žádné právo zbavit je svobody. Aby se tedy ustavilo otroctví, bylo třeba znásilnit přírodu a změnit ji, aby se toto právo stalo věčným: právníci, kteří vážně prohlásili, že dítě otroka se rodí jako otrok, rozhodli jinými slovy, že člověk se nerodí jako člověk. Pokládáme za jisté, že libovůle se nezačala soudcovskou mocí, která je jen její zrůdou, krajní mezí a která vede k nezastřenému právu silnějšího, proti němuž měla z počátku bojovat; ale i kdyby tato moc, která byla přirozeně nezákonná, se nemohla stát základem práv společnosti, byla přece základem nerovného zřízení.

Když už se dnes pouštím do zkoumání podstaty* základní smlouvy každé vládní moci, omezím se na to, v souhlasu se všeobecným míněním, uvažovat zde o zřízení politického útvaru jako o skutečné smlouvě mezi lidem a náčelníky, které si zvolil; za smlouvu, již se obě strany zavazují poslouchat zákony, jež tam jsou ustanoveny a které tvoří svazky jejich jednoty. Když národ spojil všechnu vůli v jednu, stávají se všechny věty, v kterých se tato vůle projevila, základními zákony, které zavazují bez výjimky všechny členy státu, a z nichž jeden řídí výběr i moc úředníků pověřených dbát na plnění ostatních zákonů. Tato moc vztahuje se na vše, co může udržet konstituci, aniž jí škodí. K tomu se druží hodnosti, které činí zákony a jejich správce úctyhodnými, a pro ně osobně pak výhody, které je odškodňují za namáhavou práci, již vyžaduje dobrá správa. Úředník se své strany se zavazuje užívat svěřené mu moci jen podle úmyslů komitentů, dbát, aby každý mírumilovně užíval toho, co mu patří, a aby dával vždy přednost veřejnému prospěchu před vlastními zájmy.

* Rousseau již tato zkoumání učinil ve *Společenské smlouvě*, která vyšla za osm měsíců po uveřejnění tohoto pojednání.

Dříve než zkušenost ukázala nebo znalost lidského srdce naučila předvídat nevyhnutelné zneužití podobné konstituce, zdála se jistě tím lepší, že ti, kteří byli pověřeni dbát o její udržení, měli na něm sami největší zájem: protože správa a její práva byly založeny jen na základních zákonech; jakmile by tyto byly zrušeny, úředníci by přestali být zákonnými; lid by je nemusel víc poslouchat; a protože ne úředník, ale zákon by byl činil podstatu státu, každý by se vrátil právem ke své přirozené svobodě.

Když o tom jen dost málo pozorně uvažujeme, potvrzuje se to novými důvody; z podstaty smlouvy vidíme, že nemůže být neodvolatelná: protože kdyby nebylo svrchované moci, která by zaručovala věrnost stran, aniž je nutila plnit vzájemné závazky, strany by byly samy soudci svých vlastních záležitostí a každá z nich by měla vždy právo rozvázat smlouvu, jakmile by viděla, že druhá porušuje její podmínky, nebo kdyby jí tyto přestaly vyhovovat. Právo abdikace se může zřejmě zakládat na této zásadě. Anebo vezměme takové lidské ustanovení, že úředník, který má v rukou všechnu moc a přivlastňuje si všechny výhody smlouvy, by měl přesto právo odmítnout svrchovanost; z mnohem lepších důvodů měl by mít národ, který pyká za všechny chyby svých vladařů, právo zřít se své závislosti. Ale strašné rozpory, nekonečný nepořádek, které přináší s sebou nezbytně tato nebezpečná moc, ukazují víc než co jiného, jak lidské vlády mají zapotřebí základu pevnějšího, než je pouhý rozum, a kterak je k obecnému klidu zapotřebí, aby zasáhla božská vůle a dala svrchované autoritě ráz posvátný a nedotknutelný, který by odňal podřízeným neblahé právo jí vládnouti. Kdyby bylo náboženství učinilo lidem jen toto jediné dobro, stačilo by to, aby je všichni milovali a přijali i s jeho omyly, protože ušetří jistě více krve, než fanatismus prolévá. Ale sledujme své domněnky. Rozličné vládní formy pocházejí z větších nebo menších rozdílů, které byly mezi

jednotlivci v době jejich vzniku. Vynikal-li jeden člověk mocí, ctností, bohatstvím nebo úvěrem, byl zvolen sám za úředníka a stát se stal monarchií. Když více lidí, skoro stejných mezi sebou, zvítězilo nad ostatními, byli zvoleni společně a vznikla aristokracie. Ti, jejichž majetky a nadání byly úměrnější a kteří se méně vzdělali od přírodního stavu, uchovali si nejvyšší správu společně a vytvořili demokracii. Čas ukázal, který z těchto útvarů byl pro lidi nejvýhodnější. Jedni zůstali podřízeni jedině zákonům, druzí brzo poslouchali pány. Občané si chtěli zachovat svou svobodu: podrobení mysleli jen na to, jak by ji svým sousedům odňali, neboť nemohli strpět, aby se jiní těšili z dobra, z něhož se sami již radovat nemohli. Slovem, na jedné straně bylo bohatství a útoky, na druhé štěstí a ctnost.

Všechny úřady v těchto různých vládách byly z počátku volitelné: když nezvítězilo bohatství, byla dána přednost zásluze, přirozené pro vzestup, a věku, který přináší zkušenosti v jednání i rozvážnost v uvažování. Rada starších u izraelitů, geronti (senátoři) ve Spartě, senát římský i etymologie našeho slova *seigneur** ukazují, jak dříve stáří bylo uctíváno. Čím více byli voleni starci, tím se volby staly častějšími a tím větší byly při nich nesnáze: vznikly pleťuchy, vytvořily se politické strany, svářily se mezi sebou, občanské války začaly; nakonec byla obětována krev občanů pro tak zvané blaho státu a lidstvo stálo na prahu dřívější anarchie. Ctižádostiví vedoucí využívali těchto okolností k stálému udržování svého úřadu v příbuzenstvu; lid, zvyklý již na závislost, klid a pohodlí života, neschopen zlomit své okovy, souhlasil se zvětšením své služebnosti, aby upevnil svůj klid: takto se stali náčelníci dědičnými, zvykli si pohlížet na svůj úřad jako na rodinný majetek, považovat se za vlastníky státu, v němž byli z počátku jen úředníky; zvykli

* Z lat. *senior* — starší.

si nazývat své spoluobčany svými otroky: počítat je jako dobytek k věcem, které jim patřily; nazývat sami sebe rovnými bohům a králi králů.

Když sledujeme vývoj nerovnosti v těchto různých revolucích, pozorujeme, že zřízení zákona a práva vlastnického je jeho první mezník, zavedení úřadů druhý, třetí a poslední, pak změna moci zákonně v moc libovolnou: takže stav „bohatý“ a „chudý“ byl uzákoněn v první době, „mocný“ a „slabý“ v druhé a v třetí stav „pán“ a „otrok“, což je poslední stupeň nerovnosti a cíl, k němuž směřovaly oba ostatní až do té doby, kdy nové revoluce zrušily úplně vládu nebo ji přiblížily zřízení zákonnému.

Abychom pochopili nutnost tohoto postupu, nemusíme uvažovat tolik o příčinách zřízení politické správy, jako o formě, již užívá ve svém provádění, a o nepřijemnostech, které nese s sebou: protože tytéž chyby, které si vynutí společenské zřízení, přivádí též jeho nevyhnutelné zneužití: jako zákony, většinou slabší než vášně, drží na uzdě lidi, aniž je méně — s výjimkou jedině Sparty, kde zákon bděl především nad výchovou dětí a kde Lykurgos zavedl takové mravy, že téměř nepotřeboval k nim přidávat zákony. Bylo by snadné ukázat, že každá vláda, která by bez poruch a bez změny postupovala vždy přesně k cíli svého zřízení, byla ustanovena zbytečně a že země, kde by nikdo neporušil zákony a nezneužíval úřadů, by nepotřebovala ani úředníků, ani zákonů.

Politické rozdíly nutně nesou s sebou rozdíly civilní. Nerovnost, vzrůstající mezi lidem a jeho vladaři, se pocítila brzy mezi jednotlivci a utvářela se tisícovým způsobem podle vášní, nadání a okolností. Úředník nemůže uchvátit nezákonnou moc bez spoluvinníků, kterým musí část z ní postoupit. Ostatně se dají občané utlačovat jen potud, pokud jsou vedeni slepou ctižádostí, a protože se dívají více pod sebe než nad sebe, mají raději vládu než nezávislost,

takže souhlasí s tím nosit svá pouta, aby je mohli sami dát druhým. Je velmi nesnadné podrobit poslušnosti člověka, který se nesnaží poroučet: i nejobratnějšímu politikovi by se nepodařilo podmanit si lidi, kteří touží jen po svobodě. Zato se nerovnost šíří bez námahy mezi ctizádostivými a zbabělými dušemi, které jsou vždy ochotné dát vše v sázku a vládnout nebo sloužit skoro lhotejně podle toho, jak jim to nebo ono je příznivé. Tak musel nadejít čas, kdy oči lidu byly natolik okouzleny, že stačilo, aby vladař řekl nejmenšímu z lidí: „Buď velkým ty i tvůj rod“; ihned se zdál velkým všem tak jako sám sobě a jeho potomci se ještě vyvyšovali tím více, čím víc se od něho časem vzdalovali: čím skrytější v minulosti a čím nejistější byla příčina, tím větší byl účinek: čím více lenochů čítala rodina, tím byla slavnější.

Kdyby tu bylo na místě pouštět se do podrobností, snadno bych vysvětlil, aniž bych do toho zapletl vládu, jak nerovnost úvěru a autority se stala nevyhnutelnou mezi jednotlivci¹⁹, jakmile, shromáždění v jedné společnosti, se musí porovnávat mezi sebou a uznat rozdíly, které spočívají v tom, jak se stále vzájemně využívají. Tyto rozdíly jsou různého druhu. Protože však bohatství, šlechtictví nebo řád, moc a osobní zásluha jsou hlavní rozdíly, kterými se měří ve společnosti, dokázal bych všeobecně, že shoda nebo neshoda těchto rozdílných sil je nejjistější znamením, je-li stát dobře nebo špatně ustaven: ukázal bych, že z těch čtyř druhů nerovností osobní vlastnosti jsou základem ostatních. Bohatství je poslední, k němuž se nakonec snížily, protože je bezprostředně užitečné blahobytu a nejsnadnější k přenašení, často se ho užívá ke koupi všech ostatních: podle toho pozorování můžeme dost přesně posoudit, jak dalece se každý národ vzdálil od svého primitivního stavu a jakou cestu prošel k nejvyššímu stupni korupce. Poznámel bych, jak tato všeobecná touha po vážnosti, počtě a přednosti, která nás všechny pohlcuje, ovlivňuje a srovnává nadání i síly;

jak povzbuzuje a množí vášně; jak tím, že činí všechny lidi konkurenty, soky nebo spíše nepřáteli, je příčinou neustálých neúspěchů, úspěchů a katastrof všeho druhu tím, že všechny uchazeče žene na stejné kolbiště. Ukázal bych, jak této horlivosti, s níž usilujeme, aby se o nás mluvilo, té vášni odlišit se, která nás skoro stále vzrušuje, vděčíme za všechno, co je nejlepší i nejhorší mezi lidmi: za své ctnosti i své nectnosti, za svou vědu i své omyly, za své dobyvatele i své filosofovy, čili za množství špatných a málo dobrých věcí. Dokázal bych konečně, že vidíme-li hrstku mocných a bohatých na vrcholu velikosti a majetku, zatím co zástup se plíží v temnotě a bídě, je to proto, že ti první si váží věcí, z nichž se radují, jen pokud se ostatním nedostávají, a že by bez změny stavu přestali být šťastnými, kdyby lid přestal být ubohým.

Ale tyto podrobnosti samy by stačily na rozsáhlé dílo, v němž by se zvážily výhody a nevýhody všech vlád v poměru k právům přírodního stavu a kde by se odhalily všechny různé podoby, jimiž se nerovnost projevila až do dneška a projeví se jistě v příštích stoletích, jak to vyžaduje podstata těchto vlád a revolucí, které se časem nezbytně dostaví. Viděli bychom národ vnitřně utlačovaný řadou těch opatření, která sám učinil proti těm, kteří ho ohrožovali zvenčí; viděli bychom, jak útisk postupně vzrůstá, aniž utlačení mohou kdy vědět, jak skončí nebo jaké zákonné prostředky jim zbývají, aby ho zastavily; viděli bychom, jak občanská práva a národní svoboda pomalu zanikají a jak stížnosti slabých jsou považovány za reptání buřičů; viděli bychom, jak politik omezuje na žoldnéřskou míru čest národa bránit společnou věc; viděli bychom, jak z toho vzniká nutnost daní, jak rolník zbavený odvahy opouští své pole i v době míru a odloží svůj pluh, aby se chopil meče; viděli bychom, jak se rodí neblahá a podivná pravidla cti; viděli bychom, jak obránci země se dřív nebo později stávají jejími nepřáteli a drží

stále dýku napřaženou na své spoluobčany; a přišel by čas, kdy bychom slyšeli národ říkat utlačovateli své země:

*Pectore si fratris gladium juguloque parentis
condere me jubeas, gravidaque in viscera partu
conjugis, invita peragam tamen omnia dextra.**

Z krajní nerovnosti podmínek a majetku, z rozdílnosti vášní a nadání, ze zbytečného umění, z umění škodlivých, z nicotných věd vzniklo by množství předsudků stejně proti rozumu jako proti štěstí i ctnosti; viděli bychom náčelníky podněcovat všechno, co může oslabit shromážděné lidi tím, že je rozděluje, všechno, co může dát společnosti zdánlivý vzhled shody a zasít v ní semeno skutečného rozdělení, všechno, co může vnuknout různým stavům opovržení a vzájemnou nenávisť protikladem jejich práv a jejich zájmů, a upevnit tak moc, jež je všechny ovládá.

Uprostřed tohoto nepořádku a revolucí despotismus, zdvihaje postupně odpornou tvář a pohlcuje vše, co by zpozoroval dobrého a zdravého ve všech končinách státu, podmanil si zákony i národ a usadil na zříceninách republiky. Doba, která by předcházela tuto poslední změnu, byla by doba zmatků a pohrom: nakonec by vše bylo pohlceno obludou a národy by neměly více vládců ani zákonů, jenom tyрана. Od té chvíle přestalo by se mluvit o mravech a ctnosti: protože všude, kde vládne despotismus *cui ex honesto nulla est spes***, nestrpí žádného pána; když mluví, neradí se ani s poctivostí, ani s povinností a jediná ctnost, která zbývá otrokům, je slepá poslušnost.

* Kdybys mi poručil, abych probodl mečem hrud' bratrovu a hrdlo otcovo i život těhotné manželky, ač nerad, přece bych tak učinil. *Lucan. I 376 sqq.*

** Kdo z poctivých nemá naději.

To je cíl nerovnosti a poslední bod, který uzavírá kruh a dotýká se začátku: tady se všichni jednotlivci znova stávají rovnými, protože nic neznamenaají a protože poddaní nemají jiný zákon než pánovu vůli a pán jiné pravidlo než své vášně, znalost dobra a základu spravedlnosti znovu mizí: tu se vše vrací k jedinému právu silnějšího a tím k novému přírodnímu stavu, který se liší od onoho, s nímž jsme započali, jen tím, že tento byl přírodním stavem ve své čistotě, kdežto ten poslední je plodem krajní korupce. Je ostatně tak malý rozdíl mezi těmi dvěma stavy a vládní smlouva tak porušena despotismem, že despota je vládcem jen tak dlouho, pokud je silnější: a jakmile může být vypuzen, nemůže se vůbec odvolat proti násilí. Povstání, které zahubilo nebo sesadilo sultána, je čin stejně spravedlivý, jako byly činy jeho, když předtím volně nakládal s majetky a životy svých poddaných. Jen síla ho udržovala, jenom síla ho svrhla: vše se takto děje podle přírodního řádu; jakkoliv probíhají tyto krátké a časté revoluce, nikdo si nemůže stěžovat na nespravedlnost druhého, ale jen na svou vlastní neopatrnost nebo na své neštěstí.

Každý pozorný čtenář, který odkrývá a sleduje takto zapomenuté a ztracené cesty, které vedly člověka od přírodního stavu k stavu civilizačnímu, kterým si vybavuje s pomocí uvedených vývojových fází ony, které mě čas donutil vynechat, nebo které mi obrazotvornost nevnukla, musí být překvapen obrovským rozdílem mezi těmito dvěma stavy. V tomto pomalém sledu událostí najde řešení množství problémů morálních i politických, které filosofové nemohli rozluštit. Uctí, že lidské pokolení jednoho věku není lidským pokolením věku jiného a že Diogenes nenašel člověka proto, že hledal mezi svými současníky člověka z doby minulé. Cato, řekne si čtenář, zahynul s Římem a svobodou, protože nebyl na místě ve svém století; největší z mužů mohl udivit svět, kterému by byl vládl o pět set let dříve. Slovem,

vysvětlí si, jak duše a vášně lidské neznatelně se pozměňujíce, mění takřka svou přirozenost; proč naše potřeby i zábavy mění časem předmět; proč, když původní člověk postupně mizí, společnost skýtá zraku moudrého jen shromáždění umělých lidí a strojených vášní, které jsou dílem všech těchto nových vztahů a nemají žádný skutečný základ v přírodě. To, o čem nás poučuje rozjímání, potvrzuje dokonale pozorování: divoch i člověk civilisovaný se liší tolik základem srdce i sklony, že to, co je pro jednoho nejvyšším štěstím, uvádí druhého v zoufalství. První touží jen po odpočinku a svobodě; chce jen žít a zůstat zahálčivý, ba ani duševní klid stoika nepřibližuje se jeho hluboké lhostejnosti pro všechno ostatní. Proti tomu žije občan v stálé činnosti, potí se, jedná, stará se ustavičně, aby našel zaměstnání ještě namáhavější; pracuje až do úpadu, spěchá smrti vstříc, jen aby se udržel na živu, nebo se vzdává života, aby získal nesmrtelnost: dvoří se velkým, které nenávidí, a bohatým, jimiž pohrdá: nevyhýbá se ničemu, aby se mu dostalo cti jim sloužit; chlubí se pyšně svým ponižením a jejich protekcí; a hrdý na své otroctví, mluví s pohrdáním o těch, kteří nemají čest je sdílet. Jaká podivná pro Karaibu, namáhavá a záviděná práce evropského hodnostáře! Kolikeré kruté smrti by dal přednost tento netečný divoch před hrůzou podobného života, který často není ani zmírněn radostí z konání dobra. Aby viděl smysl takového shonu, bylo by třeba, aby slova *moc* a *pověst* měla nějaký význam v jeho duchu: aby pochopil, že jsou lidé, kteří si potrpí, aby zraky světa byly na ně upřeny, kteří dovedou být šťastni a spokojeni sami sebou spíš podle svědectví jiných než podle svého vlastního. Taková je vskutku pravá příčina těchto rozdílů: divoch žije pro sebe; člověk společenský vždy pro svět, umí žít jen v mínění druhých a dovede cítit svou vlastní existenci takřka jen podle jejich úsudku. Nepatří k mému předmětu ukázat, jak z tohoto uspořádání vzniklo tolik lho-

stejnosti pro dobro i zlo, s takovým množstvím krásných řečí o morálce; jak při ustavičném soustředění na vzhled se vše stává hraným a umělým, přátelství, čest, ctnost a často i chyby, až konečně se najde tajemství, jak se proslavit: slovem, jak, ptajíce se stále na chyby druhých a neodvažující se ptát na své vlastní, uprostřed takové filosofie, humanity, zdvořilosti, vznešených maxim, máme jen vnějšek, lživý a lehkomyšlný, čest bez ctnosti, rozum bez moudrosti, radost bez štěstí. Stačí, že jsem dokázal, že to není přirozený stav člověka, ale že jen duch společnosti a nerovnost, kterou ona vytvořila, mění a zhoršují taktó všechny naše přirozené náklonnosti.

Pokusil jsem se vysvětlit původ a vývoj nerovnosti, zřízení a zneužití politických společností, pokud se tyto dají odvodit od lidské přirozenosti pouhou osvětou rozumu, nezávisle na posvátných dogmatech, která dávají svrchované autoritě schválení božského práva. Z tohoto výkladu plyne, že nerovnost, která takřka neexistuje v přírodním stavu, získává svou sílu a vzrůst svého vývoje z našich schopností a z pokroku lidského ducha a stává se pevnou a zákonitou zřízením vlastnictví a zákonů. Z toho plyne dále, že nerovnost mravní, oprávněná jedině právem daným, je opak přirozeného práva vždy, kdy nesouhlasí stejnou měrou s nerovností tělesnou; tento rozdíl určuje dostatečně, co si máme s tohoto hlediska myslet o druhu nerovnosti, která vládne mezi všemi civilisovanými národy, protože je zřejmé proti zákonům přírody, jakýmkoliv způsobem ji definujeme, aby dítě poroučelo starci, aby hlupák vedl člověka moudrého a aby hrstka lidí oplývala nadbytkem, zatím co hladovému množství se nedostává nejnnutnějšího.*

* M. G. Petain se diví, že Rousseau, který se často opírá o svědectví Buffona, nepřipomněl tuto pasáž, která jako by byla podstatou tohoto pojednání samotného: „Divoch je ze všech živočichů nejpodivnější, nejméně známý a nejhůře popsateľný: ale rozlišujeme tak málo, co

nám dala sama příroda, od toho, co nám daly výchova, napodobení, umění a příklad, nebo to směřujeme natolik, že by nebylo divu, kdybychom se vůbec nevyznali v tvářnosti divocha, kdyby nám byl představen v pravém světle a těmi přirozenými rysy, které tvoří jeho povahu.

„Divoch opravdu divoký... byl by zajímavou podívanou pro filosofa, který by měl příležitost ho pozorovat a odhadnout správně životnou sílu přírody: viděl by odhalenou duši, rozeznával by v ní všechny přirozené pohnutky a snad by v ní našel víc jemnosti, klidu a pokoje než ve své; snad by jasně uviděl, že ctnost je divochu bližší než člověku civilisovanému a že nectnost se zrodila jen ve společnosti.“ (*Historie naturelle, Variété dans l'espèce humaine.*)

POZNÁMKY

UPOZORNĚNÍ K POZNÁMKÁM:

Připojil jsem několik poznámek k tomuto dílu podle svého líného zvyku pracovat nesouvisle. Tyto poznámky se často vzdalují od předmětu, takže se doporučuje číst je souběžně s textem. Umístil jsem je tedy na konec pojednání, v němž jsem se snažil zachovat souvislou linii. Ti, kteří budou mít odvahu znovu číst tyto řádky, mohou se pobavit po druhé zkoumání a pokusit se pročíst poznámky; neškodí, že ostatní je nepřečtou vůbec.

¹ Herodot vypráví, že po zavraždění falešného Smerdisa shromáždilo se 7 osvoboditelů Persie, aby se dohodli o nové vládní formě; Otanes hlasoval horlivě pro republiku; toto doznání je v ústech satrapy tím neobyčejnější, že nejen mohl mít nárok na vládu, ale velcí se víc než smrti obávají takového druhu vlády, který by je nutil vážit si lidí. Jak si můžeme představit, ostatní Otana neposlechli, protože on nechtěl poslouchat, ani poroučet, když viděl, že dojde k volbě vladaře, postoupil dobrovolně ostatním soupeřům své právo na korunu, žádaje jako odškodnění pro sebe i pro své potomky svobodu a nezávislost; to mu bylo uděleno. Kdyby Herodot neuvedl výhradu, učiněnou v této výsadě, museli bychom ji nutně předpokládat*; jinak by Otanes neuznával žádný zákon, nebyl by nikomu odpovědný, byl by všemocný ve státě a mocnější než sám král. Ale nezdálo se, že by člověk, schopný spokojit se v podobném případě s takovou výsadou, byl s to jí zneužít. Vskutku nepozorujeme, že by toto právo způsobilo nejmenší zmatek ve státě, ani za moudrého Otana, ani za některého z jeho potomků. *Str. 12.*

² Od samého začátku se s důvěrou opírám o jednu z těch autorit, kterých si váží všichni filosofové, protože vycházejí z pevného a vznešeného rozumu, který jen oni dovedou najít a cítit:

„Třebaže se zajímáme o to, poznat samy sebe, nevím, neznáme-li lépe všechno ostatní. Od přírody nadání orgány, určenými pouze k našemu zachování, užíváme jich jen k přejímání vnějších dojmů; snažíme se jen šířit se vně, žít mimo sebe: množíme příliš úkoly svých smyslů a zvětšujeme vnější rozlohu své bytosti, takže málokdy užíváme toho vnitřního smyslu, který nás omezuje na naše skutečné rozměry a který od nás vzdaluje všechno vedlejší. Přes to právě tohoto smyslu

*) Viz Herodot, kniha III, kap. 85. Montaigne také připomíná tuto příhodu stejně, jako uvedenou výhradu, když říká, že Otanes „přenechal svým druhům právo stát se volbou nebo losem vladařem, jen aby on i jeho rod žili v tomto císařství bez poddanství a zlého nakládání, poslušni jen starobylých zákonů, aby tu měli všechnu svobodu, pokud by těm zákonům neškodila, která nechce poroučet ani poslouchat“. (Kn. III, kap. 7, pozn. vyd.)

musíme použít, chceme-li poznat sebe, jenom podle něho se můžeme posuzovat. Jak ale uvádíme tento smysl v jeho činnost v celém svém objemu? Jak zprostíme svou duši, v níž sídlí, všech výmyslů svého ducha? Odvykli jsme si užívat ho, zůstává bez cviku uprostřed zmatku našich tělesných citů, vysychá zářem našich vášní; srdce, duch, smysly, to všechno je proti němu.“ (Hist. nat. O přirozenosti člověka.) Str. 22.

^a Změny, které asi způsobilo na tělesném složení člověka dlouhé užívání chůze po dvou nohách, vztahy, které ještě pozorujeme mezi pažemi člověka a předními nohami čtvernožců, a usuzování, odvozené z jejich způsobu chůze, mohly vést k pochybnosti, jaká chůze je pro nás nejpřirozenější. Všechny děti chodí nejprve po čtyřech a potřebují našeho příkladu a poučení, aby se naučily stát. Jsou dokonce divoké národy, na př. Hotentoti, kteří příliš zanedbávají děti a nechají je chodit po čtyřech tak dlouho, že je pak velmi těžko napřímují; totéž dělají děti Karaiův Antilách. Jsou rozličné příklady na čtvernohého člověka; mezi nimi bych mohl uvést případ dítěte, které bylo nalezeno r. 1344 nedaleko Hesse, kde je vlci živili, a které pak řeklo u dvora prince Jindřicha, že kdyby to záleželo jen na něm, raději by se vrátilo k vlkům, než aby žilo mezi lidmi. Tak si zvyklo chodit jako zvířata, že je museli uvázat na kusy dřeva, které je nutily držet se zpřímá a v rovnováze na dvou nohách. Stejně bylo tomu s dítětem, které našli r. 1694 v lese na Litvě a které žilo mezi medvědy. De Condillac říká, že nejevilo žádné známky rozumu, chodilo po čtyřech, nemělo žádnou řeč a vydávalo zvuky, které se lidským vůbec nepodobaly. Malý divoch z Hannoveru, kterého před několika lety přivedli k anglickému dvoru, musel se namáhat ze všech sil, aby si zvykl chodit po dvou; roku 1719 našli v Pyrenejích jiné dva divochy, kteří běhali v horách po způsobu čtvernožců. Mohli bychom namítnout, že to znamená zřícení se užívání rukou, z kterého máme tolik výhod; necháme-li stranou případ opic, který ukazuje, jak se může ruce dobře používat dvěma způsoby — dokazovalo by to jen, že člověk může dát svým údům určené vhodnější, než jim dala příroda, a ne že příroda určila člověku chodit jinak, než jak ho tomu učí.

Zdá se mi však, že máme mnoho lepších důvodů, abychom považovali člověka za dvounožce. Především, kdybychom tvrdili, že byl původně uspořádán jinak, než jak ho vidíme, a přece se stal na konec tím, čím je, nestačilo by to k závěru, že tomu tak skutečně bylo: protože kdybychom dokázali možnost této změny dříve, než ji přijmeme, je třeba ještě ukázat aspoň její pravděpodobnost. K tomu, zdá-li se, že paže mohly v případě potřeby sloužit člověku za nohy, je to v tomto systému jediné příznivé pozorování proti velkému množství opačných.

Z nich jsou nejdůležitější: jeho hlava je připojena k tělu takovým způsobem, že jeho zrak směřuje vodorovně, když jde po dvou, stejně jako hledí ostatní živočichové; kdyby však chodil po čtyřech, upíral by zrak přímo k zemi, což je poloha velmi nepříznivá pro jeho zachování; nemá ocas, který nepotřebuje, když chodí po dvou, který však je užitečný pro čtvernožce, z nichž žádnému nechybí; prsa ženy jsou umístěna vhodně pro dvounožce, který drží své děti v náručí, nevýhodně velmi však pro čtvernožce, ze kterých je žádný nemá tak umístěna; zadní část těla je příliš vysoká v poměru k předním nohám, proto se vláčíme po kolenou, když chodíme po čtyřech; takový živočich by měl špatné rozměry a kráčet by velmi nepohodlně; kdyby kladl nohy na plochu jako ruce, měl by v zadní noze o článek méně než ostatní živočichové, totiž ten, který spojuje kost stehenní a holenní; kdyby našlapoval na špičky nohy, jak by to asi musel dělat, zanárti, i když nemluvíme o množství kostí, z kterých se skládá, je příliš silné, aby nahrazovalo kost stehenní, anebo články jsou příliš blízko nártu a kosti holenní, aby daly lidské noze v této poloze stejnou ohebnost, jako mají nohy čtvernožců. Z příkladu dětí, pozorovaných ve věku, kdy jejich přirozené síly nejsou ještě vyvinuty, ani údy upevněny, nemůžeme nic vyvodit; stejně dobře bychom mohli říci, že psům není dáno chodit, protože se několik neděl po narození jen plazí. Zvláštní případy jsou ještě slabší proti celkové praxi všech lidí i u národů, které neměly žádný styk s ostatními a nemohly je v ničem napodobit. Dítě, zanechané v lese, dříve než mohlo chodit, a živěné nějakým zvířetem, napodobí příklad své chůvy a pokusí se chodit jako ona; zvykem nabude obratnosti, již nemá od přírody; jako se bezruký cvičením naučí dělat nohama to, co my děláme rukama, i ono si zvykne konečně užívat rukou jako nohou. Str. 31.

⁴ Kdyby se mezi mými čtenáři našel nějaký fysik tak neuvědomělý, že by odporoval mému předpokladu této přirozené plodnosti země, odpovím mu touto pasáží: „Protože rostliny získávají ze vzduchu a vody víc své výživy nežli ze země, vracejí zemi při svém hnití víc, než z ní přijaly; ostatně les usměrňuje deště tím, že zastavuje páry. Tedy v lese, který by se zachoval hodně dlouho nedotknutý, vrstva země, jež prospívá rostlinám, by se značně zvětšila; že však zvířata vracejí zemi méně, než z ní přijala, že lidé spotřebují množství dřeva a rostlin na oheň a jiné účely, vrstva úrodná země se v obývaných krajích jistě zmenšuje a dopadne to tak jako ve vnitřní Arabii a v tolika jiných provinciích Orientu, jež jsou skutečně nejstarší obývané končiny, kde najdeme jen sůl a písek. Protože pevná sůl rostlin a zvířat zůstává, zatím co ostatní složky se vypaří.“ (Hist. nat., čl. 7.)

K tomu můžeme připojit jako důkaz množství stromů a rostlin všeho

druhu, které pokrývaly téměř všechny opuštěné ostrovy, objevené v posledních staletích, i to, že historie nás poučuje, kolik nesmírných lešů bylo třeba vykácat na celé zemi, když byla zalidňována nebo civilisována. (K tomu mám ještě tyto tři poznámky:.) Za prvé, je-li nějaký druh rostlin, které by mohly nahradit ztrátu rostlinné podstaty způsobenou živočichy, podle úvah Buffona, jsou to především stromy, jejichž vrcholky a listy sbírají a přijímají víc vody a páry než ostatní rostliny; za druhé, ničení země, t. j. ztráta podstaty, vhodné k vzrůstu rostlin, zrychluje se tou měrou, jak je země víc obdělává a jak pracovitější obyvatelé spotřebují mnohem více jejich plodů všeho druhu. Má třetí a nejdůležitější poznámka je ta, že plody stromů poskytují živočichu hojnější potravu než ostatní rostliny; tento pokus jsem sám udělal, když jsem pozoroval výnos dvou území stejné rozlohy i stejných vlastností, z nichž jedno bylo porostlé kaštany a druhé oseté obilím. Str. 32.

⁵ U čtvernožců se masožravci odlišují dvěma nejobecnějšími znaky: tvarem zubů a odlišnou soustavou střev. Zvířata, žijící se rostlinami, jako kůň, vůl, skopek, zajíc, mají všechny zuby ploché; masožravci, jako kočka, pes, vlk, liška, je mají špičaté. Co se týče střev, býložravci mají některá, jako tračník, která chybějí masožravcům. Protože člověk má zuby a střeva jako zvířata býložravá, zdá se, že by se měl přirozeně řadit do této třídy; tento názor potvrzují nejen pozorování anatomická, ale i starověké památky jsou mu velmi příznivé. „Dikaiarchos,“ říká sv. Jeronym, „uvádí ve svých knihách řeckých starožitností, že za vlády Saturna, kdy země byla ještě sama sebou úrodná, žádný člověk nejedl maso, ale všichni se živili plody a zeleninou, které rostly samy.“ Tento názor se může opřít ještě o zprávy mnoha současných cestovatelů. Frant. Corréal dosvědčuje mezi jiným, že většina obyvatelů Lucayes, které Španělé převezli na ostrovy Kuba a San Domingo i jinam, zemřela, protože jedli maso. Z toho je jasné, že nedbám mnoha výhod, které bych mohl uplatnit. Protože kořist je téměř jedinou příčinou zápasu mezi masožravci a protože býložravci žijí mezi sebou v stálém míru, je jasné, že pro lidské pokolení by bylo snazší, kdyby patřilo k těm posledním, zůstat ve stavu původním a že by mělo méně příležitosti jej opustit. Str. 32.

⁶ Zdá se, že všechny znalosti, které vyžadují přemýšlení, všechny, které se získávají navazováním myšlenek a zdokonalují se jen postupně, byly zcela mimo dosah divocha, protože neměl styk se svými bližními, to jest, neměl prostředek, který slouží tomu styku, ani potřeby, které jej činí nezbytným. Jeho znalost a obratnost se omezovaly jen na skákání, běh, boj, vrhání kamenů, šplhání na stromy. Neznal-li však víc

než toto, uměl to zato lépe než my, kteří to tak nepotřebujeme; protože tyto schopnosti závisí na výcviku těla a nedají se sdělovat ani rozvíjet od jednoho k druhému, mohl být první člověk asi stejně obratný jako poslední z jeho potomků.

Zprávy cestovatelů jsou plné příkladů životnosti a síly u barbarských a divokých národů; neméně lichotí jejich obratnosti a lehkosti: protože to stačí pouze pozorovat, nic nám nebrání věřit tomu, co potvrzují očití svědkové; vybírám zde nazdařbůh několik příkladů z prvních knih, které mi přišly do ruky.

„Hotentoti,“ říká Kolben, „se vyznají v lovu ryb lépe než Evropané z Mysu. Jejich schopnosti jsou stejné při lovu sítí, prutem a oštěpem, v zálivech jako v řekách. Neméně obratně chytají ryby rukou. Jsou nesrovnatelně obratní při plavání. Jejich způsob plavání má cosi překvapujícího, ale jim je zcela přirozený. Plavou s tělem vzpřímeným, ruce nataženy nad vodou, takže se zdá, jako by chodili po zemi. V nejrozbouřenějším moři, když se tvoří vlny jako hory, tančí jaksi po hřebtech vln, stoupající a klesající jako kousek korku.“

„Hotentoti,“ říká též autor, „jeví překvapující obratnost při honbě a lehkost jejich běhu přesahuje představu.“ Diví se, že své rychlosti neužívají častěji ke špatným činům, což se přece někdy stává, jak můžeme soudit z příkladu, jež uvádí: „Holandský námořník se vylodil na mysu Dobré naděje a uložil jednomu Hotentotovi, aby nesl za ním balík tabáku asi o deseti kilogramech. Když byli oba poněkud vzdáleni od skupiny ostatních, Hotentot se zeptal námořníka, umí-li běhat. „Běhat?“ odpověděl Holanďan. „Ano, a velmi dobře.“ — „Uvidíme,“ odvětil Afričan, a v tu chvíli byl ten tam i s tabákem. Námořníka, zmateného touto zázračnou rychlostí, ani nenapadlo ho pronásledovat a nikdy už nespátřil svůj tabák ani svého nosiče. Zrak mají tak bystrý a ruku tak přesnou, že Evropané se jim v tom ani nepřibližují. Na sto kroků zasáhnou kamenem značku velikosti haléře; co však překvapuje nejvíc, je, že místo aby upřeli oči na cíl jako my, ustavičně se hýbají a kroutí. Zdá se, jako by jejich kámen byl nesen neviditelnou rukou.“

Páter Du Tertré říká o divoších z Antil skoro totéž, co jsme právě uvedli o Hotentotech z mysu Dobré naděje. Chválí hlavně jejich přesnost při střelbě šipy na ptáky v letu a ryby při plavání, za nimiž se pak potápějí. Divoši západní Ameriky jsou neméně proslaveni svou silou a obratností; zde jeden příklad, který nám umožní posoudit obratnost Indiánů z Jižní Ameriky:

Roku 1746 jeden Indián z Buenos Aires, odsouzený na galeje do Cadixu, navrhl guvernérovi, že si vykoupí svobodu tím, že vydá všanc svůj život na veřejné slavnosti. Slíbil, že napadne sám nejzuřivějšího býka, ozbrojen pouze provazem; že ho porazí, spoutá provazem v tě

části těla, jež mu bude označena, že ho osedlá, dá mu uzdu, vyseďne na něj a takto, sedící na býku, napadne dva jiné, nejzručivější, kteří by vyšli z Torilla, že zabije jednoho po druhém v okamžiku, který mu bude oznámen, bez pomoci kohokoliv. Bylo mu to povoleno. Indián držel slovo a splnil úspěšně vše, co slíbil. O způsobu, jakým to učinil, a o všech podrobnostech zápasu se dočteme v prvním svazku „Pozorování přírodopisných“ od Gautiera, odkud je vzata tato příhoda. *Str. 34.*

⁷ Délka života koní, říká Buffon, je, stejně jako u všech ostatních druhů živočichů, v poměru k době jejich růstu. Člověk, který roste 14 let, může žít 6–7krát tak dlouho, t. j. 90–100 let; kůň, jehož růst trvá 4 roky, může žít 6–7krát tak dlouho, t. j. 25 nebo 30 let. Případy, které by mohly odporovat tomuto pravidlu, jsou tak řídké, že na ně musíme pohlížet jen jako na výjimky, z nichž nemůžeme odvodit důsledky; protože tažní koně rostou rychleji než klusáci, žijí také kratší čas a jsou staří již v 15 letech. *Str. 34.*

⁸ Myslím, že pozorují mezi masožravci a býložravci ještě jiný rozdíl, obecnější než ten, který jsem zaznamenal v poznámce ⁵, protože se vztahuje též na ptáky. Tento rozdíl spočívá v počtu mláďat, který nikdy nepřevyšuje dvě v jednom vrhu u druhů, které se živí rostlinami, a který obvykle přesahuje tento počet u dravců. Snadno tu poznáme určené přírody podle počtu vjemen, jež mají samičky prvního druhu jen dvě, jako kobyla, kráva, koza, laň, ovce atd., ale jichž ostatní samice, jako fena, kočka, vlčice, tygřice atd., mají 6–8. Slepice, husa, kachna, všichni draví ptáci stejně jako orel, sokol, sova snázejí a vysedí velký počet vajec, nikdy se to však nestane u holubice nebo hrdličky, ani u ptáků, kteří požívají pouze zrní a kteří nesnesou a nevysedí víc než dvě vejce najednou. Příčina tohoto rozdílu je ta, že zvířata, která se živí jen trávou a rostlinami, zůstávají téměř celý den na pastvě, spotřebují více času k své obživě a nestačila by nakrmit více mláďat; zato dravci se nakrmí téměř v mžiku, mohou se častěji a snadno vracet k svým mláďatům i k svému lovu a nahrazovat ztrátu tak velkého množství mléka. Mohli bychom o tom uvést ještě mnoho zvláštních úvah; ale to sem nepatří a stačí mi, že jsem v této části ukázal nejobecnější systém přírody, který nám dává nový důvod, abychom nepočítali člověka do třídy masožravců, ale zařadili ho k druhům býložravým. *Str. 34.*

⁹ Slavný autor, který počítal dobro a zlo lidského života a porovnal tyto dva součty, zjistil, že druhý o mnoho převyšuje první a že podle všeho je v přítomnosti život pro člověka dosti zlý. Tento závěr mě nepřekvapuje; on odvodil všechny své úvahy z postavení člověka civili-

sovaného; kdyby byl sestoupil až k člověku přirodnímu, můžeme věřit, že by byl došel k docela jinému výsledku a byl by zpozoroval, že člověk má téměř jen to zlo, které si sám dal, a příroda by byla ospravedlněna. Nepodařilo se nám bez námahy stát se tak nešťastnými. Když uvážíme na jedné straně nesmírnou lidskou práci, tak prohloubené vědy, tolik vynalezených umění, využití tolika sil, zasypané propasti, vyrovnané hory, vylámané skály, usplavněné řeky, zoranou zemi, vyhloubené rybníky, vysušené močály, ohromné budovy postavené na zemi, moře pokrytá loďmi a námořnictvem a na druhé straně najdeme po zralé úvaze skutečné výhody, které vznikly z toho všeho pro dobro lidského pokolení, jsme zaraženi překvapujícím nepoměrem, který je mezi tím, a musíme oplakávat zaslepenost člověka, který, aby živil svou zaslepenou pýchu a nevím jaký prázdny obdiv sebe samého, žene se prudce za vši bídou, již může dosáhnout a kterou dobrotivá příroda pečlivě od něho vzdálila.

Smutná a stálá zkušenost činí zbytečným důkaz, že lidé jsou zlí; přesto člověk je přirozeně dobrý, myslím, že jsem to dokázal; co jiného ho mohlo tak zkazit, ne-li změna jeho postavení, vykonaný pokrok a získané znalosti? Ať obdivujeme lidskou společnost, jak chceme, nebude méně pravdivé, že vede lidi nitně k tomu, aby se vzájemně nenáviděli tou měrou, jak rostou jejich zájmy, aby si vzájemně prokazovali navenek službu, ve skutečnosti všechno možné zlo. Co si můžeme myslet o vztahu, kde rozum vnuká každému jednotlivci životní zásady právě opačné, než jsou ty, které obecný rozum hlásá společenskému celku, a kde každý hledá svůj prospěch v neštěstí druhého? Není snad zámožného člověka, kterému by chtivil dědicí, a často jeho vlastní děti, nepřáli tajně smrt; není na moři loď, jejíž ztroskotání by nebylo dobrou zprávou pro některého obchodníka; není obchodní dům, který by nepoctivý dlužník nechtěl vidět hořet se všemi jeho papíry; není národa, který by se netěšil z neštěstí svých sousedů. Takto získáváme svou výhodu ze škody svých bližních a ztráta jednoho prospívá vždy druhému. Je však ještě nebezpečnější, že množství jednotlivců očekává s nadějí obecné pohromy; jedni chtějí nemoci, jiní úmrtnost, další války, někteří hlad. Viděl jsem lidi strašně plakat bolestí, když byl úrodný rok; z velkého a zhoubného požáru Londýna, který stál tolika nešťastníků život i majetek, zbohatlo snad přes deset tisíc osob. Víím, že Montaigne odsuzuje Athéňana Demada, že dal potrestat dělníka, který prodával rakve příliš drahé a získával mnoho ze smrti občanů; jako důvod Montaigne uvádí, že by bylo potřeba potrestat všechny lidi, je tedy jasné, že jeho názory podporují moje. Ať člověk pronikne lehkomyslnými projevy dobročinnosti k tomu, co se děje uvnitř srdce; ať uvažuje, jaký je to stav, kde všichni lidé si musí lichořit a ničit se na-

vzájem, kde se stávají nepřáteli z povinnosti a pokrytci svými zájmy. Když mi někdo řekne, že společnost je tak založená, že každý člověk získává, když slouží druhým, odpovím, že by to bylo správné, kdyby nezískával ještě víc, když jim škodí. Není takového poctivého zisku, aby nebyl převyššen nepoctivým, a křivda způsobená bližnímu je vždy výnosnější než služba. Jde tedy jen o to, najít prostředky, jak si zajistit beztržnost, a právě k tomu užívají mocní všech svých sil a slabí veškeré své lsti.

Sytý divoch žije v míru s celou přírodou a je přítelem všech svých bližních. Jde-li někdy o to, uhájit své jídlo, nedejde nikdy k ranám, dokud soupeři neporovnali nesnadnost vítězství s nesnadností najít si potravu jinde; protože pýcha se do boje neplete, končí vše několika ranami pěstí; vítěz jí, poražený odejde hledat štěstí a oba jsou smířeni. Ve společnosti má však člověk mnoho jiných starostí: nejdříve jde o to, dosáhnout nejnnutnějšího, potom nadbytku; pak přijdou rozkoše, nesmírné bohatství, dále poddaní a otroci, není chvilka klidu; nejpodivnější je, že čím jsou potřeby méně přirozené a nutné, tím víc se zvětšuje touha po nich, a co je ještě horší, zvětšuje se i moc uspokojit je; tak po dlouhém blahobytu, když nahlabal hodně bohatství a udělal mnoho lidí nešťastnými, můj hrdina konečně všechny zabije, takže se stane jediným pánem světa. Takový je ve zkratce morální obraz, ne-li lidského života, aspoň tajné touhy srdce každého civilisovaného člověka.

Porovnejte bez předsudků stav civilisovaného člověka a divocha a hledejte, můžete-li, kolik nových bran bolesti a smrti si otevřel civilisovaný člověk, nepočítáme-li jeho špatnosti, touhy a bídu. Když pomyslíme na duševní bolesti, které nás šírají, na prudké vášně, které nás nahlodávají a sklíčují, na vyčerpávající práce, jimiž jsou ehuďi přetížení, na lenost — ještě nebezpečnější —, které se oddávají bohatí, takže jedni umírají pro svou výživu, druzí nedostatkem práce; když myslíme na obrovskou směsici potravy, na její zhooubné kořenění, na zkažené zboží, na falšované léky, na darebáctví těch, kteří je prodávají, a omyly těch, kteří je předpisují, na jedy z nádob, ve kterých se připravují; všimnete-li si nakažlivých nemocí, které vznikají ze špatného vzduchu mezi množstvím shromážděných lidí, nemocí, které občas způsobuje zjemnělost našeho způsobu života, střídavé přechody z domu ven, oblékání nebo odkládání oděvu s příliš malou opatrností a všechny naše starosti, které přemrštěná citlivost změnila v nezbytný zvyk a jejichž zanedbání nebo nedostatek nás stojí život nebo zdraví; když k tomu připočtete požáry a zemětřesení, které spálí nebo zboří celá města a zahubí tisíce obyvatel; slovem, když sloučíte nebezpečí, která všechny tyto příčiny ustavičně hromadí na naše hlavy, pocítíte, jak draze nás příroda nutí platit to, že pohrdáme jejím naučením.

Nebudu tu opakovat o válce to, co jsem řekl jinde; ale přál bych si, aby vzdělanci chtěli a odvážili se uvádět veřejně podrobnosti o hrůzách, kterých se dopouštějí na vojsku zásobovatelé a nemocnice: viděli bychom, že jejich činy, nepřilíš skryté, učiní z nejskvělejších armád méně než nic a zničí více vojáků než nepřátelské zbraně. Je to počet méně zarážející než množství lidí, které každoročně pohltní moře, hlad, kurděje, oheň, ztroskotání nebo které zabijí piráti. Je zřejmé, že je třeba přičíst na vrub rozšířenému vlastnictví a tím i společnosti vraždy, otravování, přepadání na cestách i samo trestání zločinů, které je nutné, aby se předešlo horšímu zlu, které ale za vraždu jednoho člověka popraví dva i víc a zvětšuje vlastně ztrátu lidského pokolení. Kolika hanebných prostředků se užívá, aby se zabránilo narození člověka a aby se oklamala příroda; ať už je to hrozný a zkažený mrav, který uráží její nejpůvabnější dílo, zlovyk, který divoši a zvířata nikdy nepoznali a který se v civilisovaných zemích zrodil jen ze zkažené obraznosti; nebo jsou to tajné potraty, následky prostopášnosti a nectnosti; nebo odkládání či zabíjení množství dětí, obětí bídy rodičů nebo barbarské hanby jejich matek; nebo konečně mrzačení těch nešťastníků, kdy je část jejich života a celé jejich potomstvo obětováno hloupým zvykům, nebo co je ještě krutější, prudké žárlivosti některých mužů; v tomto případě je takové mrzačení dvojnásobná urážka přírody, jednak způsobem, jakým se nakládá s těmi, kteří trpí, za druhé účelem, k němuž jsou určeni.

Není však tisíc případů ještě častějších a nebezpečnějších, kde otcovská práva urážejí otevřeně lidskost? Kolik talentů zahrabaných a náklonností znásilněných nerozumným nátlakem otců! Kolik lidí, kteří by byli vynikli ve vhodném povolání, umírají nešťastných a zneuctěných v jiném postavení, pro které nemají žádný smysl! Kolik šťastných, ale nerovných manželství bylo zrušeno, rozvráceno; a kolik ctnostných manželek bylo zneuctěno podmínkami, které jsou vždy protichůdné přírodním! Kolik je jiných, podivných spojení, utvořených ze zájmu a neuznáváných láskou ani rozumem! Kolik manželů ctnostných se trápí navzájem proto, že k sobě nepatří! Kolik mladých a nešťastných obětí rodičovské lakomosti upadá do hříchů nebo tráví své smutné dny v slzách a úpi v nezrušitelných poutech, která jejich srdce odmítá a která vytvořilo pouze zlato. Často jsou šťastni ti, které jejich odvaha i sama ctnost vyrvaly životu dřívě, než je barbarské násilí přinutilo trávit svůj život ve zločinu a zoufalství! Promiňte mi, rodiče věčně politováníhodní: zatrpkl jsem, mám soucit s vaší bolestí: nechť však tato slouží jako věčný a strašný příklad každému, kdo se odváží, byť i jménem přírody, urážet nejspovátnější z jejich práv!

Mluvil-li jsem jen o těchto špatně vytvořených poutech, která jsou dílem naší civilisace, myslí si někdo, že by pouta, která vznikla z lásky a sympatie, byla bez nepřijemnosti? Což kdybych se rozhodl ukázat, jak je lidské pokolení napadeno v samém svém prameni a právě v nejposvátnějším ze svazků, jak se člověk neodvažuje poslouchat přírodu, když dříve neprozkoumal majetek, kde občanský nepořádek smíchá ctnost i hříchy, takže zdrženlivost se stává zločinnou opatrností a odmítání dát život novému bližnímu činem lidskosti! Aniž však strhneme závoj, zastírající tolik hrůzy, spokojme se tím, že jsme poukázali na zlo, které ostatní mohou napravit.

Přijmeme k tomu všemu množství nezdravých zaměstnání, která zkracují život nebo ničí zdraví, jako jsou práce v dolech, různé přípravy kovů a nerostů, zvláště olova, mědi, rtuti, kobaltu, arsenu, realgaru; jsou i jiná nebezpečná zaměstnání, která denně stojí život mnoha dělníků, pokrývačů, tesařů, zedníků nebo dělníků v lomech; spojme, pravím, všechny tyto případy a spatříme v založení a zdokonalení společnosti důvod ke zmenšování druhů, které pozoruje nejen jeden filosof.

Přepych, kterému nelze zabránit u lidí žádostivých vlastního pohodlí a úcty druhých, dovrší brzy zlo, které společnost začala: pod zámkou, že živí chudé (čehož nebylo zapotřebí), ochuzuje všechny ostatní a dříve nebo později vyliční stát.

Přepych je lék mnohem horší než zlo, které domněle napravuje; či spíše on sám je nejhorší ze všeho zla v každém státě, velkém nebo malém; aby živil zástup sluhů a bídníků, které sám takovými udělal, utlačuje a ničí rolníka i měšťana; podobá se těm žhavým jižním větrům, které pokrývají trávu a zeleň žravým hmyzem, a tím odnímají potravu užitečným zvířatům a přinášejí hlad a smrt všude, kam zavanou.

Ze společnosti a přepychu, který vytvořila, vznikla svobodná umění, umění řemeslná, obchod, písemnictví a všechny ty zbytečnosti, které působí rozkvět průmyslu, obohacují a hubí stát. Důvod toho znehodnocení je prostý. Snadno poznáme, že rolnictví je od přírody méně výnosné než ostatní zaměstnání, protože jeho výrobky jsou nezbytné pro všechny lidi, proto jejich cena musí být úměrná možnostem nejchudšího. Z této zásady odvodíme pravidlo, že všechna umění jsou výnosná v obráceném poměru k jejich užitečnosti a že nepotřebnější stanou se nakonec nejvíce zanedbanými. Tu vidíme, co si máme myslit o pravých výhodách průmyslu a o skutečném účinku tohoto pokroku.

Takové jsou skutečné příčiny vši bídy, do níž nadbytek vrhne nakonec nejobdivovanější národy. Stejnou měrou, jak se šíří průmysl i umění, opovržený rolník, zatížený daněmi nutnými pro udržení přepychu a odsouzen trávit svůj život v práci a hladu, opouští své

pole a odchází do města hledat chléb, který by tam měl donášet. Čím více hlavní města udivují hloupé oči lidu, tím více by bylo třeba naříkat, když vidíme opuštěný venkov, nezoraná pole, cesty naplněné nešťastnými občany, kteří se stali žebráky nebo zloději a jsou odsouzeni skončit svou bídu na kole nebo na hnoji. Takto stát na jedné straně bohatne, na druhé slabne a vyliňuje se. Tak se stávají nejmocnější říše po velké námaze zbohatnout opuštěnými, stanou se konečně kofistí chudých národů, které podlehnou neblahému pokušení je přepadnout a které se tím obohacují a zeslabují tak, že jsou samy přepadeny a zničeny jinými.

At nám jednou někdo ráčí vysvětlit, z čeho mohla vzniknout ta mračna barbarů, kteří po staletí zaplavovali Evropu, Asii a Afriku. Vděčili snad za tuto zázračnou populaci dovednosti svých umění, moudrosti svých zákonů, dokonalosti své politiky? At nám naši vědci laskavě řeknou, proč se tito divocí a hrubí lidé, bez osvěty, bez uzdy, bez vzdělání, nepodřezávali ustavičně ve sporu o potravu nebo lov, dříve než se rozmnožili do té míry? At nám vysvětlí, jak tito ubožáci měli tu odvahu pohlédnout do tváře tak dokonalým lidem, jako jsme byli my, s tak krásnou vojenskou disciplínou, s tak hezkým zákoníkem a s tak moudrými zákony; proč, konečně, od té doby, kdy se v severských zemích společnost tak zdokonalila, kdy si tam dali tolik práce, aby naučili lidi jejich vzájemným povinnostem a umění žít příjemně a klidně pospolu, proč odtud již nevidíme vycházet podobné množství lidí jako kdysi. Obávám se, aby mi nakonec někdo neodpověděl, že všechny ty velké věci, znalosti, umění, věda a zákony byly lidmi moudře vynalezeny jako spasný mor, aby se předešlo přílišnému rozmnožení druhu ze strachu, že svět, který nám byl určen, se stane příliš malým pro své obyvatele.

Což je třeba zničit společnost, zrušit rozdíl mezi tvým a svým a vrátit se k životu v lesích mezi medvědy? Je to důsledek, jaký z mých úvah vyvodit můj protivník; chci je předejít stejně jako nechat jim ostudu vyvodit takový závěr. O vy, kteří neslyšíte nebeský hlas a neznáte pro svůj rod jiné určení, než skončit v míru tento krátký život; vy, kteří můžete nechat uprostřed měst své neblahé zisky, svého neklidného ducha, své zkažená srdce a své bezuzdné tužby, přijmete znovu, neboť to závisí jen na vás, svou starobylou a prvotní nevinnost; odejděte do lesů a ztraťte s očí i s myslí zločiny svých současníků a nebojte se, že zhoršíte svůj druh, odčeknete-li se své osvěty, abyste se odčekali svých nectností. Co se týče lidí mně podobných, jejichž vášně zničily navždy původní prostotu, kteří se nemohou více žít trávou a žaludy, ani obejít se bez zákonů a vedoucích, ti, kterým jejich první otec dal nadpřirozená naučení; kteří chápou jako přikázání snahu dát

nejprve lidským činům mravnost, které tyto dávno nedbají, příkázání, o sobě lhotejně a nevysvětlitelně v jiném systému; slovem, ti, kteří jsou přesvědčeni, že božský hlas povolal celý lidský rod k osvícení a štěstí nebeské moudrosti: ti všichni se budou snažit pěstováním ctností si zasloužit věčnou odměnu, již za to mohou očekávat; budou si vážit posvátných svazků společnosti, které jsou členy; budou milovat své bližní a sloužit jim ze všech sil; budou pečlivě poslouchat zákony a lidi, kteří tyto vydali nebo kteří je spravují; budou si především vážit dobrých a moudrých vládařů, kteří dovedou předejít, napravit nebo omlouvat množství zneužívání a zla, které je vždy připraveno nás utlačovat; oživi práci zasloužilých náčelníků, ukazující jim bez bázně a lichocení velikost jejich úkolu a jejich povinností: budou však neméně nenávidět zřízení, které se může udržet jen pomocí tolika úctyhodných lidí, které si přejeme častěji, než je máme, a z něhož přese všechnu péči vzniká vždy víc skutečného neštěstí než zdánlivých výhod. *Str. 39.*

¹⁰ Mezi lidmi, které známe buď z vlastní zkušenosti, nebo z vyprávění historiků nebo cestovatelů, jedni jsou černí, jiní bílí, další rudí; někteří mají dlouhé vlasy, jiní jen zkadeřenou vlnu; jedni jsou téměř celí chlupatí, druzí nemají ani vousy. Byly, nebo snad ještě jsou, kmeny lidí obrovských postav; necháme-li stranou bajku o trpaslících, která je snad jen přehánění, víme, že Laponci a obyvatelé Gronska jsou postavy značně podprůměrní. Tvrdí se dokonce, že jsou celé národy, které mají ocasy jako čtvernožci. I když nevěříme slepě zprávám Herodota a Ktesia, můžeme z nich aspoň vyvodit velmi pravděpodobnou domněnku, že kdybychom prováděli přesná pozorování v těch starých dobách, kdy rozličné národy žily způsobem daleko odlišnějším mezi sebou, než je tomu dnes, zpozorovali bychom také v jejich vzhledu a tělesných zvyklostech rozdíly mnohem nápadnější. Všechny tyto skutečnosti, které můžeme snadno a nepopíratelně dokázat, mohou překvapit jen ty, kteří jsou zvyklí pozorovat jen věci, které je obklopují, a kteří neznají mocný účinek rozdílnosti podnebí, vzduchu, potravy, způsobu života, všeobecných zvyklostí a zvláště překvapující sílu těchto příčin, když působí ustavičně a dlouhou řadu generací. Dnes, kdy obchod, cestování a výboje spojily více různé národy a kdy jejich způsob života se neustále sblížíje častým stykem, pozorujeme, že jisté národní rozdíly se časem zmenšily; každý na příklad může pozorovat, že dnešní Francouzi nejsou už ti plaví velíkáni bílého těla, jak je popisují latinští historikové, ačkoliv čas a přimíšení Franků a Normanů, kteří byli také bílí a plaví, mohly uvést do původního stavu to, co časté styky s Římany asi změnilo na přirozeném vzezření

i pleti obyvatel, a tím rušily vliv podnebí. Všechna tato pozorování rozdílu, které mohlo způsobit tisíc příčin a které skutečně způsobily v lidském pokolení, nutí mě pochybovat, zda různí živočichové, podobní člověku, považovaní cestujícími bez zkoumání za zvířata, buď pro nějaký rozdíl, který pozorují na větším vzhladu, nebo jen proto, že tito živočichové nemluví, zda by to nebyli ve skutečnosti opravdoví divoši, jejichž plemeno, roztroušené před dávnem v lesích, nemělo příležitost vyvinout žádnou ze svých utajených vlastností, nedosáhlo žádného stupně dokonalosti a je dosud v primitivním přírodním stavu. Zde jeden příklad toho, co chci říci:

„V království Kongo nacházíme,“ říká překladatel Cestopisů (*Histoire des Voyages*), množství velkých zvířat, která ve Východní Indii nazývají orangutan a která jsou asi uprostřed mezi lidským rodem a pavíany. Battel vypráví, že v lesích Mayomba v království Loango je vidat dva druhy oblud, větší se jmenují pongo, druhé enjonco. První se zcela podobají člověku, ale jsou mnohem tlustší a značně vyšší postavy. Mají lidský obličej, ale oči velmi zapadlé. Jejich ruce, tváře a uši jsou lysé vyjma obočí, která jsou značně dlouhá. Ostatní část těla mají chlupatou, ale srst není příliš hustá a je hnědé barvy. Jediná část těla, kterou se liší od lidí, jsou nohy, které nemají lýtka. Chodí vzpřímení a drží se rukou za srst na šiji. Skrývají se v lesích; spí na stromech a stavějí si tam jakousi stříšku, která je chrání před deštěm. Živí se ovocem nebo divokými ořechy. Nikdy nejedí maso. Černoši, kteří procházejí lesem, mají ve zvyku zapalovat tam v noci ohně: pozorují, že ráno, když odejdou, pongo si sedají okolo ohně na jejich místa a odcházejí teprve, až oheň vyhasne; protože při vši obratnosti nemají dost rozumu, aby oheň udržovali příkládáním dřeva. Někdy chodí ve smečkách a zabíjejí černochoy, kteří jdou lesem. Napadají i slony, když se přijdou pást do míst, která pongo obývají, a tak je znepokojují ranami pěsti nebo holí a křikem, že je donutí utéci. Nikdy se nedá chytit pongo živý, protože je tak silný, že by ho deset lidí nestačilo přemoci: ale černoši jich chytají množství ještě mladých, když zabili matku, jejíhož těla se mládě pevně drží. Když jedno z těchto zvířat umře, ostatní pokryjí jeho tělo množstvím větví nebo listů. Purchass k tomu dodává, že za rozmluvy s Battelem se od něho samého dověděl, že mu pongo unesl malého černocho, který pak prožil celý měsíc ve společnosti těchto zvířat; protože pongo neubližují člověku, když ho překvapí, alespoň když on si jich nevášmá, jak pozoroval malý černocho. Druhý druh oblud Battel nevyklíčil.

Dapper ujišťuje, že království Kongo je plné těchto zvířat, která se v Indii jmenují orangutani, to znamená obyvatelé lesa, a která Afričané nazývají quejasmorro. Toto zvíře, říká Dapper, je tak podobné

člověku, že některé cestovatele napadlo, že snad pocházejí z ženy a opice: tuto bajku zavrhnou i sami černoši. Jedno z těchto zvířat bylo převezeno z Konga do Holandska a bylo předvedeno oranžskému princovi Bedřichu Jindřichovi. Bylo vysoké jako tříleté dítě, slabší, ale hranaté a souměrné, velmi pohyblivé i živé, nohy silné a pevné, předek těla lysý, ale záda porostlá černou srstí. Na první pohled se jeho obličej podobal lidskému, ale nos mělo ploché a zahnuté; jeho uši byly velmi podobné lidským, prsa měl — byla to samička — buclatá, pupek zapadlý, ramena velmi dobře posazená, na rukou měl prsty a palec, lýtka a paty tlusté a masité.

Často chodilo vzpřímeně na zadních nohách, dovedlo zdvihat a nosit dosti těžká břemena. Když chtělo pít, uchopilo jednou rukou pokličku hrnce, druhou drželo dno; potom si půvabně osušilo rty. Ke spaní se ukládalo s hlavou na polštáři a přikrývalo se tak obratně, že bychom ho mohli považovat za člověka v posteli. Černoši vyprávějí o tomto zvířeti podivné historky: tvrdí, že nejen znásilňuje ženy a dívky, ale že se odváží napadnout ozbrojené muže. Krátce, je zcela zřejmé, že je to antický satyr. Merolla mluví pravděpodobně jen o těchto zvířatech, když vypravuje, že černoši někdy při lovu chytají divoké muže a ženy.

O těchto druzích antropoidních živočichů mluví se též ve třetím díle „Cestopisů“ jako o beggos a mandrilech; abychom se však přidrželi předchozích statí: v popise těch tak zvaných oblud nacházíme nápadné shody s lidským pokolením a rozdíly menší, než můžeme pozorovat mezi lidmi. V těchto člancích nevidíme důvody, proč autoři upírají uvedeným zvířatům jméno divokého člověka: snadno uhadneme, že tak činí pro jejich hloupost a také proto, že nemluví; to jsou slabé důvody pro ty, kteří znají, do jaké míry povznesla civilisovaného člověka jeho schopnost zdokonalování nad jeho původní stav. Z malého počtu řádek, obsahujících popis těchto zvířat, můžeme soudit, jak je autoři špatně pozorovali a s jakými předsudky na ně pohlíželi. Na příklad: posuzují je jako obludy, a přece doznávají, že rodí. Na jednom místě Battel říká, že pongo zabíjejí černochoy, když procházejí lesem, jinde Purchass dodává, že jim nijak neublíží, i když je překvapí, jen když si jich černoši nevšímají. Kolem ohňů, které černoši zapálili, se po jejich odchodu shromažďují pongo a odcházejí, když oheň dohasne; to je fakt; komentář pozorovatele je takový: protože při vši obratnosti nemají dost smyslu, aby oheň udržovali příkládáním dřeva. Rád bych věděl, jak Battel nebo jeho napodobitel Purchass mohli vědět, že odchod pongo je odůvodněn jejich hloupostí spíš než jejich vůlí. V podnebí, jaké má Loango, není oheň pro zvířata příliš nutný: jestliže jej černoši zapalují, je to spíše, aby zstrašili divokou zvěř

než proti zimě; je tedy jasné, že pongo, když se chvíli těšili z plamene nebo když se dobře vyhráli, nezůstávají na jednom místě a opatřují si potravu, což vyžaduje víc času, než kdyby jedli maso. Víme ostatně, že většina zvířat, člověka nevyjímaje, je přirozeně líná a odmítá všechny starosti, které nejsou naprosto nezbytné. Konečně se zdá velmi podivné, že by pongo, jejichž obratnost a síla tak chválíme, kteří dovedou pohřbívát své mrtvé a dělat si stříšky z větví, nedovedli přistřikovat oharky do ohně. Vzpomínám si, že jsem viděl opici vykonávat touž činnost, kterou by, podle nás, pongo nemohli dělat: je pravda, že tenkrát mé myšlenky nebyly obráceny tímto směrem, že jsem proto sám udělal chybu, již vyčítám našim cestovatelům, a že jsem opominul zkoumat, jestliže se opice opravdu snažila udržovat oheň, nebo, jak myslím, napodobovat jenom činnost člověka. Ať je tomu jakkoliv, je jasné dokázáno, že opice není žádná obdoba člověka, nejen proto, že nemá schopnost řeči, ale hlavně proto, že je jisté, že její duch se nemůže zdokonalovat, což je zvláštním znakem lidského pokolení; zdá se, že tyto pokusy nebyly prováděny s pongo a orangutany dost pečlivě, abychom z nich mohli vyvodit stejný závěr. Přesto by byl prostředek, kterým by se i nejpovrchnější pozorovatelé mohli dokonale přesvědčit, jestliže orangutan a ostatní patří k lidským plemenům: ale jediná generace by nestačila na tento pokus, který musíme považovat za neproveditelný, protože by bylo třeba opravdu důkazu místo předpokladu, dříve než by pokus, který by měl zajistit podstatu, mohl být bezpečně podstoupen.

Ukvapené soudy, které nejsou plodem jasného rozumu, vedou k výstředkům. Naši cestovatelé činí bez okolků zvířata jménem pongo, mandril, orangutan ze stejných bytostí, z nichž pod názvy satyrové, fauni, silvani tvořili Řekové a Římané božstva. Možná, že po přesnějších výzkumech zjistíme, že to nejsou bohové ani zvířata, ale lidé. Zatím se mi zdá rozumnější přidržet se v té věci Merolly, vzdělaného duchovního, očitého svědka, který při vši své naivnosti nepřestal být duchaplným člověkem, nežli obchodníka Battela, Dappera, Purchasse a ostatních napodobitelů.

Jaký úsudek by si asi učinili podobní pozorovatelé o dítěti, nalezeném 1694, o němž jsem zde již mluvil (pozn. 3), které nejvíce žádnou známku rozumu, chodilo po čtyřech, nemělo žádnou řeč a vydávalo zvuky, které se v ničem nepodobaly lidským? Trvalo dlouho, pokračuje filosof, který mě zpravil o této události, než mohl pronést několik slov; a ještě to činilo barbarským způsobem. Jakmile mohl mluvit, vyptávali se ho na jeho předchozí stav; ono se však na to nepamatovalo o nic víc, než my si vzpomínáme, co se nám přihodilo v kolébce. Kdyby se k svému neštěstí toto dítě dostalo do rukou našich cestovatelů a ti

by zpozorovali jeho tupost a jeho němotu, rozhodli by se nepochybně poslat je zpět do lesa nebo zavřít je ve zvěřinci; pak by o něm učeně pojednávali v krásných článcích jako o velmi podivném zvířeti, které se značně podobá člověku.

Jsem přesvědčen, že po ta tři až čtyři staletí, kdy obyvatelé Evropy zaplavují ostatní části světa a uveřejňují stále svazky cestopisů i studií, známe z lidí jen Evropany; zdá se též, že ze směšných předsudků, které nezanikly ani mezi vzdělanci, každý pod velkolepým názvem studie o člověku píše jen studii o lidech své země. Třebaže jednotlivci cestují, zdá se, že filosofie necestuje vůbec; také filosofie každého národa není dost vhodná pro jiný. Příčina toho je zřejmá, alespoň pro vzdálené země: jsou téměř jen čtyři druhy lidí, kteří podnikají daleké cesty: námořníci, obchodníci, vojáci a misionáři. Nemůžeme očekávat, že bychom v prvních třech třídách našli dobré pozorovatele; co se týče čtvrté skupiny, duchovní, i kdyby nepropadali stavovským předsudkům jako všichni ostatní, jsou zaměstnání svým vznešeným povoláním tak, že by se jistě neoddávali ochotně výzkumům, které se zdají čirou zvědavostí a které by je odvracely od důležitější práce, k níž jsou určeni. Ostatně k úspěšnému hlásání evangelia je třeba jen plně, ostatní dá Bůh; ale ke studování lidí je zapotřebí nadání, které Bůh nedává každému a které světci vždycky nemají. Není cestopisu, kde bychom nenašli popis povahy a mravů: jsme však překvapeni, když tu vidíme, že tito lidé, kteří popsalí tolik věcí, řekli jen to, co každý už věděl, že dovedli pozorovat na opačném konci světa jen to, co mohli vidět ve své ulici, a že všechny skutečné rysy, kterými se odlišují národy a které jsou nápadné očím, stvořeným, aby viděly, skoro vždy unikly jejich zrakům. Z toho vzniklo to krásné morální pořekadlo, tak omílané hejnem drobných filosofů: že lidé jsou všude stejní, že mají všude stejné vášně i stejné nectnosti a že je docela zbytečné snažit se charakterizovat různé národy; to je asi stejně rozumné, jako kdyby se řeklo, že se nedá rozeznat Petr od Pavla, protože oba mají nos, ústa a oči.

Nikdy už neuvídíme návrat těch šťastných časů, kdy národy se nepletly do filosofování, ale kdy lidé jako Platon, Thales nebo Pythagoras, zaujatí vroucnou touhou po poznání, podnikali nejdelší cesty jen pro své vzdělání a odcházeli daleko setřásti jeho národních předsudků, poznat lidi v jejich shodnosti i v jejich rozdílech a dosáhnout těch světových znalostí, které nepatří žádnému věku a žádné zemi, které jsou takřka společnou vědou všech mudrců.

Obdivujeme velkorysost několika zvědavců, kteří vykonali nebo dali vykonat s velkým nákladem cesty do Orientu s učenci a malíři, aby tam kreslili rozvaliny a luštěli nebo opisovali nápisy; těžko však chápu, že se ve století, kdy se chlubíme krásnými znalostmi, nenašli dva lidé

shodného názoru, bohatí, jeden penězi, druhý nadáním, kteří oba milují slávu a činí si nárok na nesmrtelnost, z nichž jeden by obětoval 20 tisíc dolarů a druhý deset roků života slavné cestě kolem světa, aby studovali jenom člověka a mravy, ne stále kameny a rostliny, takže po tolika staletích, kdy se měřil a zkoumal dům, by konečně pomýšleli na to, poznat jeho obyvatele.

Akademikové, kteří procestovali severní část Evropy a střední Ameriku, navštívili je spíše jako geometrové než jako filosofové. Protože však byli současně tím i oním, nemůžeme pohlížet na krajiny, které spatřili a popsalí Condaminové a Maupertuisové, jako na zcela neznámé. Klenotník Chardin, který cestoval jako Platon, napsal o Persii vše, co se dalo. Zdá se, že Čína byla dobfé pozorována jesuity. Kempfer dává obstojnou představu toho mála, co viděl v Japonsku. Až na tyto stati neznáme vůbec národy Východní Indie, kterou navštěvují jen Evropané, chtíví naplnit víc své kapsy než své hlavy. Zbývá ještě prozkoumat celou Afriku a její početné obyvatelstvo, zvláštní jak povahou, tak barvou; celá zem je obydlena národy, které známe jen podle jména: a pak se opovazujeme soudit lidské pokolení! Předpokládejme, že by takový Montesquieu, Buffon, Diderot, Duclos, D'Alembert, Condillac nebo lidé toho druhu cestovali, aby poučili své spoluobčany, že by pozorovali a popisovali, jak to dovedou, Turecko, Egypt, Berbersko, císařství Maroko, Guineu, zemi Kafrů, vnitřní Afriku a její východní pobřeží, Malabary, Mongolsko, břehy Gangu, království Siam, Ava, Čínu, zemi Magellanovu, nezapomínajíc na Patagonii, pravou nebo falešnou, Tucuman, Paraguayu, zemi tatarskou a zvláště Japonsko, pak na druhé polovině zeměkoule Mexiko, Peru, Chile, podle možnosti též Brasílii, Karibsko, Floridu a všechny divoké končiny; byla by to nejdůležitější cesta ze všech, které by bylo třeba věnovat největší péči; předpokládejme, že by tito noví Herkulové po návratu z těchto pamětihodných cest napsali snadno dějiny přírody, mravů a politiky podle toho, co by byli viděli, a my bychom spatřili z jejich pera vznikat nový svět a naučili bychom se znát svět svůj: kdyby podobný pozorovatel tvrdil o jednom živočichu, že je to člověk, o jiném, že je to zvíře, museli bychom jim věřit; bylo by však velmi prostoduché souhlasit v tom s nevzdělanými cestovateli a byli bychom někdy v pokušení soudit o nich tak, jak soudí oni o zvířatech. *Str. 39.*

¹¹ Nemohu pochopit, odkud naši filosofové berou vášně, které připsují přírodnímu člověku. Kromě potřeb tělesných, které vyžaduje sama příroda, všechny ostatní se nám staly nezbytnými jen ze zvyku nebo podle našich přání, dříve jsme je nepotřebovali; a člověk si nepřeje to, co není schopen poznat. Z toho plyne, že divoch si přeje

jen věci, které zná, a zná jen to, co si může snadno přivlastnit nebo získat, proto nemůže být nic tak klidného jako jeho duše a nic tak omezeného jako jeho duch. Str. 40.

¹² V Lockově „Občanské vládě“ nacházím námitku, která se mi zdá příliš pravděpodobná, abych ji směl zatajit: „Cíl společnosti mezi samcem a samičkou,“ říká tento filosof, „není jen plodit, ale udržovat rod, proto musí trvat i po zplození aspoň tak dlouho, jak je to potřebné pro užití a zachování potomků, tedy až do té doby, kdy jsou schopni starat se sami o své potřeby. Toto pravidlo, které vnukla nekonečná moudrost Stvořitele dílu jeho rukou, zachovávají, jak vidíme, tvorové nižší člověka stále a přesně. U zvířat, která se živí trávou, společnost samce a samičky trvá jen tak dlouho, jako akt páření, protože mléko matky stačí živit mláďata až do doby, kdy jsou schopna spásat trávu, samec tudíž se spokojí plazením a nestará se pak už o samičku a mláďata, k jejichž potravě nemůže ničím přispět. U dravých zvířat však svazek trvá déle, protože matka dobře nestačí opatřovat svou potravu a živit svou kořistí současně mláďata, její cesta za potravou je těžší a nebezpečnější než cesta na pastvu, je tedy pomoc samečka zcela nezbytná, aby se udržela společná rodina, můžeme-li užít toho výrazu; tato rodina se udržuje až do té doby, kdy může jít sama za svou kořistí, udržuje se jen péčí samečka a samičky. Totéž pozorujeme u všech ptáků, kromě některých domácích, kteří žijí v místech, kde ustavičná hojnost potravy zbavuje samečka starosti živit mladé; vidíme, že pokud mláďata v hnízdě potřebují potravu, samec i samička jim ji přinášejí až do té chvíle, kdy mladí mohou létat a starat se o svou obživu sami. V tomto spočívá, podle mého názoru, hlavní, i když ne jediný důvod, proč samec a samička u lidského rodu jsou donuceni k delšímu společství, než jaké udržují mezi sebou ostatní tvorové. Důvod je ten, že žena může počítá a obvykle bývá znovu v jiném stavu a má další dítě dávno předtím, než se to předešlé může obejít bez pomoci svých rodičů a stačí samo obstarávat své potřeby. Tedy protože se otec musí starat o ty, které zplodil, a dlouho o ně musí pečovat, musí také žít ustavičně v manželském svazku s touž ženou, s níž měl děti, a zůstat v tomto společství mnohem déle než ostatní tvorové, jejichž mláďata se mohou starat o sebe dříve, než přijde doba nového páření, kdy svazek samce a samičky se sám zruší. Oba jsou zcela svobodni až do doby, kdy zvyk zvířat sdružovat se přinutí je najít si nové druhy. Tu nemůžeme dost obdivovat moudrost stvořitele, který, když dal člověku vlastnosti vhodné pro budoucnost jako pro přítomnost, chtěl a způsobil, aby společství lidí trvalo mnohem déle než spojení samce a samičky u jiných tvorů, aby tak

pilnost muže i ženy byla více povzbuzována, aby jejich zájmy byly lépe spojeny v obstarávání zásob pro své děti a ponechán jim majetek, protože nic nemůže být pro děti zhoubnějšího než spojení nejisté a volné a snadné i časté rozloučení manželství.“

Stejná láska k pravdě, která mě donutila uvést upřímně tuto námitku, nutí mě doprovodit ji několika poznámkami, ne abych ji řešil, ale abych aspoň ji objasnil.

1. Upozorním především, že morální důkazy nemají velkou platnost při zjevch fyzických, že mají spíše odůvodnit skutky existující, než zjišťovat pravé bytí těch skutků. Takového druhu důkazu užívá tedy Locke ve stati, již jsem uvedl; jakkoliv může být pro lidstvo výhodné, že spojení muže a ženy je stálé, neplyne z toho, že by to tak bylo stanoveno přírodou; jinak bychom museli říci, že příroda založila občanskou společnost, umění, obchod a všechno, o čem si myslíme, že je užitečné pro lidi.

2. Nevím, jak přišel Locke na to, že u dravých zvířat společství samce a samičky trvá déle než u zvířat, která se živí trávou, a že jeden druhému pomáhá živit mláďata; protože nepozorujeme, že by pes, kočka, medvěd nebo vlk poznávali své samičky lépe než kuň, beran, býk, jelen; ani všichni ostatní čtvernožci je neznají. Zdá se naopak, že by pomoc samce samičce při výchově mláďat byla potřebná především u druhů, které se živí jen rostlinami, protože samička potřebuje víc času na pastvu a zatím musí zanedbávat svůj vrh, kdežto medvědice nebo vlčice pohltí svou kořist v okamžiku, a aniž trpí hlad, má víc času na kojení mláďat. Tato úvaha je potvrzována pozorováním poměrného počtu vemen a mláďat, kterým se liší druhy masožravé od býložravých, jak jsem o tom mluvil v poznámce ⁸. Je-li toto pozorování správné a obecné, je tu nový důvod k pochybování, že by lidstvo patřilo od přírody k masožravcům, protože žena má jen dva prsy a nerodí téměř nikdy víc dětí najednou než jedno; takže se mi zdá, že bychom museli docela obrátit Lockovu úvahu, abychom dostali jeho závěr. Není více přesnosti v tomto rozlišování, když ho použijeme pro ptáky. Kdo se může přesvědčit, že by spojení samce a samičky bylo trvalejší mezi supy a havrany než mezi hrdlíčkami? Máme dva druhy domácích ptáků, kachnu a holuba, kteří dávají příklad právě opačný, než je systém tohoto autora. Holub, který se živí jen zrním, zůstává ve spojení se svou samičkou a spolu krmí mláďata. Kačer, jehož žravost je známá, nehlásí se ke své samičce ani k mláďatům a nepřispívá nijak k jejich výživě; u slepic, které jsou neméně masožravé, nepozorujeme, že by se kohout nějak staral o kuřata. Jestliže u jiných druhů sdílí sameček se samičkou péči o výživu mláďat, je to proto, že ptáci, kteří z počátku nemohou létat a které matka nemůže krmit, mohou méně postrádat

pomoci otce než čtvernožci, kterým stačí matčino vemeno, aspoň na nějaký čas.

3. Je mnoho nejistoty v hlavním důvodu, který je podkladem celého Lockova uvažování; abychom zjistili, jestliže — jak on předpokládá — v čistém přírodním stavu je žena obyčejně znovu těhotná a má nové dítě mnohem dříve, než se předcházející může samo živit, bylo by třeba pokusů, které Locke jistě nekonal a které nikdo nemůže učinit. Když muž a žena bydlí stále spolu, je tu tak blízká příležitost vydávat se novému těhotenství, že je těžko věřit, že by náhodná setkání nebo pouhý podnět temperamentu působil tak často v čistém přírodním stavu jako v manželském spojení; tato pomalost by snad přispěla k zesílení dětí a mohla by být ostatně vyrovnána schopností počítí, prodlouženou do vyššího věku u žen, které jí méně využily v mládí. Co se týče dětí, je mnoho důvodů věřit, že jejich síla i orgány se rozvíjejí později mezi námi, než tomu bylo v přírodním stavu, o němž mluvíme. Vrozená slabost, kterou získávají z konstituce svých rodičů, péče, s níž se obalují a těsní všechny jejich údy, lenost, v níž jsou vychovány, a snad užívání mléka jiného než vlastní matky, to vše u nich překáží prvním krokům přírody a zdržuje je. Píle, kterou musí věnovat tisícům věcí, na které je stále upozorňujeme, zatím co vůbec necvičíme jejich tělesné síly, může též způsobit povážlivé zdržení jejich růstu; kdybychom nechali jejich tělo provádět stále pohyby, které příroda od nich patrně vyžaduje, místo co přetěžujeme a unavujeme především jejich ducha tisícovým způsobem, jistě by byly dříve schopny chodit, jednat a starat se samy o své potřeby.

4. Konečně Locke dokazuje, že by muž mohl mít důvod zůstat připoután k ženě, když má dítě; ale nedokazuje nijak, že by se k ní musel připoutat před porodem a po 9 měsících těhotenství. Je-li ta žena lhostejná muži 9 měsíců, stane-li se mu dokonce neznámou, proč by ji podporoval po porodu? Proč by jí pomáhal vychovávat dítě, o kterém neví, zdali mu patří, o jehož narození nerozhodl, aniž je předvídal? Locke zřejmě předpokládá to, co je sporné; protože nejde o to dovědět se, proč muž zůstává u ženy po porodu, ale proč se k ní připoutá po početí. Když je touha ukojena, muž tu ženu nepotřebuje a žena muže také ne. Ten pak nemá nejmenší starost ani nejmenší představu a následcích svého činu. Jeden jde jedním směrem, druhý opačným a není ani potuchy, že by se po devíti měsících na sebe pamatovali: protože ten druh paměti, kterým jednotlivec dává přednost jinému jednotlivci pro akt páření, vyžaduje, jak dokazují v textu, větší pokrok nebo zkažení lidského myšlení, než můžeme předpokládat v živočišném stavu, o němž zde pojednávám. Jiná žena může ukojit novou touhu muže stejně vhodně jako žena, kterou už poznal, a jiný muž

stejně uspokojí ženu, když předpokládáme, že by měla stejnou touhu po dobu těhotenství, o čemž rozumně pochybujeme. Jestliže žena v přírodním stavu necítí víc vášně lásky po početí, překážka jejího společnosti s mužem se stane ještě větší, protože nepotřebuje už ani muže, který ji oplodnil, ani žádného jiného. Nemá tedy muž žádný důvod vyhledávat znova stejnou ženu, ani žena nemá důvod hledat téhož muže. Úvaha Lockova se tedy rozpadá v trosky a celá dialektika tohoto filosofa není uchráněna chyby, které se dopustil Hobbes a ostatní. Měli vysvětlit ty události z přírodního stavu, kdy lidé žili osaměle, kdy jeden muž neměl důvod bydlet vedle druhého, ani snad lidé neměli příčinu bydlet vedle sebe, což je ještě horší; nepomyslili na to, aby se přenesli přes staletí společnosti, t. j. přes dobu, kdy lidé mají stále důvod zůstat vedle sebe a určitý muž má často příčinu bydlet vedle určitého muže nebo ženy. Str. 43.

¹³ Nechci se ponořit do filosofického rozjímání o výhodách a nepřijemnostech tohoto založení jazyku: nesmím napadnout obecné omyly a vzdělaný lid si příliš váží svých předsudků, aby pokojně snesl mé tak zvané paradoxy. Nechme tedy mluvit lidi, kterým se nepočítalo za zločin, když se odvážili někdy stavět se na stranu rozumu proti mínění davu. *Nec quidquam felicitati humani generis decederet, si, pulsa tot linguarum peste et confusione, unam artem calleverit mortales, et signis, motibus gestibusque, licitum foret quidvis explicare. Nunc vero ita comparatum est, ut animalium quae vulgo bruta creduntur melior longe quam nostra hac in parte videatur conditio utpote quae promptius, et forsitan felicitius, sensus et cogitationes suas sine interprete significant, quam ulli queant mortales, praesertim si peregrino utantur sermone.** Is. Vossius, de Poemat. cant. et viribus rhythmici, p. 66. Str. 44.

¹⁴ Když Platon ukazuje, jak představy rozvážného množství a jeho vztahů jsou nezbytné v nejmenších uměních, posmívá se důvodně spisovatelům svého věku, kteří tvrdili, že Palamedes vynalezl čísla za obležení Troje, jako by, říká tento filosof, Agamemnon až do té doby nevěděl, kolik má noh. Vskutku cítíme, že by společnost a umění

* A nic by nescházelo lidstvu ke štěstí, kdyby lidé, zbavivše se zhoubného zmatení jazyků, vyznali se v jednom umění a mohli cokoli vyjádřit znamením, pohyby a posunků. Nyní však je to tak zařizeno, že tvorové, kteří jsou obecně pokládáni za nerozumné, jsou na tom v tomto ohledu lépe než my, protože bez tlumočnicka vyjadřují své city a myšlenky snadněji a snad šťastněji než lidé, zvláště když hovoří cizí řečí.

nemohly dosáhnout toho stupně, který měly za obležení Troje, kdyby lidé neužívali čísel a počtu: ale z toho, že bylo nutno znát čísla dřívě, než se dosáhlo ostatních znalostí, nemáme snadnější představu o tom, jak byla vynalezena. Když byla jednou známa jména čísel, bylo snadno vysvětlit jejich smysl a vzbudit představy, které tato jména vyjadřují; ale aby mohla být vynalezena, bylo třeba, dřívě než vznikly tyto představy, seznámit se jaksí s filosofickým uvažováním, vycvičit se v chápání bytostí v jejich hmotě a nezávisle na ostatních vjemech; je to abstrakce velmi nesnadná, velmi metafyzická, málo přirozená, ale bez ní by se tyto představy nikdy nemohly přenášet s jednoho druhu nebo rodu na jiný, ani by se čísla nestala tak obecnými. Dívoch mohl pozorovat svou pravou i levou nohu každou zvlášť nebo obě najednou jako představu nedělitelného páru, aniž někdy myslel na to, že má dvě: protože něco jiného je představa obrazná, která nám předmět kreslí, a představa číselná, která jej určuje. Ještě méně mohl počítat do pěti; třeba přiložil ruku jednu ke druhé, mohl zpozorovat, že prsty si přesně odpovídají, ale nepomyslel vůbec na jejich číselnou shodu; neznal počet svých prstů lépe než počet vlasů; kdyby ho někdo poučil, co jsou to čísla, a řekl mu, že má stejně prstů na nohou jako na rukou, byl by jistě velmi překvapen, až by je spočítal a zjistil, že tomu tak je. *Str. 47.*

¹⁵ Nesmíme zaměňovat sebelásku a lásku k sobě, dvě vášně velmi odlišné svou povahou i svými následky. Láska k sobě je cit přirozený, který nutí každého živočicha bdít nad vlastním zachováním a který, usměrňován rozumem a pozměňován soucitem, probouzí u lidí lidskost a ctnost. Sebeláska je jen relativní a umělý cit, zrozený ve společnosti, který nutí každého jednotlivce vážit si sebe více než všech ostatních, vnuká lidem všechno to zlo, které si vzájemně činí, a je skutečným pramenem cti.

Když jsem to objasnil, tvrdím, že v našem primitivním stavu, ve skutečném stavu přírodním, sebeláska nebylo; protože každý člověk zvlášť se považoval za jediného diváka, za jedinou bytost na světě, která se o něj zajímá, za jediného soudce svých zásluh, není tedy možné, aby v jeho duši mohl vzklíčit cit, který pramení z přirovnávání, čehož není schopen; z téhož důvodu tento člověk nedovedl nenávidět ani toužit po pomstě, protože tyto vášně mohou vzniknout jen z představy utrpěné porážky; a protože pohrdání a úmysl uškodit, a ne zlo samo, jsou podstatou urážky, lidé, kteří se nedovedou oceňovat ani porovnávat, mohou si vzájemně způsobit mnoho krutostí, když jim z toho plyne nějaká výhoda, nikdy se však vzájemně neurážejí. Prostě každý člověk, který nazírá na své bližní stejně jako na zvířata jiného druhu a může slabšího připravit o kořist nebo postoupit svou silnějšímu,

vidí v těchto krádežích zcela přirozený postup bez nejmenšího pocitu drzosti nebo hněvu, jen s pocitem bolesti z neúspěchu nebo radosti z úspěchu. *Str. 50.*

¹⁶ Je velmi pozoruhodné, že za všechna ta léta, co se Evropané namáhají, aby přivedli divochy z různých končin světa ke svému způsobu života, nemohli dosud získat ani jednoho, ani jednomu nedopomohlo k blahu křesťanství; protože naši misionáři dělají z nich někdy křesťany, ale nikdy civilisované lidi. Nic nemůže překonat nepřemožitelný odpor, který mají k přijetí našich mravů a našeho způsobu života. Jsou-li tyto ubozí divoši tak nešťastní, jak se o nich tvrdí, z jak nepochopitelného nedostatku správného úsudku odmítají stále civilisovat se podle našeho vzoru nebo naučit se žít šťastně mezi námi, zatím co na mnoha místech čteme, že Francouzi a jiní Evropané se utekli dobrovolně mezi tyto národy, strávili tam celý svůj život, aniž mohli opustit tak podivný způsob života, a často vidíme i moudré misionáře toužící po klidném a nevinném životě mezi těmito opovrhovanými národy.

Autor „Dopisu amerického rolníka“, Crevecoeur de Saint-John, říká kdesi, že kolonisté ve Spojených státech, usazení na hranicích, obávají se ze svého sousedství s divokými národy nejvíc vlivu, který má na jejich děti potulný a volný život, ve kterém vidí jen radosti a výhody a jehož kouzlo je takové, že mnohé z nich opouštějí otcovský dům, aby se přidaly k některému z těchto kmenů a sdílely jeho způsob života. (G. Petitain.) Odpověli někdo, že nemají dost osvěty, aby rozumně posoudili stav svůj a náš, odpovím, že ocenění dobra je méně záležitostí rozumu než citu. Ostatně tato odpověď se může obrátit proti nám s ještě větší silou; protože je dále od našich představ k stavu ducha, který bychom museli mít, abychom pochopili zálibu, již mají divoši ve svém způsobu života, než od představ divocha k představám, které mu umožní pochopit náš život. Vskutku po několika pozorováních oni snadno poznají, že naše práce směřuje jen k dvoji věci: totiž mít pro sebe pohodlný život a úctu mezi ostatními. Ale jak my si představíme onu radost, již má divoch ze života uprostřed lesů, nebo z lovu, nebo z pískání na špatnou flétnu, z níž nikdy nedovede vydat jediný tón a nesnaží se tomu ani naučit? Několikrát byli přivedeni divoši do Paříže, Londýna a jiných měst; namáhali se ukázat jim všechnen náš přepych, naše bohatství a všechno naše umění, nejužitečnější a nejzajímavější; to vše vzbudilo u nich vždy jen hloupý údiv bez nejmenšího hnutí chtivosti. Mezi jiným si vzpomínám na příběh jednoho náčelníka odněkud ze západní Ameriky, kterého přivedli k anglickému dvoru asi před třiceti lety: ukázali mu tisíc věcí, aby zjistili, co mu mají darovat, aby se mu to líbilo, a nenašli nic, co by vzbudilo jeho

zájem. Naše zbraně se mu zdály těžké a nepohodlné, naše boty zraňovaly jeho nohy, náš oděv ho tísnil, všechno odmítal; nakonec zpozorovali, že si vzal vlněnou pokrývku, kterou si s uspokojením přehodil přes ramena. Připouštíte aspoň, řekli mu hned, že tento předmět je užitečný. Ano, odvětil, zdá se mi to skoro tak dobré jako zvířecí kůže. A to by jistě neřekl, kdyby pokrývku nosil v dešti.

Snad mi někdo řekne, že je to zvyk, co poutá každého k jeho způsobu života a brání divochům cítit, co je dobrého v tom našem: podle toho se jistě zdá aspoň velmi podivné, že zvyk má více síly udržet u divochů zálibu pro jejich bídu, než udržet Evropany v jejich požitcích a blaženosti. Chci však odpovědět na tuto poslední námitku tak, aby se nedalo ani slovem odporovat, aniž se dovolávám všech mladých divochů, které jsme se marně pokoušeli civilisovat, aniž mluvím o obyvatelích Gronska a Islandu, které se pokoušeli v Dánsku vychovat a žít a kteří všichni zahynuli smutkem a zoufalstvím, buď ochablostí, nebo v moři, které chtěli přeplavat až do své země; spokojím se, že uvádím jediný potvrzený případ a že jej podám k posouzení obdivovatelům evropského společenského řádu.

„Všechna námaha holandských misiónářů z Mysu Dobré naděje nebyla schopna obrátit na křesťanství jediného Hotentota. Van der Stel, guvernér Mysu, vzal jednoho už v dětství, dal ho vychovat v zásadách křesťanského náboženství a podle evropských zvyků. Oblékali ho bohatě, naučili ho několika jazykům a jeho pokroky odpovídaly velmi dobře péči, kterou věnovali jeho výchově. Guvernér, spoléhaje velmi na jeho ducha, poslal ho do Indie s jedním generálním komisařem, který ho vhodně zaměstnal při obchodech své společnosti. Na Mys Dobré naděje se vrátil po komisařově smrti. Několik dní po svém návratu při návštěvě u některých svých příbuzných Hotentotů rozhodl se svléci svůj evropský oděv a obléci ovčí kůži. Vrátil se do pevnosti v tomto novém oděvu s balíkem, který obsahoval jeho dřívější šaty; dal je guvernérovi se slovy: „Buďte tak laskav, pane, a vezměte na vědomí, že se navždy odříkám těchto věcí; odříkám se též pro celý život křesťanského náboženství; rozhodl jsem se žít a zemřít podle víry, způsobů a zvyků svých předků. Žádám od vás jedinou milost, abyste mi ponechal náhrdelník a nůž, které nosím; nechám si to z lásky k vám. Hned, aniž čekal na odpověď Van der Stela, urekl a nikdy ho nikdo na Mysu nespátřil.“ (Histoire des voyages, sv. V, str. 175.) Str. 68.

¹⁷ Někdo může namítnout, že v podobném nepořádku lidé, místo aby se zarputile hubili navzájem, by se rozešli, kdyby nebylo hranic, které jim bránily v rozptýlení; ale především takové hranice by byly při nejmenším hranicemi světa. Když pomyslíme na značnou populaci, která vy-

plývá z přírodních poměrů, usoudíme, že by byla země v této době brzy osídlena lidmi, takto donucenými držet se pohromadě. Byli by se ostatně roztrousili, kdyby zlo bylo náhlé a kdyby změna byla nastala přes noc; oni se ale rodili pode jhem, byli zvyklí snášet jeho tíhu a spokojili se tím, že očekávali příležitost zabavit se jej. Konečně, když si již zvykli na tisícero pohodlí, které je nutilo držet pohromadě, rozchod by nebyl tak snadný jako v první době, kdy si každý stačil sám a kdy se každý rozhodoval bez souhlasu druhého. Str. 73.

¹⁸ Maršál de Villars vyprávěl, že při jednom jeho válečném tažení přílišné zlodějství jednoho dodavatele potravin působilo v armádě utrpení a reptání; pokáral ho přísně a pohrozil, že ho dá oběsit. Tato hrozba se mě netýká, odvětil odvážně zloděj, a teší mě, že vám mohu povědět, že se nevěší člověk, který má sto tisíc dolarů. Nevím, jak se to stalo, dodává naivně maršál, ale on opravdu nebyl oběšen, ačkoliv si to stokrát zasloužil. Str. 75.

¹⁹ Rozdělující spravedlnost by odporovala i té přísné rovnosti v přírodním stavu, kdyby byla proveditelná v civilisované společnosti; protože všichni členové státu jsou povinni mu sloužit úměrně podle svého nadání a svých sil, mají být občané rozlišováni a podporováni podle svých služeb. V tomto smyslu musíme rozumět pasáži z Isokrata, kde chválí první Athéňany, že dobře rozlišili, která ze dvou druhů nerovnosti je výhodnější; jedna z nich spočívá v tom, že se všem občanům bez rozdílu dostává stejných výhod, druhá, že se tyto rozdělí podle zásluhy každého. Tito obratní politikové, dodává řečník, zamítli tu nespravedlivou rovnost, která nečiní rozdílu mezi zlými a dobrými lidmi, ale přidrželi se nerozlučně té rovnosti, která odměňuje a trestá každého podle jeho zásluhy. Nikdy však nebyla společnost, ať dosáhla jakéhokoliv stupně korupce, v níž by nebyl žádný rozdíl mezi lidmi dobrými a zlými; co se týká mravů, kde zákon nemůže stanovit dost přesnou míru, která by byla pravidlem pro úřad, je velmi rozumné, je-li mu zakázáno soudit osoby a povoleno soudit jen činy, aby tak osud a postavení občana nezáleželo jen na jeho libovůli. Jen mravy tak čisté jako u starých Římanů mohly snést kritiku; podobné soudy by u nás všechno rozvrátily. Jen veřejné mínění má rozlišovat dobré a zlé lidi. Úřad je soudcem jen podle přísného práva; ale lid je skutečným soudcem mravů, soudcem neúplatným a v této věci osvíceným, který své moci někdy zneužívá, ale nikdy se nedá zkorumpovat. Postavení občanů nemá být tedy řízeno podle jejich osobní zásluhy, což by znamenalo dát úřadům možnost používat zákona téměř libovolně, nýbrž podle skutečných služeb, které prokazují státu a které je možno přesněji ocenit. Str. 86.

J M E N N Ý R E J S T Ř Í K

- d'Alembert, Jean, franc. encyklopedista, 5, 111
 Aristoteles, řec. filosof, 22, 31
 Bedřich Jindřich, princ Oranžský, 108
 Brasidas, řec. státník a vojevůdce, 78
 Buffon George L., franc. přírodopisec, 91, 100, 111
 Cato, řím. státník, 89
 Condamine, Charles M., franc. matematik, 111
 Condillac, abbé, franc. filosof, 42, 46, 96, 111
 Crevecoeur de Saint-John, 117
 Diderot, Denis, franc. encyklopedista, 5, 53, 111
 Diogenes, řec. filosof, 89
 Duclos, Charles, franc. spisovatel, 111
 Du Tertre, páter, 99
 Grotius, Hugo, holand. dějepisec, 17, 79
 Herodot, řec. dějepisec, 95, 106
 Hippokrates, řec. lékař, 35
 Hobbes, Thomas, angl. filosof, 49, 115
 Holbach, Paul Henri, franc. encyklopedista, 5
 Isokrates, řec. politik, 119
 Jeronym, svatý, 98
 Ktesias, řec. dějepisec a lékař, 106
 Locke, John, angl. filosof, 67, 79, 81, 112, 114
 Ludvík XIV., franc. král, 80
 Lykurgos, řec. politik, 77, 85
 Mandeville, holand. lékař, 51, 52
 Maupertuis, P. L. M., franc. matematik, 111
 Montaigne, Michel, franc. filosof, 95, 101
 Motesquieu, Charles Louis, franc. spisovatel, 111
 Petitain, M. G., 78, 91, 117
 Platon, řec. filosof, 29, 35, 80, 110, 111, 115
 Plinius, řím. dějepisec, 22, 78
 Plutarch, řec. dějepisec, 17
 Puffendorf, Sam., něm. spisovatel, 33, 81
 Pythagoras, řec. filosof, 110
 Sokrates, řec. filosof, 54
 Sulla, řím. diktátor, 52
 Tacitus, řím. dějepisec, 17
 Talbert, abbé, 27
 Thales, řec. filosof, 110
 Trajanus, řím. císař, 78
 de Villars, maršál, 119
 Voltaire, François Arouet, franc. filosof a básník, 5
 Xenokrates, řec. filosof, 29

O B S A H

Předmluva k českému vydání	5
Republice ženevské	11
Předmluva	21
Pojednání o původu a příčinách nerovnosti mezi lidmi	27
Díl první	31
Díl druhý	61
Poznámky	93
Jmenný rejstřík	121

23. 11. 1999

Jean Jacques Rousseau

O PŮVODU NEROVNOSTI MEZI LIDMI

Z francouzského originálu Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes, vydaného roku 1872 nakladatelstvem Librairie de la Bibliothèque Nationale Paris, přeložila Henriette Taillet-Sedláčková. Předmluvu napsal Josef Pospíšil, latinské citáty přeložil Pavel Oliva. Obálku navrhl Bohumil Trita, graficky upravil Antonín Chvála. Vydala a vytiskla roku 1949 Svoboda v Praze za redakce Františka Musila. Náklad 10.750 výtisků. Cena brožovaného výtisku 17 Kčs. Publikace č. 567.